

Kocaeli İlahiyat Dergisi

ISSN: 2564-677X

Cilt 8 Sayı 1 Yıl 2024
Volume 8 Issue 1 Year 2024

"İslam ve Dini Araştırmalar Dergisi/Journal of Islamic and Religious Studies"

Kocaeli Theology Journal

Kocaeli İlahiyat Dergisi

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/kider>

Cilt 8 Sayı 1 Yıl: 2024

Kocaeli Teology Journal

Volume 8 Issue 1 Year: 2024

Kocaeli İlahiyat Dergisi

KOCAELİ İLAHİYAT DERGİSİ | KOCAELİ THEOLOGY JOURNAL

Cilt 8 - Sayı 1 - Yıl: 2024 ISSN: 2564-677X

Kapsam / Scope

İslam ve Dini Araştırmalar / Islamic and Religious Studies

Periyot / Period

Yılda 2 Sayı (Haziran/Aralık) / Biannual (June/December)

Basım Yeri / Place of Publication

Kocaeli Üniversitesi Basımevi Umuttepe Yerleşkesi 41380 İzmit/KOCAELİ – 02623031444

Yayın Dili / Language of Publication

Türkçe, Arapça ve İngilizce / Turkish, Arabic and English

Kocaeli İlahiyat Dergisi, yılda iki sayı yayımlanan bilimsel hakemli bir dergidir.

Kocaeli Theology Journal is a peer-reviewed academic journal published twice a year.

Yayıncı / Publisher

Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE •

Kocaeli University, Faculty of Theology, Kocaeli, TÜRKİYE

<https://ilahiyat.kocaeli.edu.tr/>

Sahibi / Owner

Prof. Dr. Abdullah Kahraman, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE

Yazı İşleri Müdürü / Responsible Manager

Doç. Dr. Hüseyin OKUR, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE

Baş Editör / Editor in Chief

Doç. Dr. Hüseyin OKUR, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0003-4285-7478 | huseyin.okur@kocaeli.edu.tr

Editörler/Editors

Dr. Öğr. Üyesi Abdurrahman Bulut, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0003-4631-7911 | abulut_89@hotmail.com

Arş. Gör. Oğuzhan Yıldız, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0003-2068-7818 | oguzhanyildiz150@gmail.com

Arş. Gör. Ahmet Faruk Gökşün, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0003-0107-0492 | ahmetfarukgoksun@gmail.com

Sayı Alan Editörleri / Field Editors

Arş. Gör. Afra Konyalı | Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0001-7507-4475 | afra.konyali@kocaeli.edu.tr

Yayın Kurulu / Editörler Kurulu / Editorial Board

Prof. Dr. Abdullah Kahraman, Marmara Üniversitesi, İstanbul, Türkiye

 orcid.org/0000-0002-9473-7358 | akahraman69@hotmail.com

Prof. Dr. Mehmet Çiçek, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, Türkiye

 orcid.org/0000-0002-8553-9448 | mehmet_cicek34@hotmail.com

Prof. Dr. Sefer Yavuz, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, Türkiye

 orcid.org/0000-0002-5230-3746 | seferyavuz@gmail.com

Doç. Dr. Ahmet Ekşi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, Türkiye

 orcid.org/0000-0003-3218-7837 | aeksi72@hotmail.com

Prof. Dr. Ali Kaya, Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa, Türkiye

 orcid.org/00000003-2420-6962 | alikaya@uludag.edu.tr

Doç. Dr. Ali Cançelik, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, Türkiye

 orcid.org/0000-0002-6058-826X | alicancelik@gmail.com

Doç. Dr. Kadir Gömbeyaz, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, Türkiye |

 orcid.org/0000-0002-5204-5564 | kgombeyaz@hotmail.com

Prof. Dr. Ulvi Murat Kılavuz, Bursa Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Bursa, Türkiye

 orcid.org/0000-0002-5095-9522 | umkilavuz@uludag.edu.tr

Doç. Dr. Mehmet Saki Çakır, Uşak Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Uşak, Türkiye

 orcid.org/0000-0003-1216-7249 | msakicakir@gmail.com

Doç. Dr. Veysel Kaya, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, Türkiye

 orcid.org/0000-0003-2652-3427 | veysel.kaya@istanbul.edu.tr

Doç. Dr. Nevzat Erkan, Kırklareli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Kırklareli, Türkiye

 orcid.org/0000-0001-9170-8490 | nevzaterkan@klu.edu.tr

Prof. Dr. Peter J. Kivisto, Augustana University, Illinois, Amerika Birleşik Devletleri (USA)

 orcid.org/0000-0003-3992-0659 | peterkivisto@augustana.edu

Prof. Dr. Hazem Said Mohammed Mountaser, Ezher Üniversitesi, Diller ve Tercüme Fakültesi,
Mısır (Egypt)

 orcid.org/0000-0003-2419-4375 | misirlihazem@yahoo.com

Doç. Dr. Bağır Babayev, Naxçıvan Dövlət Universiteti, Fəlsəfə Bölümü, Nahçıvan, Azərbaycan

 orcid.org/0009-0003-0925-9457 | baqirbabayev59@mail.ru

Dr. Abdulrahman al-Salimi, Ministry of Endowments and Religious Affairs, Umman

 orcid.org/0000-0001-9751-9228 | aalsalimi1970@gmail.com

Doç. Dr. Admir Mulaosmanovic, International University of Sarajevo, Saraybosna (Sarajevo)

 orcid.org/0000-0002-7500-3156 | amulaosmanovic@ius.edu.ba

Dr. Pieter Coppens, Vrije Universiteit, Amsterdam, Hollanda

 orcid.org/0000-0002-3914-105X | p.coppens@vu.nl

İngilizce Dil Editörü / English Language Editor

Dr. Ahm Ershad UDDIN

 orcid.org/0000-0002-6270-9117 | ahmershad86@gmail.com

Arapça Dil Editörü / Arabic Language Editor

Dr. Salih Şahin

 orcid.org/0000-0001-8249-999X | ssahin@live.nl

Kitap Değerlendirme / Book Reviews

Arş. Gör. Dr. Abdulmuid Aykul, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0001-9012-6341 | maykul8210@hotmail.com

Arş. Gör. Dr. Ali İhsan Kılıç, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0002-5638-6948 | aihsankilic@gmail.com

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullah Kahraman, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0002-9473-7358 | akahraman69@hotmail.com

Prof. Dr. Ali İhsan Pala, Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Erzurum, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0002-1485-4424 | alihsanpala@atauni.edu.tr

Prof. Dr. H. Mehmet Günay, Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sakarya, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0001-8844-6338 | hmgunay@sakarya.edu.tr

Prof. Dr. Halil İbrahim Şimşek, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Çorum, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0003-0036-5416 | halilibrahimsimsek@hitit.edu.tr

Prof. Dr. Hülya Alper, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0002-3166-9925 | hulyaalper@hotmail.com

Prof. Dr. İsmail Çalışkan, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Ankara, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0003-2899-9111 | iscaliskan@ankara.edu.tr

Prof. Dr. Kemal Yıldız, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0003-4824-922X | kemal.yildiz@marmara.edu.tr

Prof. Dr. Metin Özdemir, Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Ankara, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0001-5678-8579 | metin.ozdemir@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Şevket Topal, Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Rize, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0001-8628-2800 | sevkettopal@erdogan.edu.tr

Prof. Dr. Ünal Kılıç, Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0001-6366-6350 | ukilic@cumhuriyet.edu.tr

Prof. Dr. Ali Avcu, Ankara Sosyal Bilimler Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sivas, TÜRKİYE

 orcid.org/0000-0002-8416-4066 | ali.avcu@asbu.edu.tr

Prof. Dr. Ali Namlı, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, TÜRKİYE
 orcid.org/0000-0001-8822-9851 | ali.namli@marmara.edu.tr

Prof. Dr. Süleyman Kaya, İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Sakarya, TÜRKİYE
 orcid.org/0000-0003-4266-7359 | suleymankaya1@istanbul.edu.tr

Prof. Dr. Yakup Coştu, Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Çorum, TÜRKİYE
 orcid.org/0000-0002-5672-9226 | yakupcostu@hitit.edu.tr

Doç. Dr. Adalet Çakır, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Kocaeli, TÜRKİYE
 orcid.org/0000-0002-0350-2853 | adalet.cakir@kocaeli.edu.tr

Hakem Kurulu / Referee Board

Kocaeli İlahiyat Dergisi'nde, en az iki hakemin görev aldığı çift taraflı kör hakemlik sistemi kullanılmaktadır.

Kocaeli Theology Journal uses double-blind review fulfilled by at least two reviewers.

İntihal Tespit Politikası / Plagiarism Policy

İntihal tespitinde kullanılan özel bir program aracılığıyla makalelerin daha önce yayımlanmamış olduğu ve intihal içermediği teyit edilir. All articles are checked by means of a program in order to confirm they are not published before and avoid plagiarism.

Yönetim Yeri ve Adresi / Executive Office and Correspondence Address

Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Umuttepe Yerleşkesi, 41380, Kocaeli, Türkiye
<https://dergipark.org.tr/kider> Tel: +90 (262) 303 47 02/04 • Fax: +90 (262) 303 47 03

Yazarlar, Kocaeli İlahiyat Dergisi'nde yayınlanan çalışmalarının telif haklarına tamamen sahiptirler ve çalışmalarını Creative Commons Atıf-GayriTicari 4.0 Uluslararası (CC BY-NC 4.0) lisansı kapsamında açık erişim olarak yayımlamayı kabul ederler.

The authors fully own the copyrights of their works published in the Kocaeli Journal of Theology and agree to publish their works as open access under the Creative Commons Attribution-Non-Commercial 4.0 International (CC BY-NC 4.0) license.

KOCAELİ İLAHİYAT DERGİSİ ETİK İLKELER VE YAYIN POLİTİKASI

Yayın Etiği İlkeleri

Yayın Etiği, daha yüksek editoryal işleme standartları oluşturmak için yazarlar, hakemler ve yayıncılar adına dürüstlük konusunda ısrar eden bir öz-düzenleme mekanizması olarak tanımlanabilir. Yayın için etik standartlar, yüksek kaliteli bilimsel yayınları, halkın bilimsel bulgulara güvenini ve insanların fikirlerine itibar edilmesini sağlamak için mevcuttur.

- Dürüst araştırmacılar, intihal yapmaz.
- Kaynakları hatalı belirtmez.
- Çürütemeyecekleri itirazları gizlemezler.
- Karşıt görüşleri çarpıtmazlar.
- Verileri yok etmez veya gizlemezler.

Hakemli çalışmalar, bilimsel yöntemi destekleyen ve hayata geçiren çalışmalardır. Bu noktada yayın sürecine dahil olan tüm tarafların (yazarlar, okuyucular ve araştırmacılar, yayıncı, hakemler ve editörler) etik ilkelere uyması büyük önem taşımaktadır. Kocaeli İlahiyat Dergisi, araştırma ve yayın etiği konusunda ulusal ve uluslararası standartlara bağlıdır. Basın Kanunu, Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu ile Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'ne uymaktadır. Kocaeli İlahiyat Dergisi, Committee on Publication Ethics (COPE), Directory of Open Access Journals (DOAJ), Open Access Scholarly Publishers Association (OASPA) tarafından yayınlanan Uluslararası Etik Yayıncılık İlkeleri'ni benimsemiştir.

- Basın Kanunu (Ulusal Mevzuat) bk. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.5187.pdf>
- Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu (Ulusal Mevzuat) bk.

<https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.3.5846.pdf>

- Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi (Ulusal Mevzuat) bk. <https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/mevzuat/bilimsel-arastirma-ve-etik-yonetmeligi.aspx>
- Akademik Yayıncılıkta Şeffaflık ve En İyi Uygulama İlkeleri (Uluslararası Kriterler) bk. <https://publicationethics.org/node/19881>

Tekrar Yayın

Tekrar yayın, aynı makalenin veya büyük ölçüde benzer makalelerin birden fazla dergide yayınlanmasıdır. Editör bu tür makaleyi incelemeyen geri gönderir. Bundan sonra editör, tekrar yayına teşebbüs eden yazara belli bir süre ambargo uygulayabilir, yazarın daha önce yayın yaptığı dergide (belki de önceki makaleyi yayınlayan derginin editörü ile eşzamanlı duyuru olarak) kamuoyuna bu durumu açıklayabilir veya bu tedbirlerin hepsini birlikte uygulayabilir.

Aynı çalışmanın birden fazla dergiye eşzamanlı olarak gönderilmesi

Yazarlar aynı makaleyi aynı anda birden fazla dergiye gönderemezler. Editör, olası eşzamanlı gönderimi öğrenirse, makaleyi alan diğer editör(ler)e danışma hakkını saklı tutar. Ayrıca editör, makaleyi incelemeyen iade edebilir veya incelemeleri dikkate almadan reddedebilir veya bu kararı ilgili diğer editör(ler)le tartışarak alabilir ve yazarlardan belli bir süre makale başvurusu kabul etmemeye karar verebilir. Ayrıca yazarların işverenlerine yazabilir veya bu tedbirlerin hepsini birlikte hayata geçirebilir.

İntihali Engelleme Amaçlı Kontrol

Başkalarının fikirlerini, metotlarını, verilerini, uygulamalarını, yazılarını, şekillerini veya eserlerini sahiplerine bilimsel kurallara uygun biçimde atıf yapmadan kısmen veya tamamen kendi eseriymiş gibi sunmaktır.

Kocaeli İlahiyat Dergisi, gönderilen tüm makaleleri intihal engellemek için taramaktadır. İncelenmeye sunulan çalışmalarda intihal olup olmadığını Turnitin yazılımı kullanılarak kontrol edilir. Benzerlik oranının %20'den az olması beklenir. Benzerlik oranında asıl ölçü, yazarın atıf yapma ve alıntılama kurallarını uymasındır. Benzerlik oranı %1 görüldüğü hâlde atıf ve alıntı usulünce yapılmamışsa yine intihal söz konusu olabilir. Bu açıdan atıf ve alıntı kuralları yazar tarafından bilinmeli ve dikkatlice uygulanmalıdır: İSNAD

İntihal, duplikasyon, sahte yazarlık/inkar edilen yazarlık, araştırma/veri fabrikasyonu, makale dilimleme, dilimleyerek yayım, telif hakları ihlali ve çıkar çatışmasının gizlenmesi, etik dışı davranışlar olarak kabul edilir. Kabul edilen etik standartlara uygun olmayan tüm makaleler yayından çıkarılır. Buna yayından sonra tespit edilen olası kuraldışı, uygunsuzluklar içeren makaleler de dahildir.

Sahtecilik

Araştırmaya dayanmayan veriler üretmek, sunulan veya yayınlanan eseri gerçek olmayan verilere dayandırarak düzenlemek veya değiştirmek, bunları rapor etmek veya yayımlamak, yapılmamış bir araştırmayı yapılmış gibi göstermektir.

Araştırma kayıtları ve elde edilen verileri tahrif etmek, araştırmada kullanılmayan yöntem, cihaz ve materyalleri kullanılmış

gibi göstermek, araştırma hipotezine uygun olmayan verileri değerlendirmeye almamak, ilgili teori veya varsayımlara uydurmak için veriler ve/veya sonuçlarla oynamak, destek alınan kişi ve kuruluşların çıkarları doğrultusunda araştırma sonuçlarını tahrif etmek veya şekillendirmektir.

Katılımcıların Kişisel Verilerinin Korunması

Kocaeli İlahiyat Dergisi, yasal olarak kamuya açık olmayan insan katılımcılarıyla ilgili kişisel veya hassas verileri veya materyalleri içeren tüm araştırmaların resmi etik incelemeye tabi olmasını şart koşar.

Araştırma Suistimali İddialarının Ele Alınması

Kocaeli İlahiyat Dergisi, COPE'un Başarılı Bir Yazı İşleri için Etik Araç Setine uyar. Kocaeli İlahiyat Dergisi editörleri; intihal, alıntı manipülasyonu, veri tahrifatı, veri uydurması ve diğer araştırma suistimalinin meydana geldiği makalelerin yayınlanmasını önlemek için tedbir alacaktır. Hiçbir durumda Kocaeli İlahiyat Dergisi editörleri bu tür bir suistimalin gerçekleşmesine bilerek izin vermeyecektir. Kocaeli İlahiyat Dergisi editörleri, dergilerinde yayınlanan bir makaleyle ilgili herhangi bir araştırma suistimali iddiasından haberdar olmaları durumunda, iddialarla ilgili olarak COPE'un yönergelerini izleyeceklerdir.

Etik İhlal Bildirimleri

Okurlar, Kocaeli İlahiyat Dergisi'nde yayınlanan bir makalede önemli bir hata ya da yanlışlık fark ettiklerinde ya da editoryal içerik ile ilgili (intihal, yinelenen makaleler vb.) herhangi bir şikâyetleri olduğunda kider@kocaeli.edu.tr adresine e-posta

göndererek bildirimde bulunabilir. Gelişmemiz için fırsat sağlayacağından başvuruları memnuniyetle karşılız, hızlı ve yapıcı bir şekilde geri dönüş yaparız.

Düzeltilme, Geri Çekme, Endişe İfadesi

Editörler, yayınlanan makalede, bulguları, yorumları ve sonuçları etkilemeyen küçük hatalar tespit edilirse düzeltme yayınlamayı düşünebilirler. Editörler, bulguları ve sonuçları geçersiz kılan büyük hatalar / ihlaller söz konusu olduğunda, makaleyi geri çekmeyi düşünmelidir. Yazarlar tarafından araştırma veya yayını kötüye kullanmaya yönelik olasılık söz konusu ise; bulguların güvenilir olmadığına ve yazarların kurumlarının olayı soruşturmadığına dair kanıtlar var veya olası soruşturma haksız veya sonuçsuz görünüyorsa, editörler endişe ifadesi yayınlamayı düşünmelidir. Düzeltme, geri çekme veya endişe ifadesi ile ilgili olarak COPE ve ICJME yönergeleri dikkate alınır.

Anket ve Mülakata Dayanan Çalışmaların Yayını

Kocaeli İlahiyat Dergisi, bilimsel süreli yayıncılıkta etik güvence oluşturmak amacıyla, Yayın Etiği Komitesi'nin (COPE) "Dergi Editörleri için Davranış Kuralları ve En İyi Uygulama Rehber İlkeleri" ve "Dergi Yayıncıları için Davranış Kuralları" ilkelerini benimsemektedir. Bu kapsamda dergiye gönderilen çalışmalarda aşağıdaki hususlara uyulmalıdır:

- 1) Etik kurul izni gerektiren, tüm bilim dallarında yapılan araştırmalar için (etik kurul onayı alınmış olmalı, bu onay makalede belirtilmeli ve belgelendirilmelidir.
- 2) Etik kurul izni gerektiren araştırmalarda, izinle ilgili bilgilere (kurul adı, tarih ve sayı no) yöntem bölümünde, ayrıca makalenin

ilk/son sayfalarından birinde; olgu sunumlarında, bilgilendirilmiş gönüllü olur/onam formunun imzalatıldığına dair bilgiye makalede yer verilmelidir.

Özel Sayı Yayımlama Politikası

Dergimizde Yayın Kurulu'nun talebi üzerine yılda bir kez özel sayı yayımlanabilir. Özel sayıda yer alması için gönderilen makaleler önce Editöryal ön incelemeye tabi tutulur. Sonra derginin yazım kurallarına uygunluk açısından incelenir ve intihali önlemek için benzerlik tarama yapılır. Bu aşamalardan sonra çift taraflı körleme modelinin kullanıldığı akran değerlendirme sürecine alınır.

Editöryal Gizlilik Yükümlülüğü

Kocaeli İlahiyat Dergisi'nin editörleri, gönderilen tüm yazıları gizli belgeler olarak ele alır; bu, yazarların izni olmadan bir yazı hakkındaki bilgileri kimseye ifşa etmeyecekleri anlamına gelir. Makale inceleme sürecinde şu kişiler makalelere erişebilir: Editörler, Hakemler, Yayın Kurulu Üyeleri. Bir yazıyla ilgili ayrıntıların yazarların izni olmadan üçüncü bir şahsa iletilebileceği tek durum, editörün ciddi araştırma suistimalinden şüphelenmesidir.

Bilimsel Suistimal İddiaları-Şüpheleri

Bilimsel suistimalin farklı tanımları vardır. Kocaeli İlahiyat Dergisi büyük yayın etiği kurumları tarafından oluşturulan rehberliği takip ederken bu sorunları vaka bazında ele alıyoruz. Editör, etik ihlalden şüphelenirse veya bir ihlal iddiası olursa harekete geçmekle yükümlüdürler. Bu görev hem yayınlanmış hem de yayınlanmamış makaleleri kapsar. Editör, olası suistimallerle ilgili endişeleri dile getiren makaleleri basitçe reddetmemelidir. Etik olarak iddia edilen

davaları takip etmekle yükümlüdür. Editör, uygun olduğunda COPE akış şemalarını izlemelidir. Editörler, öncelikle görevi kötüye kullandığından şüphelenilen kişilerden bir yanıt istemelidir. Yanıttan memnun kalmazlarsa, ilgili işverenlerden veya kurumdan araştırma yapmasını istemelidir. Editör, iddia edilen suistimalle ilgili uygun bir soruşturmanın yürütülmesini sağlamak için tüm makul çabayı göstermelidir; bu olmazsa, editör soruna bir çözüm bulmak için ısrar etmek için tüm makul girişimleri yapmalıdır. Bu zahmetli ama önemli bir görevdir.

Kocaeli İlahiyat Dergisi, COPE'un Başarılı Bir Yazı İşleri için Etik Araç Setine uyar. Kocaeli İlahiyat Dergisi editörleri; intihal, alıntı manipülasyonu, veri tahrifatı, veri uydurması ve diğer araştırma suiistimalinin meydana geldiği makalelerin yayınlanmasını önlemek için tedbir alacaktır. Hiçbir durumda Kocaeli İlahiyat Dergisi veya editörleri bu tür bir suistimalin gerçekleşmesine bilerek izin vermeyecektir. Kocaeli İlahiyat Dergisi editörleri, dergilerinde yayınlanan bir makaleyle ilgili herhangi bir araştırma suistimali iddiasından haberdar olmaları durumunda, iddialarla ilgili olarak COPE'un yönergelerini izleyeceklerdir.

Hakemler, araştırma veya yayının suistimalinden şüphelendiklerinde durumu Editöre iletmelidir. Editör, COPE tavsiyelerine uyararak gerekli işlemleri yürütmekle görevlidir.

Kocaeli İlahiyat Dergisi, aşağıdaki veya benzeri konularda suistimal iddialarıyla karşılaştığında COPE akış şemalarına uygulamayı taahhüt eder.

- Tekrar yayından şüphelenildiğinde yapılacaklar
- İntihalden şüphelenildiğinde yapılacaklar

- Uydurma verilerden şüphelenildiğinde yapılacaklar
- Yazarlık değişikliği taleplerinde yapılacaklar
- Açıklanmamış çıkar çatışması durumundan şüphelenildiğinde yapılacaklar
- Haksız veya hediye yazarlıktan şüphelenildiğinde yapılacaklar
- Bir yazıda etik probleminden şüphelenildiğinde yapılacaklar
- Etik ihlal şüphesi e-posta vb. ile doğrudan haber verildiğinde yapılacaklar
- Sosyal medya aracılığıyla etik ihlal şüphesi duyurulduğunda yapılacaklar

Şikâyet Prosedürü

Bu prosedür, Kocaeli İlahiyat Dergisi'nin veya yazı kadromuzun sorumluluğunda olan içerik, prosedürler veya politikalarla ilgili şikâyetler için geçerlidir. Şikâyetler, iyileştirme için bir fırsat ve teşvik sağlayabilir ve hızlı, nazik ve yapıcı bir şekilde yanıt vermeyi amaçlıyoruz.

Şikâyet, Kocaeli İlahiyat Dergisi'nin veya yazı işleri ekibimizin sorumluluğunda olan içerik, prosedürler veya politikalarla ilgili olmalıdır. Şikâyetler doğrudan kider@kocaeli.edu.tr adresine e-posta ile gönderilmelidir ve gizli olarak ele alınacaktır. Editör, şikâyetlere anında yanıt verir. Editör, şikâyetlerle ilgili COPE akış şemasında belirtilen prosedürü takip eder. Şikâyetler, editör ekibinin ilgili üyesi tarafından incelenir ve çözülemese şu süreçler izlenir:

- Bu ilk yanıtın yetersiz olduğu düşünülürse, şikâyetçi, şikâyetinin derginin daha kıdemli bir üyesine iletilmesini talep edebilir.
- Şikâyetçi hoşnut kalmazsa, şikâyetler baş editöre iletilebilir.

• Mümkinse iki hafta içinde tam bir yanıt verilecektir.

COPE, bilimsel dergilerin editörleri için bir uygulama kodu yayınlar. Bu editörler, dergiler ve yayıncılarla olan anlaşmazlıkların çözümünü kolaylaştıracaktır ancak yalnızca derginin kendi şikâyet prosedürleri tükendikten sonra buraya başvuru yapılabilir.

İtiraz Süreci

Editörler ve hakemler tarafından yapılan değerlendirmelere dair ciddi itirazları memnuniyetle karşılıyoruz. Bilimsel içeriğini yanlış anladığımız için makalenizi reddettiğimizi düşünüyorsanız, lütfen kider@kocaeli.edu.tr adresinden editör ekibimize bir itiraz mesajı gönderin. Bu aşamada makalenizin gözden geçirilmiş bir versiyonunu göndermeye çalışmayın. İtiraz mektubunuzu okuduktan sonra itirazınızın haklı olduğunu anlarsak, sizi makalenizin gözden geçirilmiş bir versiyonunu göndermeye davet edebiliriz. Böylece çalışmanın dış hakem sürecine tekrar gönderilir. Lütfen itiraz mektubuna mümkün olduğunca fazla ayrıntı ekleyin. Son olarak, her makale için yalnızca bir itirazı dikkate alabiliriz, bu yüzden lütfen itirazınızı net bir şekilde ortaya koymak için ayrıntılı şekilde mektubu yazmaya zaman ve çaba harcayın - bir şansınız var, bu yüzden onu iyi kullanın. Reddedilen makaleler üzerinde uzun süreli müzakerenin genellikle hem yazarlar hem de editörler için tatmin edici olmadığını gördük, bu nedenle aynı çalışma için birden fazla itirazı işleme almıyoruz.

Çıkar Çatışmaları

Çıkar çatışması, birincil bir çıkarla ilgili mesleki yargı, ikincil bir çıkardan (mali kazanç veya kişisel rekabet gibi) etkilenebildiğinde ortaya çıkar. Bir makaleyi nasıl ele alacağımıza dair en iyi kararı verebilmek için yazarların rekabet halindeki çıkarlarını bilmemiz gerektiğine ve makaleyi yayınlarsak okuyucuların da bunları bilmesi gerektiğine inanıyoruz.

Kişinin yaptığı işte çelişkiye düşmesine yol açacak, objektifliğini önemli oranda bozabilecek veya herhangi bir kişi ya da kuruluş lehine adil olmayan avantaj sağlayabilecek herhangi finansal ya da diğer tür çıkarlardır. Araştırmanın yürütülmesi ve makalenin hazırlanması sürecinde alınan tüm mali destek kaynakları ve sponsorların çalışmadaki rolü açıklanmalıdır. Finansman kaynağı yoksa bu da belirtilmelidir. Açıklanması gereken olası çıkar çatışması örnekleri arasında danışmanlıklar, maaş alımı, hibeler yer alır. Potansiyel çıkar çatışmaları mümkün olan en erken aşamada açıklanmalıdır.

Kocaeli İlahiyat Dergisi'nin tarafsız incelemeyi sağlamak için editörlerden, çalışanlardan veya yayın kurulu üyelerinden gelen gönderileri ele almak için belirlenmiş bir süreci vardır. Bu tür gönderiler öncelikle başka dergilere yönlendirilir. Bunun mümkün olmaması halinde gönderinin sahibinin dergideki görevi askıya alınır. Bu gönderiler çift taraflı körleme sürecinde incelenir.

Editör, kendisinin veya aile üyeleri tarafından yazılmış makalelerle ilgili kararlarda yer almamalıdır. Ayrıca, böyle bir çalışma, derginin tüm olağan prosedürlerine tabi olmalıdır. Editör, yazarlar ve hakemler tarafından olası çıkar çatışmalarının ifşa edilmesiyle ilgili COPE yönergelerini uygulamalıdır.

Araştırma Etiği İlkeleri

Kocaeli İlahiyat Dergisi araştırma etiğinde en yüksek standartları gözetir ve aşağıda tanımlanan uluslararası araştırma etiği ilkelerini benimser. Makalelerin etik kurallara uygunluğu yazarların sorumluluğundadır.

- Araştırmanın tasarlanması, tasarımın gözden geçirilmesi ve araştırmanın yürütülmesinde, bütünlük, kalite ve şeffaflık ilkeleri sağlanmalıdır.
- Araştırma ekibi ve katılımcılar, araştırmanın amacı, yöntemleri ve öngörülen olası kullanımları; araştırmaya katılımın gerektirdikleri ve varsa riskleri hakkında tam olarak bilgilendirilmelidir.
- Araştırma katılımcılarının sağladığı bilgilerin gizliliği ve yanıt verenlerin gizliliği sağlanmalıdır. Araştırma katılımcıların özerkliğini ve saygınlığını koruyacak şekilde tasarlanmalıdır.
- Araştırma katılımcıları gönüllü olarak araştırmada yer almalı, herhangi bir zorlama altında olmamalıdır.
- Katılımcıların zarar görmesinden kaçınılmalıdır. Araştırma, katılımcıları riske sokmayacak şekilde planlanmalıdır.
- Araştırma bağımsızlığıyla ilgili açık ve net olunmalı; çıkar çatışması varsa belirtilmelidir.
- İnsan denekler ile yapılan deneysel çalışmalarda, araştırmaya katılmaya karar veren katılımcıların yazılı bilgilendirilmiş onayı alınmalıdır. Çocukların ve vesayet altındakilerin veya tasdiklenmiş akıl hastalığı bulunanların yasal vasisinin onayı alınmalıdır.
- Çalışma herhangi bir kurum ya da kuruluşta gerçekleştirilecekse bu kurum ya da kuruluştan çalışma yapılacağına dair onay alınmalıdır.
- İnsan ögesi bulunan çalışmalarda, “yöntem” bölümünde katılımcılardan

“bilgilendirilmiş onam” alındığının ve çalışmanın yapıldığı kurumdan etik kurul onayı alındığı belirtilmesi gerekir.

Kocaeli İlahiyat Dergisi
Baş Editör
Doç. Dr. Hüseyin OKUR

İÇİNDEKİLER / TABLE OF CONTENTS

Araştırma Makaleleri / Research Articles

---

1. Şeyhülislam Bâîzâde Mustafa Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri [Some Thoughts on the Life, Scholarly Personality and Works of Shaykhulislam Bâîzâde Mustafa Efendi]
Asel Ebrar DÖNMEZ - Hüseyin OKUR 1-24
2. Richard Dawkins'te Evrim Teorisinin Natüralistik Yorumu [Naturalistic Interpretation of the Theory of Evolution in Richard Dawkins]
Enes BAŞIBÜYÜK 25-49
3. Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası ve MESTAP'a Göre Tasnifi [Lyrics Collection Registered National Library Number A4724 and Its Classification According to MESTAP]
Azranur AÇIKGÖZ - Ali CANÇELİK.....50-85
4. Şiranlı Hacı Mustafa Efendi'nin Manzum Silsile-nâmesi [Poetic Silsile-nâme of Haji Mustafa Efendi From Şiran]
Ramazan ÇELİK.....86-106
5. Türk Akademisinde Said Nursi Başlıklı Makalelerin Betimsel Bibliyometrik Analizi [Descriptive Bibliometric Analysis of Said Nursi Articles in Turkish Academy]
Adnan ARSLAN.....107-128

Şeyhülislam Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin Hayatı, İlmî Şahsiyeti ve Eserleri

Asel Ebrar DÖNMEZ | orcid.org/0000-0002-7227-2684 | aselebrar.a@gmail.com

Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/0411seq30>

Hüseyin OKUR | orcid.org/0000-0003-4285-7478 | huseyin.okur@kocaeli.edu.tr

Kocaeli Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi İslâm Hukuku Anabilim Dalı, Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/0411seq30>

Öz

XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti, siyasi ve mali olayların yoğun yaşandığı bir dönem olmasına rağmen, hukuki açıdan önemli çalışmaların yapıldığı, şeyhülislamların etkileyici eserler ürettiği ve medreselerin sayısının arttığı bir zaman geçirmiştir. Bu dönemde dikkate değer çalışmalar yapmış önemli bir isim çalışmamızın konusu olan Bâlîzâde Mustafa Efendi'dir. Bâlîzâde Mustafa Efendi, Osmanlı Devleti'nde müderrislik, kadılık vazifelerini yerine getirmiş, Rumeli ve Anadolu Kazaskerliği gibi yüksek yargı görevlerinde bulunduktan sonra şeyhülislamlığa yükselmiştir. IV. Mehmed döneminin dokuzuncu şeyhülislamı olarak görev yaptığı altı aylık süreçte, dönemin sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa'nın politikalarına uyum sağlayamadığı gerekçesi ile görevden alınmıştır. Görev süresince, saray, devlet görevlileri ve halk arasında yaşanan çeşitli olaylara karışmadığı veya herhangi bir hizipleşme içinde olmadığı kaydedilmiştir. Bâlîzâde Mustafa Efendi, yaşadığı dönemdeki şeyhülislamlar arasında en fazla eser telif edenlerden biri olarak öne çıkmaktadır. Özellikle Hanefi mezhebine ait detaylı fıkıh eserleri yazmış, ayrıca belagat, hadis usulü ve tefsir alanlarında da değerli çalışmalar yaparak dönemin önemli kitaplarını toplumun anlayacağı şekilde işlemiştir. Bu eserleriyle, ilmi derinliği ve geniş vizyonu sayesinde dönemine damgasını vurmuş bir ilim adamı olarak tanınmaktadır. Araştırma XVII. yüzyıl şeyhülislamlarından Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin ilmi şahsiyetini ve eserlerini tanıtmaya amacı taşımaktadır. İlk olarak hayatı, ailesi ve vakfiyesinin bilgileri verilecek ardından eserlerine dair incelemeler sonucunda ulaşılan tespitler sunulacaktır.

Anahtar Kelimeler

Osmanlı, Şeyhülislam, Bâlîzâde, Fıkıh, Fetvâ

Atıf Bilgisi

Dönmez, Asel Ebrar-Okur, Hüseyin. "Şeyhülislam Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin Hayatı, İlmî

Şahsiyeti ve Eserleri". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2024), 1-24.

Geliş Tarihi	16.11.2023
Kabul Tarihi	26.05.2024
Yayım Tarihi	29.06.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme Bu çalışma Doç. Dr. Hüseyin Okur danışmanlığında tamamlanan "17. yüzyıl şeyhülislamlarından Bâlızâde Mustafa Efendi ve elden verdiği fetvâları" başlıklı yüksek lisans tezi esas alınarak hazırlanmıştır. Makale hakem sürecindeyken makale sahibi editörün, editör rolü askıya alınarak, hakem sürecini görmemesi sağlanmış, böylece çift taraflı kör hakemlik süreci korunmuştur.
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: AED (%60), HO (%40). Veri Toplanması: AED (%60), HO (%40). Veri Analizi: AED (%60), HO (%40). Makalenin Yazımı: AED (%65), HO (%35). Makale Gönderimi ve Revizyonu: AED (%50) HO (%50)
Etik Bildirim	kider@kocaeli.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Yayıncı	Kocaeli İlahiyat Dergisi, Kocaeli Üniversitesi'nin bir yayınıdır.

Some Thoughts on the Life, Scholarly Personality and Works of Shaykhulislam Bâlîzâde Mustafa Efendi

Asel Ebrar DÖNMEZ | orcid.org/0000-0002-7227-2684 | aselebrar.a@gmail.com

Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Basic Islamic Sciences, Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/0411seq30>

Hüseyin OKUR | orcid.org/0000-0003-4285-7478 | huseyin.okur@kocaeli.edu.tr

Kocaeli University, Faculty of Theology, Department of Islamic Law, Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/0411seq30>

Abstract

Although the Ottoman Empire in the 17th century was a period of intense political and financial events, it was a time when important legal studies were carried out, sheikhulislams produced impressive works and the number of madrasas increased. One of the important figures who produced remarkable works in this period is Bâlîzâde Mustafa Efendi, who is the subject of this study. Bâlîzâde Mustafa Efendi rose to the position of sheikhulislam after serving as a muderris, qadi and high judicial posts such as both Rumeli and Anatolian Qasasker. During the six months he served as the ninth sheikhulislam of the reign of Sultan Mehmed IV, he was dismissed because he could not adapt to the policies of Köprülü Mehmed Pasha, the grand vizier of the period. During his tenure, it is recorded that he did not intervene in various incidents between the palace, state officials and the public, nor was he involved in any factionalisation. Bâlîzâde Mustafa Efendi stands out as one of the most prolific authors among the sheikhulislams of his time. He wrote detailed works on fiqh, especially on the Hanafi sect, and he also wrote valuable works in the fields of rhetoric, hadith methodology and tafsir, and treated the important books of the period in a way that the public could understand. With these works, he is recognised as a scholar who left his mark on his period thanks to his scientific depth and broad vision. This study aims to introduce the scholarly personality and works of Bâlîzâde Mustafa Efendi, one of the 17th century sheikhulislams. Firstly, information about his life, family and foundation will be given, and then the findings

reached as a result of the analyses of his works will be presented.

Keywords

Ottoman, Shaykhulislam, Bâîzâde, Fiqh, Fatwa.

Citation

Dönmez, Asel Ebrar–Okur, Hüseyin. “Some Thoughts on the Life, Scholarly Personality and Works of Shaykhulislam Bâîzâde Mustafa Efendi”. *Kocaeli Theology Journal* 8/1 (Haziran 2024), 1-24.

Date of Submission	16.11.2023
Date of Acceptance	26.05.2024
Date of Publication	29.06.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	This study is based on his master's thesis entitled 'Bâîzâde Mustafa Efendi, one of the 17th century sheikhulislams, and his fatwas', which was completed under the supervision of Assoc. Prof. Dr. Hüseyin Okur. While the manuscript is in the refereeing process, the role of the editor of the manuscript is suspended so that the editor does not see the refereeing process, thus protecting the double blind refereeing process. It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contributions	Conceiving the Study: AED (%60), HO (%40). Data Collection: AED (%60), HO (%40). Data Analysis: AED (%60), HO (%40). Writing up: AED (%65), HO (%35). Submission and Revision: AED (%50) HO (%50)
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	kider@kocaeli.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .
Publisher	Kocaeli Theology Journal is a publication of Kocaeli University.

Giriş

Bâlzâde Mustafa Efendi, Osmanlı Devleti'nde uzun yıllar müderrislik, kadılık görevlerini yerine getirmiş, ilmi kifayeti ve hukuki başarısı neticesiyle de Rumeli ve Anadolu Kazaskerlikleri görevlerinde bulunarak meşihat makamına getirilmiştir. Dönemin siyasi ve bürokratik buhranları sonucu Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa tarafından azledilerek altı ay şeyhülislam olarak hizmet etmiştir.

Osmanlı Devleti'nde şeyhülislamların görev süreleri incelendiğinde IV. Murad ile azillerin arttığı görülmektedir. Sadece IV. Mehmed döneminde on beş şeyhülislamın görev değişikliği olmuş, bunların biri vefat, biri istifa, kalan on üç şeyhülislam ise azil sebebiyle görev değişikliği yaşamıştır.¹ Şeyhülislamların sıkça görevden alınmasının arkasında yatan nedenler arasında politik dengeler ve güç mücadeleleri önemli rol oynamaktadır. Şeyhülislamlık makamı, devletin en üst düzey dini otoritesi olduğu için, siyasi çekişmelerin ve iktidar kavgalarının ortasında kalmıştır. Bu durum, şeyhülislamların görev sürelerinin kısa olmasına ve sık sık değişmesine neden olmuştur. Bu bağlamda Bâlzâde Mustafa Efendi'nin altı ay içerisinde azli, kendisinin başarısız bir şeyhülislam olduğunu göstermediği kanaatindeyiz.

Bâlzâde Mustafa Efendi'nin altı aylık kısa görev süresi, bu genel siyasi atmosferin bir yansıması olarak değerlendirilebilir. Görevden alınmasının kişisel başarısızlığından ziyade, dönemin siyasi ve idari dinamiklerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Köprülü Mehmed Paşa'nın, devlet düzenini sağlama çabaları çerçevesinde yaptığı hızlı ve sık değişiklikler de bu durumu desteklemektedir. Zira kendisinin sadarete getirildiğinde, devlet düzenini sağlama gayesi ile görevlendirmelerinde herhangi bir müdahalenin olmaması sözünü aldığı kaynaklarda geçmektedir.² Aynı zamanda Bâlzâde Mustafa Efendi, eserlerinde dönemin problemlerine dair eleştirilerini dile getirmiş ve bu sorunlardan rahatsız olduğunu açıkça ifade etmiştir. Bu eleştiriler, onun görevde kaldığı sürece yaşadığı zorlukların ve devlet erkanındaki anlaşmazlıkların bir göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Bâlzâde Mustafa Efendi'nin kısa sürede azledilmesi, dönemin siyasi ve idari şartları göz önüne alındığında, onun başarısızlığından ziyade, Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki genel uygulamaları ve siyasi çekişmelerle ilgilidir. Şeyhülislamların sıkça değiştirilmesi, devletin dinamik yapısının ve iktidar mücadelelerinin bir sonucu olarak görülmelidir. Bu bağlamda, Bâlzâde'nin bugüne gelen çalışmalarında kendisinin ilmi çalışmalara derinlik verdiği, ömrünü ilme adadığı görülmektedir. İلمي katkıları azliyle gölgenmemeli ve Osmanlı ilmiye geleneğinde önemli bir şahsiyet olarak değerlendirilmelidir.

¹ Esra Yakut, Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din (İstanbul: Kitap Yayınevi, 2014), 243.

² İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi* (Türk Tarih Kurumu Yayınları, ts.), 4/417. Mücteba İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 26/258. Bilgehan Pamuk vd., *Osmanlı Tarihi*, ed. Tufan Gündüz (Ankara: Grafiker Yayınları, 2016), 313.

Bu makalenin amacı da Bâlzâde'nin siyasi konumunun ve tavırlarının, ilmi cehdinin önüne geçerek müspet tanınmamasıdır. Makale içerisinde tarih kaynaklarından ve eserlerinde yer verdiği bilgiler doğrultusunda Bâlzâde'nin hayatına dair malumatlar verilecek, yazdığı eserler incelenecektir.

1. Bâlzâde Mustafa Efendi'nin Hayatı

Bâlzâde Mustafa Efendi, kaynaklarda Hanefî fakihî ve faziletli biri olarak tanınmaktadır.³ Kendisi, mecma'-ı 'ulemâ-yı a'lâm ve menba'-ı fuzalâ-yı enâm olup kubbetü'l-İslâm ve madreb-i hıyâm-ı selâtîn-i fihâm olan Kostantıniyye-i mahmiyyededür övgüleriyle anılır.⁴

Kendisi eserlerinin sonunda künyesini “Mustafa b. Bâlî b. Süleyman b. Yusuf” olarak kaydetmektedir.⁵ *Mu'cemü'l-müellifin* eserinde ise künyesi *Mustafa b. Süleyman eş-Şehir bi Bâlzâde er-Rûmî* şeklinde verilmektedir.⁶

Bâlzâde, İstanbul doğumlu olup aslen Kastamonuludur.⁷ Künye bilgileri incelendiğinde, İstanbul doğumlu olduğu, el-İstanbûl ifadesi ile teyit edilmektedir.⁸ Kaynaklarda doğum tarihi ile ilgili bir malumat görülmemektedir. Kendi döneminde yaşamış diğer şeyhülislamların müderris tayin edildikleri yaşlara göre, yirmi beş ile otuzlu yaşlar arasında görev tayinleri yapılmıştır. Bâlzâde'nin ilk müderrislik tayini Cemâziyelâhîr 1025/1616'da Sitti Hatun Medresesi'ne gerçekleşmiştir.⁹ Yirmi beş yaşında müderris olarak atandığını düşünülürken 1000/ 1592 yıllarda doğduğu söylenebilir.

Babası Kastamonu'da mahalle imamlığı yapmış Bâlî Efendi'dir. Dedesinin ismi, Süleyman, oğlu Mehmed Efendi'dir. Kaynaklarda Bâlzâde'nin babasının ismi ve oğlu dışında ailesinin diğer fertlerine dair bir bilgi geçmemektedir ancak kendisine ait olduğu belirtilen vakıf senedinde, eşinden Fâtıma hanım, halasından Hatice hatun olarak bahsetmektedir.¹⁰

³ Mehmed Süreyya, *Sicilli Osmanî* (İstanbul: Sebil Yayinevi, 1988), 2/266. Hayreddin ez-Ziriklî, *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim* (Kahire: Dâru'l-âlem li'l-Melâyîn, 1997), 7/234.

⁴ Şeyhî Mehmed Efendi, *Vekâyi'u'l-fuzalâ* (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018), 1/855.

⁵ Bâlzâde Mustafa Efendi, *el-Ferâid fi halli'l-mesâili ve'l-fevâid ve'l-kavâid*. (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 515), 567a.

⁶ Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifin* (Beyrut: Mektebetü'l-Müsenâ, ts.), 254.

⁷ *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Miftâh* eserinin Şehid Ali Paşa nüshasının ve Bağdatlı Vehbi nüshasının ferağ kaydında da *Mustafa eş-Şehir bi Bâlzâde keteballahu lehu'l-hüsnâ ve'z-ziyâdeten el-Kostantıniyye mevliden ve'l-Kastamonî aslen* şeklinde künyesini vermiştir. Bâlzâde Mustafa Efendi, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li-Seyyid Şerif* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 1776), 39a.; Ahmet Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları* (Ankara: TDV, 2017), 307.

⁸ Bursalı Mehmed Tahir Efendi, *Osmanlı Müellifleri*, sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen, (İstanbul: Meral Yayınları), 289.

⁹ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/855-856.

¹⁰ Fatma Betül Eren, *Şeyhülislamın İstanbul'daki İmar Faaliyetleri* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 345-346.

Mustafa Bâlzâde Efendi ilk tahsilini babasının yanında tamamladıktan sonra Şeyhülislam Hocaâde Mehmed Efendi'ye intisap etmiş, burada tedrisatını tamamlayarak mülazımı olmuştur.¹¹ Müderrislik öncesinde yedi yıl süren mülâzemet süresine göre Hocaâde'den 1018/1609 yılında mülâyemete aldığı söylenebilir.¹²

Bâlzâde'de icazetini aldıktan sonra Hocaâde Mehmed Efendi yanındaki mülâzemet süresini tamamlamış, rüûs imtihanından muvaffak olarak müderrisliğe başlamıştır. Ardından müderrislik, kadılık ve son olarak şeyhülislamlık görevlerinde bulunmuştur.

2. İlmî ve Mesleki Hayatı

Bâlzâde, Hocaâde'nin yanında tedrisatını tamamladıktan sonra hocasının vesilesi ile müderrisliğe başlamıştır. İlk olarak 1025/1616 Cemâziyelâhîrde günümüz Fatih'te bulunan Sitti Hatun Medresesi'nde¹³ müderrislik görevini ifâ etmiştir. Burada dört yıl görev yaptıktan sonra Fatih'te Hırka-i Şerif Camii yakınlarındaki Mesih Paşa medresesine¹⁴ tayin olmuştur (1029/1619). Sonrasında Öreke Mustafa Efendi'nin yerine İbrahim Paşa-yı 'Atik Medresesi'nde¹⁵ göreve başlamış (Safer 1030/1621), aynı yıl Hâce Mehmed Efendi'nin yerine Osman Paşa Medresesi'nde müderrisliğe devam etmiştir.

Yaklaşık iki yıl görev yaptıktan sonra, Hamza Efendi'nin yerine Ayşe Sultan Medresesi'ne geçmiştir (1032/1623). Buradaki görevini tamamlandıktan sonra Osmanlı Devleti'nin önemli medreselerinden olan Sahn-ı Seman Medresesi'ne tayin edilmiştir (Cemâziyelevvel 1033/1624).¹⁶ Bâlzâde buradaki görevi sırasında *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid (ve'l-kavâid)* eserini kaleme almıştır.

İki yıl daha görev yaptıktan sonra Edirne'ye gönderilerek Sultan Bayezid Medresesi'nde Müzellef Ahmet Efendi'nin yerine müderris olmuştur (Cemâziyelâhir 1035/1626)¹⁷. Bir sene sonra (Rebiülevvel 1037/1627) bu görevinden azledilmiştir. Sonraki süreçte kendisine üç yıl herhangi bir görev tevdi edilmemiştir. Zilkâde 1040/1631 yılında İstanbul'a çağrılarak Ser-

¹¹ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/855.

¹² Mülâzemet, talebenin hocasından aldığı eğitim sonunda ilmi kifayeti yeterli geldiği takdirde icazet vermesi ve kazasker divanına giderek isminin Rûzname-i Divânı Hümâyün isimli deftere kaydedilmesidir. bk. Abdurrahman Atçıl, *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar* (İstanbul: Klasik, 2019), 108.

¹³ Şeyhülislam Zembilli Ali Efendi'nin kızı Sitti Hatun adına inşa edilmiştir. Hangi tarihte yapıldığı bilinmemektedir. Ağazade Mehmet Efendi minder koydurmuş, cami olarak kullanıma başlanmıştır.

¹⁴ Fatih'te Hırka-i Şerif Camii'ne yakın bir konumda yer alır. Hadım Mesih Mehmed Paşa tarafından, 994 (1586) yılında inşa edilmiştir. Çevresinde Ali Paşa'ya ait bazı vakıf binalarının bulunması sebebiyle Mesih Ali Paşa Camii olarak da anılır.

¹⁵ İstanbul Suriçi Eminönü Mercan civarında Uzunçarşı caddesi yakınlarında bulunan cami, Sultan II. Bayezid'in vezîriâzamı olan Çandarlı İbrâhim Paşa (öl. 905/1499) tarafından evvelce konağının veya sarayının bulunduğu yerin yakınında yaptırılmıştır.

¹⁶ 867'de (1463) inşasına başlanarak 875'te (1470) tamamlanmıştır. Caminin iki tarafında dörder adet sıralanan ihtisas medreselerine "semâniye" (sekiz) adı verilmiştir.

¹⁷ Ahmet Özel, *Haneftî Fıkıh Alimleri*, 307.

mahfil-zâde Mehemmed Efendi'nin yerine Ebu'l-Vefâ veya Hâkâniyye-i Vefâ olarak bilinen medresede göreve başlamıştır.¹⁸

Bâîzâde, Hâkâniyye-i Vefâ medresesinde müderrislik yaptıktan sonra Rebiülevvel 1042/1633'te Şükrullah Efendi'nin yerine Medine-i Münevvere kadılığı görevi verilmiştir. Ancak bu görevinden de yaklaşık iki sene sonra (1045/1635) azledilmiş ve makamı Hanefî Mehmed Efendi'ye verilmiştir. Görevinden azil sebebi ile ilgili bir bilgi bulunmamaktadır. Azli sonrasında İstanbul'a dönen Bâîzâde'ye dört yıl herhangi bir vazife tevdi edilmemiştir. Muharrem 1049/1639 geldiğinde ise Seyfizâde Abdurrahmân Efendi'nin yerine Üsküdar kadılığına getirilmiş ve iki yıl bu görevde kalmıştır. 1051/1641 yılında yine görevinden azledilmiş ve geçimini sağlaması için Mudurnu kazası arpalık¹⁹ olarak tahsis edilmiştir. Bu süre zarfında 1048'de başladığı *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Vikâye li-Sadri's-Şerîa el-Mahbûbî* eserini tamamlamıştır. 1057/1647 yılında kendisine tekrar kadılık görevi verilmiştir ve Galata kadılığına başlamıştır. Ancak Bâîzâde beş ay sonra bu görevden ayrılmıştır.²⁰ Bir azil kaydı bulunmamakla beraber hangi sebepten ayrıldığı da belirtilmemiştir.

Müderrislik ve kadılık gibi görevleri ifa eden Bâîzâde Mustafa Efendi'ye, 1058/1648'de Çivizâde Şeyh Mehmed Efendi'den sonra Rumeli Kazaskerliği verilmiştir. Bâîzâde, bu göreve getirilmesinden üç ay sonra emekli olmuş, geçimini arpalıklarla sağlamıştır.²¹

Emekliliğinin ardından, 1062/1652'de Hocazâde Mesud Efendi yerine Anadolu Kazaskerliği görevine başlamış ve dört ay sonra görevden ayrılmıştır.²² Bundan sonraki dört yıl içerisinde devlet görevinde bulunmayan Bâîzâde, dönemin şeyhülislamı Hanefî Efendi'nin hastalanması üzerine meşihat makamına getirilmiştir (3 Safer 1067/21 Kasım 1656).²³ 3 Safer 1067/21 Kasım 1656 ile 9 Şaban 1067/23 Mayıs 1657 yılı arasında altı ay kadar görev yapmıştır.

XVII. Yüzyıl'ın Osmanlı Devleti açısından zorlu geçtiği gözlemlenmekte, İstanbul'daki yangın, Çanakkale Boğazı'nın abluka altına alınması, savaş meydanlarının uzun sürmesi gibi sebepler hem ekonomik hem siyasi olarak devleti yormuş, bir takım menfi durumlar meydana gelmiştir.²⁴ Bâîzâde'nin şeyhülislamlık görevinde Osmanlı Devleti'nin ekonomik, siyasi ve sosyal durumunda bazı karışıklıklar söz konusu olmuştur. Bâîzâde'nin şeyhülislam olarak tayin edildiği süreçte Köprülü Mehmed Paşa sadrazam olarak görev yapmaktaydı. Saray tarafından Köprülü Mehmed Paşa'ya, geniş yetkiler verilmiş ve bununla devletin

¹⁸ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/855-856; Uşşâkîzâde Seyyid İbrahim Hasîb Efendi, *Zeyl-i Şakâ'ik*, haz. Ramazan İkinci (İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2017), 512.

¹⁹ Arpalık; Osmanlı Devlet'inde memur görevinde olan kişilere hizmette buldukları sürece maaşlarına ilave olarak ve görevden ayrıldıktan sonra emekli maaşı olarak tahsis edilen gelir.

²⁰ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 307.; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/856.

²¹ Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/475.

²² Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/856.

²³ Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/856; Müstakimzâde Süleyman Sadeddin, *Devhâtü'l-Meşâyih* (İstanbul: Çağrı Yayınları,1978), 67-68; Fahri Çetin Derin, *Abdurrahman Abdî Paşa Vekâyi'-Namesi* (İstanbul: Çamlıca Yay. 2009), 84; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 307; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/475; Şeyhî, *Vekâyi'u'l-fuzalâ*, 1/856.

²⁴ Halil İnalçık, *Devlet-i Alîyye* (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 2/272

işleyişinin düzeltilmesi amaçlanmıştı. Bu sebeple onun devlet görevlileri arasında birtakım aziller ve görevlendirmeler yapma konusunda geniş yetkileri vardı.²⁵

Bâlzâde'nin göreve gelmesi hususunda bazı anlaşmazlıklar yaşandığı, kaynaklarda Bâlzâde'nin, Köprülü'nün yaptığı yeniklere ayak uydurmadığı ifade edilmektedir. Şaban ayının 9. Günü ya da 17. Gününde, makamının ciddiyetini zedeleyecek şekilde davranması, ilmiye tarfında geçerli olan teşrîfât kaidelerine uymaması gerekçesiyle altı ay sonra azledilmiştir.²⁶ Azledilmesi ile kendisine Filibe arpalıkları verilerek İstanbul dışına sürgün edilmiştir.

Bâlzâde Mustafa Efendi, şeyhülislamlık görevinde *el-Fetâvâ* olarak kaydedilen elden verdiği fetvâları ve *Bazı şeyhülislamların fetvalarına Şeyhülislam Bâlzâde'nin itirazları'nı* adlı esereni kaleme almıştır.

Hayatının çoğunluğunu ilme ve eser kaleme almaya adanmış birinin, yönetimin inisiyatifli kararlarına uyum sağlayamaması muhtemeldir. Onun görevden azli sahsına münhasır bir durum olmayıp dönemin pek çok şeyhülislamın başına gelen bir hadisedir. Zîra 8 Cemâziyelevvel 1066/5 Mart 1656'da Şeyhülislamlığa getirilen Memikzâde Mustafa Efendi, hakkında söylenenlerden ötürü sadece 13 saat görevde kalmış, yerine Hocazâde Mes'ud Efendi getirilmiştir. Böylece Memikzâde Mustafa Efendi Osmanlı tarihi boyunca görev süresi en kısa süren şeyhülislamlardan biri olmuştur.

Bâlzâde, görevinden azledilmeden önce dönemin sadrazamı Köprülü Mehmed Paşa ve Rumeli Kazaskeri Bolevî Mustafa Efendi ile bir toplantı gerçekleştirmiştir. Bu toplantının amacı şaban ayı içerisinde askerlere ödenmesi gereken mevâcibin (maaşın) tevdi edilememesidir. Bu görüşme ödemenin Enderun Hazinesi'nden yapılması ve sonrasında hazineye geri ödenmesi konusunda ortak bir karar verilmiştir. Yapılan toplantıdan altı gün sonra 9 Şaban 1067 (23 Mayıs 1657) yılında Bolevî Mustafa Efendi Sadrazam Köprülü Mehmed Paşa'nın isteği üzerine şeyhülislam olmuştur. Ancak bir yıl on ay sonra görevinden azledilmiştir. Bu azil sebebi, Köprülü Mehmed Paşa'nın rakip olarak gördüğü Girit Serdarı Deli Hüseyin Paşa'yı idam etmesi için gerekli fetvayı vermemesidir. Bu olay, Köprülü Mehmed Paşa'nın otoritesini ve siyasi rakiplerine karşı sert tutumunu gösterir. Özellikle, isteğini yerine getirmeyenleri görevden aldıracağına dair bir delil oluşturur. Böylece, Köprülü Mehmed Paşa'nın döneminde sadrazamlık makamının gücünü ve siyasi entrikalarını anlamak mümkün olur.

Bâlzâde'nin vefatına doğru İstanbul'a gelmesine izin verilmiş, Sütlüce'deki yalısında kalan zamanını geçirmiştir. Bâlzâde Mustafa Efendi, 1073/1663 yılında vefat etmiş, Sütlüce'ye defnedilmiştir.²⁷

²⁵ Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, 4/414.; İlgürel, "Köprülü Mehmed Paşa", 26/258.

²⁶ İszâde, *İszâde Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz (İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996), 42; Naîma Mustafa Efendi, *Târ'ih-i Na'îmâ*, ed. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007), 4/1735; Silahdar Fındıklı Mehmed Ağa, *Târîh*, I-II, (İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928), 1/75; Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 307.

²⁷ Kehhâle, *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*, 11/254; Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/234; Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, 4/47.

Bâlîzâde'nin Balat kapısı dışında, Sütlücede, Fatih'te, Anadolu Hisarın yakınlarında evleri ve oğlu Mehmed Efendi'nin Anadolu Hisarı yakınlarında bir evi bulunmaktadır.²⁸

3. Vakfiyesi

Kendisinin 1 Mart 1657- 15 Cemâziyelevvel 1067 yılında şeyhülislamlık görevindeyken vakfiyesini tanzim ettirdiği vakfiye kaydının başında 13 Safer 1188/ 25 Nisan 1774 yılında “Merhum Bâlîzâde Mustafa Efendi Şeyhülislam sâbık” kaydı bulunmaktadır. Vakfiyeyi, oğlu ve mütevellisi olan el-Hac Mehmed Efendi tarafından yeniden düzenlenmiş olabileceği yönünde bir fikir olsa da bu tarihler oğlunun vefat tarihi ile uyumsuzdur. Zira vakıf senedinde de Bâlîzâde oğlunun kendisinden önce vefat ettiğini belirtmiştir.

Vakıf senedinde şu bölümler yer almaktadır:

“Bu gayrimenkullerin mütevellî heyetindeyken, kim talip oluyorsa kiraya verilsin, hasıl olan gelirler korunsun, tamire ihtiyaç oldukça tamir olunsun. Fazla kalan paradan her sene başında 10 sikke; kendine güvenilir, Medine’de cuma günü Ravza-i Mutahhara’da hatib olan kişiye hutbeye çıkmadan önce verilsin. Artan para Kâsım Mektebine gönderilsin. Aşçıbaşı Mescîd-i şerifinde her kim imam olursa her gün iki akçe karşılığında arkamdan Yasin şerif okusun. Bu mescidde her kim müezzin olursa, Merhume Fâtıma hanım ruhu şeriflerine günlük bir akçe karşılığında Yasin-i şerîf okusun. Edirne Kapı dışında Kemalpaşazâde Türbesi yakınlarında defnedilmiş, halası Hatice hatun ruhu için tertil ve tecvide vakıf, yüzünden okumayı bilen, takva sahibi biri her gün bir akçe karşılığında Yasin-i şerîf okusun. Oğlum Mehmed Efendi için günlük iki akçe karşılığında Fetih suresi okunsun.”²⁹

Vakıf senedinde, Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin ölümünden sonra ruhuna okunacak dualar ve vakfiyesinin nasıl işleyeceği konusunda ayrıntılı talimatlar içermektedir. Bu bağlamda, vakfiye metni Bâlîzâde'nin dini ve hayırseverlik faaliyetlerine verdiği önemi ve ailesine olan bağlılığını yansıtmaktadır. Ayrıca, vakfiyenin tarihsel arka planı ve düzenlenme süreci, vakıf geleneği ve Osmanlı toplumunda dini liderlerin rollerini anlamak açısından önemlidir.

4. İlmi Şahsiyeti

Bâlîzâde Mustafa Efendi, devlet ricali olarak şeyhülislamlık, kadılık ve müderrislik gibi çeşitli görevlerde bulunmuş olmasının yanı sıra, önemli bir fakih olarak da tanınmıştır. Geniş hacimli eserleri ve çalışmalarıyla bilinmektedir. Şeyhülislamlık görevine getirilmesinin sebepleri arasında, alanındaki derin bilgisi ve yetkinliği ön planda olabilir. Sadece fikhî alanda değil, aynı zamanda Arap dili, hadis ve tefsir gibi diğer İslami ilimlerle de ilgilenmiş ve bu konularda eserler kaleme almıştır. Fıkıh alanında yedi, Arap dili, tefsir ve hadis alanlarında ise birer eseri bulunmaktadır.

---

²⁸ Eren, *Şeyhülislamların İstanbul'daki İmar Faaliyetleri*, 344-345.

²⁹ Eren, *İstanbuldaki Şeyhülislamların İmar Faaliyetleri*, 346.

Eserlerini incelerken, birbirine benzer üsluplar kullandığını görürüz. Eserlerine besmele, hamdele ve salvele ile başlamış, zaman zaman Osmanlı padişahlarına methiyeler sunmuştur. Ayrıca eserlerinin sonuna kendi ketebe kaydını eklemiş ve eserlerin nispetini kolaylaştırmıştır. Mukaddime bölümlerinde eserin yazım amacı, faydalandığı kaynaklar, içerik ve yazım süreci hakkında bilgi vermiş, ayrıca eserlerin iç kapak sayfalarında kendi kaydını düşerek yazım tarihlerini belirtmiştir.

Verdiği tarihler ve eserlerin hacimlerini karşılaştırdığımız zaman bir eserini bitirip diğerine başladığını ve kitap telifinde önemli çabalar gösterdiğini görmekteyiz. *Envâru't-tenzîl* dışında tüm eserlerini tamamlamıştır. Kendi döneminde onun kadar eser telif eden başka bir şeyhülislam olmadığı bilinmektedir. Genelde sert bir üslup kullanmıştır. Eserlerini hem Arapça hem de Türkçe olarak kaleme almıştır. Şerh ve haşiye çalışmalarında sık sık tenkit ifadelerine rastlanmıştır.

Bâlîzâde'nin yazdığı eserler sadece kendi döneminde kalmamış, sonrasında da istifade edilmiştir. Örneğin şeyhülislam fetvalarından hazırlanan nükul eserlerinde Bâlîzâde'nin fıkıh eserlerinden olan *Mizânu'l-fetâvâ*'dan çokça istifade edilmiştir. Dürrîzâde Mehmed Ârif Efendi'nin *Netücutü'l-fetâvâ* eserinde de Bâlîzâde'nin fetvalarından yararlanılmıştır.

İlmi kimliği ile dikkatleri üzerine çeken Bâlîzâde'ye birçok kişi tarafından methiyeler yazılmıştır. Sultan Selim'in vaizi olarak bilinen Yakup Efendi, telif ettiği bir eserde Bâlîzâde'ye dair şu dörtlüğü kaleme almıştır.

Kâmil efendilerin şهادetiyle tasdik ediyorum ki,

Bu zat birçok keramete sahiptir.

Velâkin zikredilenler tamamı değildir.

Bilakis söylenenler sadece onun bazı özellikleridir.³⁰

Güftî'nin *Teşrifâtü's-şuarâsı*'nda "Mevlâna Seyyid Rıza" başlığı altında Bâlîzâde'den şu şekilde bahsedilir:

Oldu fetvaya ol ferid-i fûnûn

Bâlîzâde Efendi'den me'zun³¹

Bu methiyeler dışında Bâlîzâde hakkında en şiddetli eleştirileri yazan aynı ders halkasından talebe arkadaşı Karaçelibzâde'dir. O, *Ravzatü'l-ibrâr* eserinde şöyle demektedir:

Deyyûs Bâlîzâde fetvayı çaldı derler.

Ya leyteni raeytü fi'l-hamr keyfe yufti

Hel min mezid devri erbabına sılâdır

Narhın bulur münasip bilmez

³⁰ Uşşâkizâde, *Zeyl-i şakâ'ik*, 514.

³¹ Kâşif Yılmaz, *Güftî ve Teşrifâtü's-şuarâsı*, (Ankara: Ankara Kültür Merkezi, 2001), 136.

Müfti-i zifti Şşurbü'l-yahûd bezmi sağarları yürüsün

Alsın eline câmı kabrinde koca güftü

Şâd oldu petko oğlu ruh-i habîsi güldü

Nasbında dedi tarih Deyyûszâde Müftü

Karaçelebizâde'nin, Bâîzâde hakkındaki eleştirileri, sonraki dönemlerde Bâîzâde'nin itibarını olumsuz etkilemiş, iyi anılmamasına sebep olmuştur. Karaçelebizâde'nin bu tavrının arkasında, aralarında mevcut bir rekabetin olduğu ve çok arzuladığı şeyhülislamlık makamında sadece dört ay kalmasının da tesiri olduğu düşünülebilir. Ayrıca Karaçelebizâde, Hocazâde Mehmed Efendi'nin de damadı olmasından dolayı kendisinin sözleri itibar görmesi bu bağlamda anlaşılabilir. Ancak Karaçelebizâde hakkında da entrikacı ve kibirli bir kişiliğe sahip olduğu kaynaklarda geçmektedir.³² Dönemin yüksek politikasında belli başlı karşıt görüşlü şahsiyetlerden olduğundan bahsedilmektedir.³³ Sarf ettiği sözler tarihi kayıtlarda bir değer ifade etmektedir. Ancak döneme dair diğer biyografi ve tarih eserlerinde incelendiğinde Bâîzâde Mustafa Efendi hakkında menfi yorumlarda bulunulmamıştır. Bâîzâde hakkında yapılan menfi yorumlar, döneme özgü politik entrikaların ve kişisel çekişmelerin bir yansıması olabilir ve dikkatli bir şekilde değerlendirilmelidir.

4.1. Eserleri

el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid (ve'l-kavâid): Bâîzâde, Ebü'l-Berekât en-Nesefî'nin *Kenzü'd-dekâik* adlı eserinin nadir nüshalarına dair bir şerhtir. İçerisinde fıkıh kaidelerine ve özellikle az bilinen kaidelere değinmiştir. Eserin bazı yerlerinde, Kâsânî, Sadrişşerîa, Molla Hüsrev, Kemalpaşazâde, İbnü'l-Hümâm gibi isimleri, mezhebin temel eserlerinden ve Hanefî fıkıh usulünden hareketle eleştirmektedir.³⁴

Eseri dair tespit ettiğimiz beş nüsha bulunmaktadır. Bunlar Süleymaniye Ktp., Hasan Hüsnü Paşa, nr. 515, Ayasofya, nr.1238,1239, Arslan Kaynaradağ, 00073-002 nüshaları, Çorum İl Halk Kütüphanesinde bulunan nr. 001322 müellif hattıdır. Nüsha sayılarının birden fazla olması hem *Kenz*'in hem de Bâîzâde'nin eserinin önemini gösterir.

Hasan Hüsnü Paşa koleksiyonuna ait olan nüshası, Arapça kaleme alınmış olup 568 varaktır. Kitabın başında bir fihrist bulunmaktadır. Kitap ve fasıl şeklinde ayrılan konular, taharet ile başlayarak ferâiz bahsi ile son bulmuştur.³⁵ Ketebe kaydında, 1036 yılında

³² İbrahim Özgül, *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metni* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010), 24.

³³ İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, 2/331.

³⁴ Mehmet İpşirli-Eyyüp Said Kaya, "Bâîzâde Mustafa Efendi". Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 31/295.

³⁵ Bâîzâde Mustafa Efendi, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 515)

Zilhicce arifesinde Dâru's-Saltanat'ta, müellif Mustafa b. Bâî b. Süleyman b. Yusuf tarafından yazıldığı kaydedilmiştir.³⁶

Bâîzâde, eseri Sahn-ı Seman medreselerinde müderrislik yaparken ve çok meşgul olduğu bir dönemde yazdığını ve bu sebeple de yer yer hataların olabileceğinden bahsetmiştir. Nüshanın mukaddimesinde eserin ismini *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* olarak zikretmektedir. Devamında, "hâviyen 'alâ garâib'il-kavâid" ifadesi ile kaidelerdeki az bilinen kelimeleri de şerh ettiğini belirtmiştir.³⁷

Bâîzâde eserine başlamadan önce tüm Osmanlı padişahlarına ve kendi döneminin padişahına methiyede bulunmuştur:

"Adalet sancağının sahibi, zulmü ve fitneleri kökünden kesen, şehirlerden ve ülkelerden fitne ve zulmü kaldıran, Allah'ın kullarının yardımcısı, Arab'ın, Acem'in, Rum'un, Türk'ün; İslam kılıcı, bütün zamanların sultanı, denizlerin hakanı Sultan b. Sultan İbrahim Han b. Sultan Ahmed Han b. Sultan Muhammed Han b. Sultan Murad. Allah onları muhafaza eylesin"³⁸

Eseri kaleme alma sebebini, mukaddimenin devamında açıklamaktadır. Buna göre Ebül-Berekât en-Neseffî'nin (ö. 710/1310) *Kenzü'd-dekâik*'i medreselerde meşhur olduğu, alimlerin okuttuğu, insanların ellerinde dolaşan, pek çok faydayı içeren ve az bilinen kaideleri ihtiva eden, güncel olaylara cevap verebilen, münakaşalı meseleleri kapsayan bir kitap olduğu için bir şerh yazmak istemiştir. Bâîzâde, eserde kapalı, anlaşılması zor yerlerin olması, itnab içermesi gibi sebeplerden ötürü daha anlaşılır olmasını sağlamayı amaçlamıştır. Bu çalışma sırasında muteber kaynaklardan faydalanarak, konuları uzatmayıp mutedil olarak yazdığını, insanları bıktırmaktan endişelendiği için makul uzunlukta bir şerh çalışması yaptığını ifade etmektedir.

Eserini, usul kaidelerinin bazı meseleleriyle desteklediğini ve fukahâ katında kabul edilmiş olan fûru meselelerini de dahil ettiğini ve ayrıca Hanefî mezhebinde esah olan görüşleri de ilave ettiğini kaydeder. Râcih, mercûh, müftâ bih görüşleri de mevcut görüşlerden sonra zikrettiğini söyler.³⁹

el-Ferâid eseri, Kadı Feyzullah b. Hasan el-Bosnevî tarafından 1152 yılında istinsah edilmiştir. İstinsah tarihinde Bâîzâde'nin hayatta olmadığı kaydedilir.⁴⁰ Kadı Feyzullah, eseri istinsah ettikten sonra müellif nüshası ile kendi nüshasını oğlu Molla İbrahim ile mukabelede bulunarak teyit ettiğini ifade etmiştir. Müstensih eser hakkında nadir, muteber ve ince meseleleri içeren bir eser olduğunu, yazarken kalem tutmaktan kaynaklı şiddetli acıya rağmen, Allah'tan yardım dilediğini ve Allah'ın izniyle bu nadir nüshayı çoğaltmak istediğini ifade eder. Yazımı sırasında her gün parmaklarındaki acının arttığını ve ağrısını

³⁶ Bâîzâde, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (Hasan Hüsnü Paşa, 515)

³⁷ Bâîzâde, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (Hasan Hüsnü Paşa, 515) 1a.

³⁸ Bâîzâde, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (Hasan Hüsnü Paşa, 515) 1a.

³⁹ Bâîzâde, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (Hasan Hüsnü Paşa, 515) 1a-1b.

⁴⁰ Bâîzâde, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (Hasan Hüsnü Paşa, 515) 567.

gidermek için parmaklarına ince tahta parçaları bağlayarak yazmaya devam ettiğini, böyle bir eserin kaybolmasına gönlü el vermediği için zorluklara rağmen nüshayı çoğalttığını ifade eder.⁴¹ Eserin Muhammed b. Musa es-Sivâsî tarafından istinsah edilmiş bir nüshası da bulunmaktadır.

es-Seyfü'l-meslûl fi şer'ir-resûl: Bâlızâde Mustafa Efendi'nin nevâzil türündeki eserlerindedir. Tespit edebildiğimiz iki nüshası bulunmaktadır. Nüshaların kütüphane kayıtları şu şekildedir; Süleymaniye Kütüphanesi, M. Hilmi F. Fehmi, nr.00080, 466 vr. ve TSMK, Medine nr. 376.

Süleymaniye M. Hilmi F. Fehmi nüshasının giriş kapağında “*el-Fetâvâ el-müsemmâtü bi's-seyfi'l-meslûl fi şer'ir-resûl li Bâlızâde*” ibaresi bulunmaktadır. Devamında ise “Kenarları Bâlızâde'nin kendi hattı ile tashih olunmuştur; gaflet olunmaya” açıklaması yer almaktadır.⁴² Arapça kaleme yazılan nüsha, 466 varaktan oluşmaktadır.

Eser, klasik Hanefi füru' kitaplarındaki gibi tahâret bahsi ile başlayarak vasiyet bahsi ile tamamlanmıştır. İç kapağında kitap içerisinde geçen şart muhayyerliği konusuna dair bazı bilgiler yer almıştır. Mukaddimesinde Bâlızâde, 'Abdu'l-muhtâcu'l-câmi' Mustafa b. Bâli b. Süleyman b. Yusuf künyesini vermiştir. Devamında da esere *es-Seyfü'l-meslûl fi şer'ir-resûl* ismini verdiğini ifade etmiştir.⁴³

Bâlızâde eserine besmele, hamdele ve salvele ile başlayarak, Allah'ın şeriatının gönderilen dinin en güzeli olduğunu, kıyamete kadar süreceğini, şeriatını bütün insanlığa gönderilmiş bir din olduğunu ifade eder. O'nun şeriatından yolundan yüz çeviren kimselerin ise ahirette rezil rüsva olacağından bahseder.⁴⁴

Devamında kendi zamanında yaşayan bazı insanların adaletin yerine zulmü koyduklarını, bu kimselerin “*قَاوُلَيْكَ هُمْ الْفَٰسِقُونَ*”⁴⁵ ayetinde bahsedilen kimselerden olduğunu söyler. Şahit olduğu bazı uygulamalara ve bazı devlet adamlarına serzenişte bulunur. Bu kimselerin ilmi mevki ve makamları sattıklarından, büyük emanete ihanet ettiklerinden, rüşvete sığındıklarından bahsederek bu kimselerin, şeytanın oyuncağı olduklarını söyler. Allah bizi onlara tabi olmaktan korusun diyerek dua eder.⁴⁶

Bâlızâde Mustafa Efendi eserlerinin giriş bölümünde eseri kaleme alma sebebine dair bazı açıklamalarda bulunur. *es-Seyfü'l-meslûl fi şer'ir-resûl* eserini yazma sebebinin de, müteakdim ve müteahhir ulemanın kitaplarında, yaşadığı dönemde meydana gelen bazı

⁴¹ Bâlızâde, *el-Ferâid fi halli'l-mesâil ve'l-fevâid* (Hasan Hüsnü Paşa, 515) 568.

⁴² Bâlızâde, *es-Seyfü'l-meslûl*, (M. Hilmi F. Fehmi, 00080), 1a.

⁴³ Bâlızâde, *es-Seyfü'l-meslûl*, (M. Hilmi F. Fehmi, 00080), 1b.

⁴⁴ Bâlızâde Mustafa Efendi, *es-Seyfü'l-meslûl fi Şer'ir-Resûl*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, M. Hilmi F. Fehmi, 00080), 1b.

⁴⁵ Âli İmrân 3/82.

⁴⁶ Bâlızâde, *es-Seyfü'l-meslûl*, (M. Hilmi F. Fehmi, 00080), 1a.

olay ve hadiselerin, güncel meselelere dair fetvaların bulamaması, şeklinde izah eder. Devamında şu eklemeleri yapar:

“Eski kitaplarda bugüne ait meseleler bulunmuyor. Ben de geleneğe bağlı kalmak suretiyle ve nakil yoluyla geçmişle günümüzü birleştirmeyi murad ediyorum. Eski metinler bir şekilde bu meseleleri konu ediniyor fakat günümüz mantığı ile değil. Şerhler de bu meseleleri bir şekilde açıklamakta fakat kapalıliklar söz konusu. Allah’tan yardım dileyerek ben de o kitaplara bakıp araştırdığım kadarıyla nakillerde bulundum; her meseleyi kendisine ait bölüm başlıklarında yazdım.”⁴⁷

Hatime bölümünde yazım tarihi verilmemektedir. *el-Hidâye* üzerine yazdığı haşiyesinde ifade ettiği bilgidен yola çıkarak 1036 yılından sonra yazdığını söyleyebiliriz. Bâîzâde, *Kenz’i* şerh ettiği *el-Ferâid* (1036) eserinden sonra sırasıyla, *es-Seyfü’l-meslûl*, *Ahkâmü’s-samediyye*, *Mîzân* (1012-1055) eserlerini kaleme aldığını ifade etmektedir.⁴⁸ Bâîzâde, müderrislik görevinden Rebiülevvel 1037/1627 görevinden azledilmiş ve üç yıl bir görevde bulunmamıştır. Bu bağlamda, eserin 1036’dan sonra yazıldığını kabul edersek, görevinden azledilmesinden dolayı devlet ricâline ve ulemaya serzenişi anlaşılır olacaktır. Zira Bâîzâde diğer eserlerinde böyle bir üslup kullanmamıştır.

el-Ahkâmü’s-samediyye fi’ş-şer’iati’l-Muhammediyye: Hanefî mezhebine ait, nevazil türündeki eserinden biridir. Bâîzâde bu eserinde “müftâ bih” görüşleri bir araya getirmiştir. Esere ait bir nüsha tespit edilmiştir. Nüshanın katalog kaydı Süleymaniye Ktp. Murad Molla, nr. 725 şeklindedir.⁴⁹

el-Ahkâmü’s-samediyye’nin elimizdeki nüshası Arapça yazılmış olup iki yüz seksen sekiz varaktan oluşmaktadır. Fihrist ve ardından tahâret bahsi ile başlayıp miras hukuku ile son bulmaktadır. En sonunda da bazı meselelere dair hükümler yer almaktadır.⁵⁰

Nüshanın iç kapak sayfasında eserin ismi *el-Ahkâmü’s-samediyye fi’ş-şer’iati’l-Muhammediyye ‘alâ mezhebi’n-Numâniyye* olarak kaydedilmektedir. Kaydın devamında da eserin Osmanlı devletinde müftü olan merhum Bâîzâde’ye ait olduğu ifade edilmektedir.⁵¹ Bâîzâde 1042 yılında kadılık görevine başlamıştır. Bu sebeple eserin 1042’den sonra yazıldığı söylenebilir. Zira *Hâşiye ale’l-Hidâye* eserinde ifade ettiği yazım sıralaması gözetildiği zaman bu tarih tutarlı gözükmektedir.⁵²

⁴⁷ Bâîzâde, *es-Seyfü’l-meslûl*, (M. Hilmi F. Fehmi, 00080), 2a.

⁴⁸ Bâîzâde, *Hâşiye ale’l-Hidâye*, (Murad Molla, 816), 1b.

⁴⁹ Bâîzâde Mustafa Efendi, *Ahkâmü’s-Samediyye fi şer’iati’l-Muhammediyye* (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Morad Molla, 725). *TDV İslam Ansiklopedisi’nin* Bâîzâde Mustafa Efendi maddesinde nüshanın numarası 526 olarak kaydedilmiştir ancak eserin demirbaş numarası 725’tir.

⁵⁰ Bâîzâde, *Ahkâmü’s-samediyye* (Morad Molla, 725).

⁵¹ Bâîzâde, *Ahkâmü’s-samediyye* (Morad Molla, 725), 1b.

⁵² Bâîzâde, *Hâşiye ale’l-Hidâye*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Murad Molla, 816) 1b.

Bâîzâde, Hanefî meşâyihinin rivayetlerinin zabt edilmediğinden ve kısaltılmadığından ve rivayetlerin denizler kadar çok olduğundan bahsetmektedir.⁵³ Hanefî meşâyihlerinin rivayetlerini gözden geçirdikten sonra sahîh, esah, râcih, ekvâ, muhtar ve mâ bihi'l-fetvâ görüşleri bir araya topladığını ve aralarında tercihte bulunduğunu ifade etmektedir.⁵⁴

Nüşhada 1126 yılında yazıldığına dair bir müstensih kaydı bulunmaktadır. Müstensih Selanik'e bağlı Karaferya şehrinin kadısı olan Abdulkâdir Çelebi'dir.⁵⁵

Hâşiye ale'l-Hidâye: Burhâneddin el-Mergînânî'nin (ö. 593/1197) *el-Hidâye* adlı eserine, Ekmeleddin el-Bâbertî tarafından *el-Înâye* adıyla yazılan şerhin, şeyhülislamlık makamında bulunmuş Sâdî Çelebi (v. 945/1539) tarafından kaleme alınan haşiyesine bir reddiyedir.⁵⁶ Eserin tespit ettiğimiz bir nüshası bulunmaktadır. Katalog kaydı, Hâşiye ale'l-Hidâye, Süleymaniye Ktp., Murad Molla koleksiyonu nr. 816 şeklindedir.⁵⁷ 438 varaktan oluşan eser, Arapça kaleme alınmıştır. Kitabın iç kapak sayfasında el-Hidâye'nin konu başlıkları fihrist halinde verilmektedir. Klasik usûl kitapları gibi tahâret bahsi ile başlayarak vasiyet ve hüsnâ konuları ile tamamlanmıştır.⁵⁸ Metin içerisinde "kavluhu" ifadeleri muhaşşîye dair itirazlar içermektedir. Müellif itirazları ifade ettikten sonra "vechül'l-bahs" ifadesiyle itirazların mahiyetine dair bilgiler vermektedir.

Bâîzâde eserin ferağ kaydında, bazı karışık hadiselerden ötürü eseri yazmasının yedi ay sürdüğünü, bu esnada Eyüb el-Ensârî civarında bulunduğunu ifade etmektedir. Eseri yazmaya şeyhülislamlık makamında başladığını, sürgün edildikten sonra 1068/1658 Şaban ayının on ikinci gecesinde tamamladığını tespit etmekteyiz. Eserin sonunda bir istinsah kaydı bulunmamaktadır. Bu sebeple müellif hattı ile yazıldığını ifade edebiliriz.⁵⁹

Hâşiye 'alâ şerhi'l-Vikâye li-Sadri's-Şerîa el-Mahbûbî: Sadrişşerîa'nın (ö. 747/1346) *el-Vikâye* adlı eserine yazdığı bir haşiyedir. Eserin Bâîzâde'ye ait olduğu katalog kayıtlarında mevcut olmakla beraber kendisine ait biyografi bilgilerinde bulunmamaktadır. Eser katalog kayıtlarında Süleymaniye ktp. Nuruosmaniye, nr. 01471 olarak kaydedilmektedir. İncelemelerimiz sonucunda eserin Bâîzâde'ye ait olduğunu tespit etmekteyiz.

Arapça yazılmış eserin kapak sayfasında *Bâîzâde 'alâ Sadrişşerîa* ifadesi bulunmaktadır. İç kapak sayfasında fıkıh bablarını içeren bir fihrist bulunmakta ve fihristin başında kırmızı mürekkep ile "Fihris-i fevâidu hamdiyye el müsemmâ bi hâşiyeti Sadrişşerîa" ifadesi

⁵³ Bâîzâde, *Ahkâmü's-samediyeye* (Morad Molla, 725), 2a.

⁵⁴ Bâîzâde, *Ahkâmü's-samediyeye* (Morad Molla, 725), 2a.

⁵⁵ Bâîzâde, *Ahkâmü's-samediyeye*, 277a.

⁵⁶ Mehmet İpşirli-Ziya Demir, "Sâdî Çelebi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2008), 35/404.

⁵⁷ Eser'in ismi TDV *İslam Ansiklopedisi* Bâîzâde maddesinde, *Hâşiyetü Bâîzâde 'alâ Hâşiyeti Sâdî Çelebi* olarak geçmekle beraber eserin kaydı Murad Molla, Ktp., nr. 609 şeklindedir. Ancak kataloglardan eserin ismi ve demirbaş numarası *Hâşiye ale'l-Hidâye* Süleymaniye Ktp., Murad Molla koleksiyonu nr. 816 şeklindedir.

⁵⁸ Bâîzâde, *Hâşiye ale'l-Hidâye*, (Murad Molla, 816).

⁵⁹ Bâîzâde, *Hâşiye ale'l-Hidâye*, (Murad Molla, 816), 442b.

bulunmaktadır. Bu sebeple kitabın ismi *Fevâidu hamdiyye* olmasına rağmen müellif, *Hâşiyetü Sadrişşeria* ismini tercih etmiştir.⁶⁰

Müellif mukaddimede *Vikâye*'ye hâşiyeye yazma sebebini anlatmaktadır. Bâlzâde'ye göre *Vikâye*, insanlar arasında makbul olan, üzerine dersler verilen bir eserdir. *Vikâye* üzerine pek çok şerhler ve hâşiyeler yazılmış, bu çalışmalarla müellifler *Vikâye*'de yer alan kapalı olan ve anlaşılmayan yerleri izah etmeyi amaçlamışlardır. Bu hâşiyelerin kimisi çok uzun, kimisi de çok kısa olduğu için insanlara bir fayda sağlamamıştır. Bu sebeple *Vikâye*'nin problemleri yerlerini çözmekten aciz kalmışlar ve inceliklerine ulaşamamışlardır.⁶¹

Vikâye, veciz, ta'miye ve lugaz mesabesinde olduğu için Bâlzâde *Vikâye*'ye bir hâşiyeye yazmak istediğini ifade etmiştir. Hâşiyesini yazarken ilimde derinleşmiş olan kimselerin sözlerini topladığını, aralarında tercih yaptığını ve önemli kaideler ilave ettiğini ifade etmektedir. Bu ilavelerin sebebini de *Vikâye*'nin kısalığından kaynaklı zorluğu gidermeye, lafızlarında ve terkiplerinde yer alan problemleri açıklamaya bağlamaktadır.⁶²

Bâlzâde, eseri dönemin padişahı olan I. İbrahim'e atfetmiştir. "Sultân-ı Azam, Hakân-ı Ekrem, Maliku rikabu'l-ümem, Arap ve Acem mülkünün sahibi, veliyyü'l-eyâdi ve'n-niam, şeriat-ı garrânın binasını inşa eden, küfrün ve hevanın temellerini yok eden, emniyet ve huzuru yayan, Sultan İbrahim Han b. Sultan Ahmet Han, Allah kıyamete kadar onun devletini ebedi kılsın, beni de ilimde mümtaz bir yere koysun" ifadeleri ile mukaddimesini sonlandırıp hâşiyesine geçmiştir.⁶³

Elimizdeki nüshada müellifin ismi geçmemekle beraber, kullandığı ifade ve üslup, diğer eserleriyle benzerlik gösterdiğinden eserin ona ait olduğunu söyleyebiliriz. Kitabın sonunda eserin 1048 yılında başlanıp 1053 yılının Şaban ayında tamamlandığı kayda alınmıştır.⁶⁴ Bâlzâde, Medine'de kadılık vazifesini tamamladıktan sonra İstanbul'a döndüğünde dört yıl herhangi bir görev tevdi edilmemişti. Esere bu sürede başladığı görülmektedir. 1049'da başladığı Üsküdar kadılığından 1051 yılında azledilmiş ve altı ay görev verilmemiştir. Görevden alındığı sıralarda tamamladığı, eserin telifinin de bu yüzden uzun sürdüğü anlaşılmaktadır.

Mîzânu'l-fetâvâ: Bâlzâde'nin fıkıh alanında kaleme aldığı eserlerden biridir. Fetâvâ-yî Bâlzâde, Mîzânu'l-amel gibi isimleri de vardır. Sistematiği bir fıkıh kitabı mahiyetinde olmayıp vâkıat ve fetvâ türünün mezcedilmiş bir örneğidir.

⁶⁰ Bâlzâde Mustafa Efendi, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Vikâye li-Sadri's-Şeria el-Mahbûbi*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01471), 1a.

⁶¹ Bâlzâde, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, (Nuruosmaniye), 2a.

⁶² Bâlzâde, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, (Nuruosmaniye), 2a.

⁶³ Bâlzâde, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, (Nuruosmaniye), 2a.

⁶⁴ Bâlzâde, *Hâşiyeye 'alâ Şerhi'l-Vikâye*, (Nuruosmaniye), 466a.

Esere dair iki nüsha tespit ettik. Nüshaların katalog kayıtları, Süleymaniye Ktp., Yeni Cami, nr. 675, 1b-700b ve Konya Karatay Yusufağa Ktp., nr. 5369 şeklindedir.⁶⁵ Yusufağa Kütüphanesi'ndeki nüshası tarafımızca temin edilemediği için incelenememiştir.

Eser, fıkıh babalarına göre tasnif edilmiştir. Kitabın ismi nüshanın ilk varağında “*Mîzânü'l-fetâvâ yu'rafu bihi el-müftâ bih*” olarak kaydedilmiştir. Arapça kaleme alınan eser, yedi yüz iki varaktan oluşmakta ve kenar notları bulunmaktadır.⁶⁶

Bâlîzâde bu eserini, “Kadılık ve naiblik yaparken sahih, esah, mâ bihî yüftâ, muhtâr (muhalif görüşlerden tercih edilen) ve mâ aleyhi'l-fetvâyı (fetvânın dayandırıldığı görüşü) naklettik ki böylece Allah'tan korkanlar için amellerinde bir mizan olması” amacıyla yazdığını ifade eder.⁶⁷ Mukaddimeden sonra Bâlîzâde mefhum muhâlif, mefhumu sıfat, mefhumu şart gibi fıkıh usulüne dair bazı konular hakkında iki varak boyunca bilgi vermektedir.⁶⁸

Kitap ve fasıllar şeklinde tertip edilen eser, zengin bir literatürden yararlanılarak hazırlanmıştır. Eser içerisinde Kemalpaşazâde'nin *el-Mühimmât* adlı eserinden nakiller içerdiği kaydedilmektedir.⁶⁹

İncelediğimiz *Mîzânü'l-fetâvâ* nüshası tek cilt halindedir ancak Ziriklî eserin iki cilt olduğunu ifade etmiştir. Yine Ziriklî eserin, 1012-1055 tarihleri arasında yazıldığını söyler.⁷⁰ Gedizli Mehmed Efendi (1752-1837), Bâlîzâde'nin fetvâlarını *Mecmûa-yi Fetâvâ-yı Bâlîzâde* adlı bir eser kaleme alarak yeniden düzenlemiştir.⁷¹ Abdülaziz Han döneminde basılan *Behcetü'l-Fetâvâ*'nın 1289 tarihli baskısında Bâlîzâde'nin fetvâlarından nakiller içermektedir. Osmanlıda mezkûr fetvâ mecmualarında ve benzerlerinde Bâlîzâde'nin *Mîzânü'l-fetâvâ*'sına yapılan atıflara rastlanmaktadır.⁷²

Mîzânü'l-fetâvâ eserine dair hazırlanan Emir Enver Demir'e ait bir doktora tezi bulunmaktadır. Ayrıca Malezya al-Madinah International University'de yapılan bir tezde, *Mîzânü'l-fetâvâ*'nın nikâh ile rada' konuları arasının tahkiki yapılmıştır.⁷³

el-Fetâvâ: Bâlîzâde Mustafa Efendi'nin elden verdiği fetvalardır. Tek nüshası tespit edilmiştir.⁷⁴ İçerisinde yüz otuz dokuz fetvâ bulunmakta, on üç varaktan oluşmaktadır.

⁶⁵ Şükrü Özen, “Osmanlı Döneminde Fetvâ Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 360.

⁶⁶ Bâlîzâde Mustafa Efendi, *Mîzânü'l-Fetâvâ*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yeni Cami, 675), 1b.

⁶⁷ Bâlîzâde, *Mîzânü'l-Fetâvâ*, (Yeni Cami, 675), 4a.

⁶⁸ Bâlîzâde, *Mîzânü'l-Fetâvâ*, (Yeni Cami, 675), 5a-5b.

⁶⁹ Şükrü Özen, “Osmanlı Döneminde Fetvâ Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 361.

⁷⁰ Ziriklî, *el-A'lâm*, 7/234.

⁷¹ Özel, *Hanefî Fıkıh Alimleri*, 307; Abdullah Ceyhan, “Gedizli Mehmed Efendi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/551; İpşirli-Kaya, “Bâlîzâde Mustafa Efendi”, 31/295.

⁷² Emine Arslan, *Nuküllü Fetvâ Mecmuaları ve Mehmed Fikhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010) 145, 150.

⁷³ Emir Enver Demir, *Mîzânü'l-Fetâvâ*, (Malezya: al-Madinah International University, Külliyye Ulûm İslâmiyye, Doktora Tezi, 2014)

⁷⁴ Bu nüsha, Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi Şehid Ali Paşa koleksiyonu, 00944-003 demirbaş

Türkçe yazılmıştır. İlk sayfada “Şeyhü'l-İslam Bâîzâde Efendi'nin elden verdiği fetvâlardır” kaydı bulunmaktadır.⁷⁵ Yazılma tarihi ile ilgili cilt içerisinde bir malumat olmamakla beraber bazı fetvâlarda yer alan ifadeler, şeyhülislamlık makamındayken yazıldığı izlenimi vermektedir. Elden verilen fetvaların az olması; şeyhülislamlık görevinde kısa sürede bulunması, verilen her fetvanın kayda alınmamış olması ya da diğer fetva kayıtlarının kaybolmuş olması gibi sebeplere bağlanabilir.

Fetvalar, ilk yedi varakta okunaklı bir haldeyken yedinci varaktan itibaren okunması zorlaşmış, bazı yerlerde harfler ve noktalar karışmıştır. Farklı zamanlarda yazılmış ya da öncesinde farklı kağıtlara yazılıp sonrasında tek cilde toplarken zamanla yorularak yazı dağılmış olabilir.

Osmanlı şeyhülislamlarının fetva örneklerini incelediğimiz zaman fetvaların yazım usullerinin birbirinden farklı olduğunu görmekteyiz. Osmanlı Devleti'nin ilk şeyhülislamı olan Molla Fenârî'nin (v. 834/1431) fetvâları, “Bu mes'ele beyânında eimme-i Hanefiyye'den cevap ne vecihledir ki” ibaresi ile başlar, fetvâ meselesi yazılır ardından “el-Cevab” başlığı ile fetvânın cevabı verilir. Zenbilli Ali Efendi'nin (v. 932/1526) fetvâları ise, “Bu mes'ele beyânında ne buyururlar ki” ibaresi ile başlar, fetvâ meselesi açıklanır, ardından “el-Cevab” başlığı ile fetvânın cevabı verilir. Ebussuud Efendi'nin (v. 982/1574) fetvâlarında fetvâ soruları, “mes'ele, el-eetvâ” şeklinde ayrılmış, fetvâlar sırayla değil bir metin halinde yazılmıştır.⁷⁶ Bâîzâde Efendi ise hemen soru ile başlamış, ardından “el-cevap” diyerek mesele hakkındaki kanaatini bildirmiştir. Her fetvâsının altında “Ketebehu el-fakîr Mustafa Bâîli 'afâ anhu” imzası yer almaktadır.

Fetvalar bir sıralamaya göre tasnif edilmemiştir. Bâîzâde'nin verdiği fetvaları incelendiğinde dilinin kapalı ve anlaşılması zor, cevapların da bir o kadar kısa olduğunu görülmektedir. Gelen olaylar çerçevesinde fetvalar verdiği anlaşılmaktadır. O döneme ait problemlerin çoğunlukla toplumsal konular olduğu ve köleliğin yaygın bir şekilde devam ettiği gözlemlenmektedir.

Meşâiyih-i İslâm'dan Bazılarının Verdiği Fetvalara Şeyhülislam Bâîzâde'nin İtirazları: Bâîzâde'nin eserleri arasında zikredilmeyen, daha önce bizim de karşılaşmadığımız nüshasıdır. Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı veri tabanında kaydedilen eser Beyazıt Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Katalog kaydı, Beyazıt Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. V3225/28'dir. Cildin 140-173. yk arasında bulunduğu kaydedilmektedir. Türkçe kaleme alınmış eser 33 varaktan oluşmaktadır. Girişinde kırmızı mürekkep ile “Meâşiyih İslâm'dan Bazının fetvalarıdır ki şehri-i meşâyihî'l-İslâm Bâîzâde Efendi Hazretleri itiraz etmiştir” yazılmıştır.

numaralı cildin 96-108. sayfaları arasında yer almaktadır.

⁷⁵ Bâîzâde Mustafa Efendi, *el-Fetvâ*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Süleymaniye Ktp., Yenicami, 675), 1b.

⁷⁶ Ahmet Yaman, *Fetvâ Usûli ve Âdâbi* (İstanbul: İFAV, 2019), 287, 295, 305.

Metin içerisinde on iki mesele incelenmiş olup önce mesele yazılmış ardından cevap yazılarak meselenin fetvası verilmiştir. Devamında “Cevâb Balizâde Efendi” notu eklenmiştir.⁷⁷

Mecmû'a-i fetâvâ: Yazma Eserler Başkanlığı veri tabanındaki açıklamaya göre, öncesinde 2 Arapça 3 de Türkçe eser bulunan bu derlemede Kemâl Paşazâde, Ebu's-su'ûd, Mûsa el-Boluvî, Mustafâ Bâlzâde, Abdurrahmân, Yahyâ, Bahâyî gibi şeyhülislâm veya müftîlerin çeşitli konulara dair verdiği fetvalar yer almaktadır.⁷⁸ Eser Bâlzâde'nin müstakil bir çalışması olmayıp onun fetva ve görüşlerini muhtevi bir derlemedir.

Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh: Seyyid Şerif el-Cürçânî'nin Ebû Ya'kub es-Sekkâkî'ye ait Miftâhu'l-'ulûm üzerine yazdığı el-Misbâh adlı şerhin hâşiyesidir.⁷⁹ Arapça olarak yazılmış eserin üç farklı nüshası bulunmaktadır.⁸⁰ Bâlzâde mukaddimede eseri kaleme alma sebebini açıklamıştır. Bâlzâde derslerinde Şerhü'l-miftâh'ı dikkatlice okutmuş, bu sırada gerekli gördüğü yerlerde notlar eklemiş, açıklamalarda bulunmuş ve yorumlar yapmıştır.⁸¹

Bağdatlı Vehbi nüshasının sonunda doğum yeri İstanbul olmakla beraber aslen Kastamonulu olduğunu kaydetmektedir.⁸² Eserin Şehid Ali Paşa nüshasının iç kapağında da Seyid Şerif el-Cürçânî'nin *el-Misbâh* eserine yazdığı hâşiyesi olduğu ifade edilir. Müellif için “el-fâdil el-allâme ve'n-nahrîru'l-fehhâme Şeyhülislam Müftî Enâm Mustafa Efendi eş-Şehir (meşhur) bi Bâlzâde” ifadesi yer almaktadır. Bu nüshanın 1035 yılında Fatih Medresesi'nde müellif hattı ile yazıldığı son sayfasında kaydedilmektedir.⁸³

Bağdatlı Vehbi Nüshası ile Şehid Ali Paşa nüshasının yazım tarihleri arasında takriben üç yıllık bir zaman farkının olduğu görülmektedir. Ayrıca iki nüshaya ait incelemelerimizden oluşan kanaate göre, Şehid Ali Paşa nüshası, Bağdatlı Vehbi nüshasının geliştirilmiş hali olması mümkündür. Zira nüshalar arasında farklılıklar görülmektedir.

⁷⁷ Bâlzâde Mustafa Efendi, *Meşâyih-i İslâm'dan Bazılarının Verdiği Fetvalara Şeyhülislam Bâlzâde'nin İtirazları* (İstanbul: Beyazıt Yazma Eserler Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, V3225/28), 140a.

⁷⁸ Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, “Mecmû'a-i Fetâvâ” (14 Kasım 2023).

⁷⁹ Şeyhî, *Vekâyi'ul-fuzalâ*, 1/857; Yüksel Çelik'e ait doktora tezinde *el-Misbâh'a* yazılan hâşiyeler arasında zikredilmektedir. Bkz. Yüksel Çelik, *es-Seyyid eş-Şerif el-Cürçânî'nin “el-Misbâh fi şerh el-miftâh” Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili (Edisyon Kritik)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009, 181).

⁸⁰ Nüshaların katalog kayıtları, Süleymaniye KTP., Bağdatlı Vehbi, nr. 001776, Şehid Ali Paşa, nr. 002218 ve Selimiye Yazma Eserler Kütüphanesi, nr. 001762'dir. Selimiye'de bulunan nüshanın varaklarının olmadığı kaydedilmektedir. Bağdatlı Vehbi nüshası, otuz sekiz varaktan, Şehid Ali Paşa nüshası ise yüz varaktan oluşmaktadır. Eserin iki nüshası da Arapça yazılmıştır. Bağdatlı Vehbi nüshasının iç kapak sayfasında müellif Bâlzâde Mustafa Efendi, şeklinde kaydedilmiştir. Bâlzâde, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Miftâh*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 1776).

⁸¹ Bâlzâde, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Miftâh li-Seyyid Şerif* (Bağdatlı Vehbi, 1776) 1b.

⁸² Ketebe kaydına göre müstensihin adı tam okunmamakta ancak eserin Edirne'de bulunan Hızır Bey medresesinde 1032 yılında yazıldığı ve istinsah edildiği görülmektedir. Bâlzâde, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh* (Bağdatlı Vehbi, 1776) 39a.

⁸³ Bâlzâde, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li-Seyyid Şerif*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 002218), 100b.

Hâşiyeye Bâlızâde ‘alâ hâşiyeti’s-Sâdı Efendi ‘ale’l-Beyzâvî: Bâlızâde Mustafa Efendi’nin tespit ettiğimiz bir tefsir çalışması bulunmaktadır. Bu çalışma, Kanuni Sultan Süleyman döneminde beş yıl şeyhülislamlık görevinde bulunmuş Sâdı Çelebi’nin *Hâşiyeye ‘ala tefsiri’l-Beyzâvî* üzerine yazdığı bir hâşiyedir.

Eser, Sâdı Çelebi’nin Beyzâvî tefsiri üzerine yazdığı hâşiyesindeki görüşlerini tenkit mahiyetinde bir hâşiyedir. Eserin bir nüshası vardır.⁸⁴ Eserde Sâdı Çelebi’nin görüşlerini aktardıktan sonra onun hatalarını düzelttiği gözlemlenmektedir.

Kitabın başında Fâtiha suresi ile başlayan Sâffat suresi ile biten bir fihrist yer alır.⁸⁵ 333 varak olan eser Arapça yazılmıştır. İç kapak sayfasında yer alan “*Hâşiyeye Bâlızâde ‘alâ hâşiyeti’s-Sâdı Efendi ‘ale’l-Beyzâvî*” ibaresi ile Bâlızâde eserin ismini belirtilmiştir.⁸⁶

Eserine besmele, salve ve hamdele ile başlamış, Sâdı Çelebi’nin, *el-Hâşiyetü’s-Sâdiyye ‘ala’l-İnâye ve’l-Hidâye* eserinin üzerine bir şerh kaleme aldığını, daha sonra tekrar Beyzâvî hâşiyesi üzerine bir hâşiyeye yazmanın kalbine düştüğünü ifade etmektedir.⁸⁷ Yazım tarihine dair bir kayıt bulunmamaktadır. Ancak Bâlızâde Mustafa Efendi, “kulların maslahatıyla müşerref olduktan sonra” kaleme aldığını ifade eder.⁸⁸ Bu ifadeden onun eseri şeyhülislam olduktan sonra kaleme aldığı düşünülebilir.

Risâle fi mâ revâhu Ebû Eyyûb el-Ensâr: Bâlızâde Mustafa Efendi’nin hadis alanında *Risâle fi mâ revâhu Ebû Eyyûb el-Ensârî* adlı bir eseri bulunmaktadır. Eserin yazma eser kataloglarında birden fazla kaydı vardır ve aynı eser olmakla beraber nüsha ve eserin isminde farklılıklar bulunmaktadır.⁸⁹

Çalışmada Ebû Eyyûb el-Ensârî’nin (v. 49/699) rivayet ettiği hadisler bir araya getirilmiştir.⁹⁰ Eserde İbn Kesîr (v. 120/738) ve Süyûtî (v. 911/1505) gibi geç dönem müelliflerinin çalışmalarından da istifade edilmiştir. Bâlızâde, musannef, mu’cem, müstedrek ve etrâf türü hadis koleksiyonlarını tarayarak Ebû Eyyûb el-Ensârî’den gelen hadisleri toplamıştır.

Sonuç

Şeyhülislam Bâlızâde Mustafa Efendi, XVII. yüzyılda Osmanlı Devleti’nde önemli hukuki ve ilmi çalışmalara imza atmış bir âlim olarak tanınmaktadır. Hayatı boyunca müderrislik,

⁸⁴ Beyazıt Devlet Ktp., Veliyüddin Efendi, nr. 302.

⁸⁵ Bâlızâde Mustafa Efendi, *Hâşiyeye ‘alâ Hâşiyeti’s-Sâdı ‘ale’l-Beyzâvî* (İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 302)

⁸⁶ Bâlızâde, *Hâşiyeye ‘alâ Hâşiyeti’s-Sâdı ‘ale’l-Beyzâvî* (Veliyüddin Efendi, 302) 1a.

⁸⁷ Bâlızâde *Hâşiyeye ‘alâ Hâşiyeti’s-Sâdı ‘ale’l-Beyzâvî* (Veliyüddin Efendi, 302) 1a.

⁸⁸ Bâlızâde, *Hâşiyeye ‘alâ Hâşiyeti’s-Sâdı ‘ale’l-Beyzâvî* (Veliyüddin Efendi, 302) 1a.

⁸⁹ Eser, *Mecmuu’l-hadîs bi rivâye Ebî Eyyûb el-Ensârî* ismi ile Millet Ktp., Ali Emiri Efendi, Arabi, nr. 2447, Murad Molla Ktp., Murad Molla, Hadis Mecmuaları, nr. 000816, 62 vr., Topkapı Ktp., Ahmed III Kit., nr. 568, 62 vr. katalog kayıtlarında geçmektedir. *el-Ehâdis merviyâ an Hâlid b. Zeyd* ismi ile Beyazıt Devlet Ktp. Veliyüddün Efendi, nr. 000801 ve Süleymaniye Ktp., Mehmed Nuri Efendi, nr. 00018 kataloglarında kayıtlıdır.

⁹⁰ Şeyhî, *Vekâyi’u’l-fuzalâ*, 1/858.

kadılık ve kazaskerlik gibi görevlerde bulunmuş ve nihayetinde şeyhülislamlık makamına yükselmiştir. Bu süreç, onun ilme adanmış bir yaşam sürdürdüğünü göstermektedir.

Bâîzâde Mustafa Efendi'nin fıkıh, hadis, usul, belagat ve tefsir alanlarında kaleme aldığı eserler, onun ilmi derinliğini ve geniş vizyonunu ortaya koymaktadır. Yazdığı eserlerde Hanefî mezhebine dair detaylı incelemeler yapmış, özellikle şerh ve haşîye türünde çalışmalara imza atmıştır. Bu eserler, sadece kendi döneminde değil, sonrasında da ilim dünyasında referans kaynaklar olarak kullanılmıştır.

Bâîzâde'nin şeyhülislamlık döneminde karşılaştığı siyasi ve bürokratik zorluklar, hakkında olumsuz yorumlar yapılmasına neden olmuşsa da, bu durum onun ilmi şahsiyetine gölge düşürememiştir. Eserlerinin genişliği ve derinliği, dönemin önemli ilim adamlarından biri olduğunu kanıtlamaktadır. Kısa sürede azledilmesi, dönemin siyasi ve idari şartları göz önüne alındığında, onun başarısızlığından ziyade, Osmanlı Devleti'nin o dönemdeki genel uygulamaları ve siyasi çekişmelerle ilgilidir. Şeyhülislamların sıkça değiştirilmesi, devletin dinamik yapısının ve iktidar mücadelelerinin bir sonucu olarak görülmelidir. Bu bağlamda, Bâîzâde'nin ilmi ve dini katkıları, azliyle gölgelenmemeli ve Osmanlı ilmiye geleneğinde önemli bir şahsiyet olarak değerlendirilmelidir.

Araştırmamızın sonucunda, Bâîzâde Mustafa Efendi'nin ilmi çalışmaları ve eserleri sayesinde Osmanlı ilmiye sınıfında önemli bir yere sahip olduğu ve dönemin hukuki ve ilmi gelişmelerine katkı sağladığı anlaşılmaktadır. Şeyhülislamlık görevine getirilmesinde de onun ilmi yetkinliklerinin etkili olduğu görülmektedir. Yaptığımız araştırmalara göre, şeyhülislamlık döneminde gerçekleşen bazı tayin ve aziller nedeniyle hakkında olumsuz yorumlar yapılmış ve bu durum şahsiyetinin yanlış tanınmasına sebep olmuştur. Ancak, eserlerinin genişliği ve derinliği, ona yönelik eleştirilerin ön yargılı ve sert olduğunu ortaya koymaktadır. Ayrıca, göreve getirilmesinde siyasi bir etken olmadığı, bilakis ilmi birikimleri sayesinde şeyhülislam olduğu sonucuna varmış bulunuyoruz.

Kaynakça | References

- Arslan, Emine. *Nukûllü Fetvâ Mecmûaları ve Mehmed Fikhî'nin el-Ecvibetü'l-Kâni'a Adlı Eserinin Bunlar Arasındaki Yeri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2010.
- Atçıl, Abdurrahman. *Erken Modern Osmanlı İmparatorluğu'nda Alimler ve Sultanlar*. İstanbul: Klasik, 1. Basım, 2019.
- Bâlizâde Mustafa Efendi, *el-Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, nr.000944.
- Bâlizâde Mustafa Efendi, *Hâşiye 'alâ Muhtasari'l-Meânî li's-Seyyid*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Carullah, 471.
- Bâlizâde Mustafa Efendi, *Mizânü'l-Fetâvâ*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Yeni Cami, 675.
- Bâlizâde, Mustafa Efendi, *Hâşiye 'alâ şerhi'l-Miftâh*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Bağdatlı Vehbi, 1776.
- Bâlizâde, Mustafa Efendi. *el-Ferâid fi Halli'l-Mesaili ve'l-Fevaid ve'l-Kavaid*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Hasan Hüsnü Paşa, 515.
- Bâlizâde, Mustafa Efendi. *es-Seyfü'l-meslûl fi Şer'ir-Resûl*, İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, M. Hilmi F. Fehmi, 00080.
- Bâlizâde, Mustafa Efendi. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh li's-Seyyid Şerif*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 002218.
- Bâlizâde, Mustafa Efendi. *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Miftâh*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Şehid Ali Paşa, 002218.
- Bâlizâde Mustafa Efendi, *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Vikâye li-Sadri's-Şerîa el-Mahbûbi*, (İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Nuruosmaniye, 01471), 1a.
- Bâlizâde, Mustafa Efendi. *Hâşiye ale'l-Hidaye*. İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, İstanbul: Süleymaniye Yazma Eserler Kütüphanesi, Murad Molla, 816.
- Bâlizâde, Mustafa Efendi. *Hâşiyetu Bâlizâde 'alâ Hâşiyeti's-Sadî 'alâ Envari't-Tenzil*. İstanbul: Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyüddin Efendi, 302.
- Bâlizâde, Mustafa. *Şerhu Kasideti'l-Münferice*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, 3772.
- Bâlizâde, Mustafa. *Şerhu Kasideti'l-Münferice*. İstanbul: Süleymaniye Kütüphanesi, Yazma Bağışlar, nr. 002749/3.
- Bursalı Mehmed Tahir Efendi. *Osmanlı Müellifleri*. sad. A. Fikri Yavuz-İsmail Özen. İstanbul: Meral Yayınları, 1975.
- Ceyhan, Abdullah. "Gedizli Mehmed Efendi". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 13/550-551. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Çelik, Yüksel. *es-Seyyid eş-Şerîf el-Cürcânî'nin "el-Misbâh fi şerh el-miftâh" Adlı Eserinin Tahkik ve Tahlili*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Demir, Emir Enver. *Mizânü'l-Fetâvâ*. Malezya: al-Madinah International University, Külliyye Ulûm İslâmiyye, Doktora Tezi, 2014.

<https://independent.academia.edu/EmirDemir12?swp=rr-ac-39905197>

- Derin, Fahri Çetin. *Abdurrahman Abdi Paşa Vekayi'-Namesi*. İstanbul: Çamlıca Yay. 2009.
- Eren, Fatma Betül. İstanbul'daki Şeyhülislamların İmar Faaliyetleri. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Hayreddin ez-Ziriklî. *el-A'lâm: Kâmûsü terâcim*. Kahire: Dâr'ul-âlem li'l-Melâyîn, 1997.
- İlgürel, Mücteba. "Köprülü Mehmed Paşa". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- İnalçık, Halil. *Devlet-i Aliyye*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020.
- İpşirli, Mehmet – Demir, Ziya. "Sâdî Çelebi" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 35/404. İstanbul: TDV Yayınları, 2008.
- İpşirli, Mehmet-Kaya, Eyyüp Said. "Bâlzâde Mustafa Efendi". *TDV İslam Ansiklopedisi*. 31/294-295. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Îsâzâde. *Îsâzâde Tarihi*, haz. Ziya Yılmaz. İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti, 1996.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemü'l-Mü'ellifin*. Beyrut: Mektebet'ül-Müsenna, ts.
- Müstakimzâde, Süleyman Sadeddin. *Devhâtü'l-Meşâyih*. İstanbul: Çağrı Yayınları, 1978.
- Naîma, Mustafa Efendi. *Târ'ih-i Na'îmâ*. ed. Mehmet İpşirli. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 2007.
- Özel, Ahmet. *Haneî Fıkah Alimleri ve Diğer Mezheplerin Meşhurları*. Ankara: TDV Yayın Matbaacılık, 2017.
- Özen, Şükrü. "Osmanlı Döneminde Fetvâ Literatürü". *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi* 3/5 (2005), 249-378. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/652335>
- Özgül, İbrahim. *Kara Çelebi-Zâde Abdülaziz Efendi'nin Ravzatü'l-Ebrâr Adlı Eseri (1299-1648) Tahlil ve Metni*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Pamuk, Bilgehan vd. *Osmanlı Tarihi*. ed. Tufan Gündüz. Ankara: Grafiker Yayınları, 5. Baskı, 2016.
- Sarıççek, Ramazan. "Mustafa Bin Bâli ve İlmi Firâset'i". *Turkish Studies* 7/4 2012 2725-2754. <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=3915>
- Silahdar, Fındıklı Mehmed Ağa, *Târ'ih*, I-II. İstanbul: Orhaniye Matbaası, 1928.
- Süreya, Mehmed. *Sicill-i Osmânî*, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 1996.
- Şeyhî, Mehmed Efendi. *Vekâyi'u'l-fuzalâ Şeyhî'nin Şakâ'ik Zeyli*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2018.
- Uşşâkizâde Seyyid İbrâhîm Hasîb Efendi. *Zeyli Şakâ'ik*. haz. Ramazan Ekinci. İstanbul: Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yay., 2017.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı. *Osmanlı Tarihi*. Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6., ts.
- Yakut, Esra. Şeyhülislamlık: Yenileşme Döneminde Devlet ve Din. İstanbul: Kitap Yayınevi, 4. Baskı, 2014.
- Yaman, Ahmet. *Fetvâ Usûlü ve Âdâbı*. İstanbul: İFAV, 3. Baskı, 2019.
- Yılmaz, Kâşif. *Güftü ve Teşrifâtü's-suarâsı*, Ankara: Ankara Kültür Merkezi, 2001.

Richard Dawkins'te Evrim Teorisinin Natüralistik Yorumu

Enes BAŞIBÜYÜK | orcid.org/0000-0002-8986-6518 | basibuyukenes@gmail.com

Eğitim Müfettişi, Milli Eğitim Bakanlığı, Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Öz

Evrim teorisi Charles Darwin tarafından ortaya konulduktan sonra farklı felsefi paradigmlar ekseninde yorumlanmıştır. Bu yorumlamalardan en önemlileri, iki ayrı kutbu temsil eden akıllı tasarımcılar ve doğalcı-natüralist ekol olarak öne çıkmaktadır. Akıllı tasarım ekolü canlılığın var olma sürecinin çok özel ve hassas değişkenlere bağlı olduğunu dolayısıyla bu hassas sürecin doğalcı nedenlerle açıklanamayacak kadar karmaşık bir süreç olduğunu iddia ederek, evrim teorisinin ancak doğaüstü, aşkın bir güç tarafından tasarlandığını öne sürmektedir. Doğalcı-natüralist ekol ise evrim sürecinin sadece doğal nedenlerle açıklanabildiğini ve dolayısıyla aşkın bir güce gerek kalmayacağını iddia etmektedir. Doğalcı-natüralist ekolün en önemli temsilcilerinden biri olan biyolog Richard Dawkins, evrim teorisi ile beraber serimlenen doğal seçim kavramından hareketle evrimin doğal nedenlerle nasıl açıklanabildiğini göstermeye çalışmaktadır. Bu çalışmada Dawkins'in evrim teorisini natüralist bir perspektif ile nasıl açıkladığı üzerinde durulmuş ve Dawkins'in takip ettiği doğalcı ekol paradigması ekseninde vardığı sonucun tutarlılığı incelenmiştir. Dawkins'in evrim teorisini natüralist perspektiften serimlemesi ile bilimsel bir teori olarak öne çıkan evrim teorisinin teolojik ve metafizik fenomenler hakkındaki pozisyonunu anlaşılacaktır. Aynı zamanda doğalcı paradigmanın evrim teorisi örneğinden hareketle bilimsel fenomenleri ele alış şekli açıklanmış olacaktır.

Anahtar Kelimeler

Akıllı Tasarım, Charles Darwin, Evrim Teorisi, Richard Dawkins, Natüralizm, Teleolojik Argüman

Atıf Bilgisi

Başibüyük, Enes. "Richard Dawkins'te Evrim Teorisinin Natüralistik Yorumu". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2024), 25-49.

Geliş Tarihi 26.03.2024

Kabul Tarihi 15.05.2024

Yayın Tarihi 29.06.2024

Değerlendirme İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme

Etik Beyan Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.

Etik Bildirim kider@kocaeli.edu.tr

Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Yayıncı	Kocaeli İlahiyat Dergisi, Kocaeli Üniversitesi'nin bir yayınıdır.

Naturalistic Interpretation of the Theory of Evolution in Richard Dawkins

Enes BAŞIBÜYÜK | orcid.org/0000-0002-8986-6518 | basibuyukenes@gmail.com

Education Inspector, Ministry of National Education (MEB), Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00jga9g46>

Abstract

After the theory of evolution was put forward by Charles Darwin, it has been interpreted in terms of different philosophical paradigms. The most important of these interpretations stand out as the intelligent designers and the naturalist school, which represent two separate poles. The intelligent design school claims that the process of existence of living things depends on very special and sensitive variables, and that this sensitive process is too complex to be explained by naturalistic reasons, and that the theory of evolution was designed only by a supernatural, transcendent power. The naturalist school, on the other hand, claims that the evolution process can only be explained by natural causes and therefore there will be no need for a transcendental power. Biologist Richard Dawkins, one of the most important representatives of the naturalist school, tries to show how evolution can be explained by natural causes, based on the concept of natural selection introduced with the theory of evolution. In this research, we focused on how Dawkins explained the theory of evolution from a naturalistic perspective and examined the consistency of his conclusion on the axis of the naturalistic school paradigm that Dawkins followed. By presenting Dawkins' theory of evolution from a naturalist perspective, the position of the theory of evolution, which stands out as a scientific theory, on theological and metaphysical phenomena will be understood. At the same time, the way the naturalistic paradigm deals with scientific phenomena will be explained, based on the example of the theory of evolution.

Keywords

Charles Darwin, Richard Dawkins, Naturalism, Smart-design Evolution, Theory of Evolution, Teleological Argument

Citation

Başibüyük, Enes. "Naturalistic Interpretation of the Theory of Evolution in Richard Dawkins". *Kocaeli Theology Journal* 8/1 (June 2024), 25-49.

Date of Submission	26.03.2024
Date of Acceptance	15.05.2024
Date of Publication	29.06.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	kider@kocaeli.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .
Publisher	Kocaeli Theology Journal is a publication of Kocaeli University.

Giriş

Ünlü genetikçi ve evrim biyoloğu Theodosius Dobzhansky'e (ö. 1975) göre "Biyolojide hiçbir şey evrimin ışığı olmaksızın anlamlı değildir."¹ Benzer şekilde 20. yüzyılın önemli evrimsel biyologlarından Ernst Mayr (ö. 2005), evrimin biyolojideki en önemli kavram olduğunu ve evrim kavramı olmaksızın biyoloji ile ilgili sorulacak bütün soruların cevapsız kalacağını ifade eder.² Evrimin biyoloji literatürüne yaptığı katkının yanı sıra onun düşünsel zeminde uyandırdığı etkiye de dikkat çeken Mayr, evrimin sadece biyoloji literatürü ile sınırlı kalmadığını, çağdaş insan düşüncesini bizler farkında olsak da olmasak da ciddi bir biçimde etkilediğinden bahsetmektedir.³ Mayr'ın dikkat çekmeye çalıştığı husus, evrimin biyoloji sahasında ortaya çıktıktan sonra düşünsel zeminde yarattığı etkidir. Mayr, bu etkiyi insanlığın paradigmasındaki değişiklikleri dile getirerek açıklamaya çalışır. Ona göre insanlığın temel paradigmasını üç farklı merhalede ele almak mümkündür.⁴ Merhalelerden ilki olan dünyanın sonsuz ve değişmeyen bir yer olduğu inancı Aristoteles'ten (ö. M.Ö. 322) beri var olagelmıştır.⁵ Bu düşüncede dünya sabit ve ebedi bir yer olarak tasavvur edilmiştir. İkinci paradigma Mayr'ın Hristiyan bakış açısı dediği, dünyanın kısa ömürlü ancak yine sabit ve değişmeyen bir yer olarak algılandığı dönemdir.⁶ Ona göre evrim bu iki dünya görüşünü karşısına almış ve tamamen değişken; hiçbir şeyin sabit olmadığı, sürekli yenilenen bir dünya görüşü sunmuştur.⁷

Biyoloji literatürüne ait bir kavram olan evrim ile bilimsel bir açıklama olan evrim teorisi birbirinden farklı tanımlanmaktadır.⁸ Evrim kavramı, doğa bilimci Charles Darwin (ö.1882) tarafından sistemli bir gözlemlerle ele alınıp doğal seçilim başlığı altında bir teori olarak ortaya konulmadan evvel farklı mecra ve zamanlarda dile getirilme imkanı bulmuştur.⁹ Darwin, canlı türlerinin nesilden nesile değiştiğini gözlemlemiş ve bu değişimin neden kaynaklandığını ortaya koymaya çalışmıştır. Darwin'in 1831 yılından 1856 yılına dek yaptığı çalışmalarının sonucu olarak evrim¹⁰, doğal seçilim hipotezinin bir sonucu olarak literatürde yer bulmuştur. Darwin'den sonraki çalışmalarda Darwin'in bir açıklama olarak kullandığı evrim kavramı evrim teorisi adı altında sistemleştirilmeye çalışılmıştır. Evrim ile evrim teorisi arasındaki farkı biyolog Richard Dawkins (d. 1941) de gündeme getirmiştir. Çünkü ona göre evrim teorisi evvela doğru anlaşılammış bir teoridir

¹ Andrew J. Petto - Laurie R. Godfrey (ed.), *Yaratılış mı Evrim mi? Bilim İnsanları Yaratılışçılığı Tartışıyor*, çev. Çağatay Tarhan vd. (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2017), 25.

² Ernst Mayr, *Evrin Nedir?*, çev. Nurdan Soysal (İstanbul: Say Yayınları, 2018), 15.

³ Mayr, *Evrin Nedir?*, 16.

⁴ Mayr, *Evrin Nedir?*, 17-19.

⁵ Mayr, *Evrin Nedir?*, 23.

⁶ Mayr, *Evrin Nedir?*, 24-25.

⁷ Ernst Mayr, *The Growth of Biological Thought: Diversity, Evolution and Inheritance* (Cambridge: Belknap Press, 1997), 720.

⁸ Çağrı Mert Bakırcı, *50 Soruda Evrim* (İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 2020), 15.

⁹ Caner Taslamam, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı* (İstanbul: İstanbul Yayınevi, 2014), 21-22.

¹⁰ Bakırcı, *50 Soruda Evrim*, 32-37.

ve bunun nedeni kavramlar arasındaki farkın doğru bilinmemesidir.¹¹ En kısa tanımıyla evrim, canlı türlerinin nesiller boyunca değişimini ifade eder. Canlılar nesiller içerisinde değişim geçirir ve bu değişim sürecinin adı evrimdir. Dawkins'e göre bu kavram varlığı inkar edilemez bir doğa yasasıdır.¹² Evrim teorisi ise Darwin'in *Türlerin Kökeni*¹³ kitabına atıfla kullanılan ve canlı türlerinde meydana gelen değişimin nedenlerini açıklamaya çalışan hipotez olarak öne çıkmaktadır. Bu teoriye göre canlı türlerinin nesiller içerisindeki değişiminin temel nedeni doğal seçilimdir.¹⁴ Evrim ve evrim teorisi arasındaki temel fark evrimin bir doğa olgusu olarak kabul görmesi iken, evrim teorisinin bilimsel olarak sınanabilir bir varsayım olarak görülmesidir.¹⁵

Evrimin biyoloji literatüründe ortaya çıkmasıyla onun bir takım felsefi çıktılar üretmesinin ilk örneğini Darwin'de bulmak mümkündür. Darwin, 22 Mayıs 1860 günü botanikçi Asa Gray'e (ö.1888) yazdığı mektubunda, "Çok merhametli Tanrı'nın Ichneumonida böceğini canlı tırtıl bedenleriyle beslenmesi için tasarlamış olmasına ve Ichneumonida böceğinin bu tırtılları canlı canlı bir kedinin farelerle oynaması gibi oynayarak öldürmesine kendini ikna edemediğinden"¹⁶ bahsetmiştir. Darwin'in kafasını kurcalayan şey, "İyiliğin en üst doruğu olarak nitelendirilen Tanrı'nın nasıl olur da daha yavru olan tırtılların diri diri içlerinden yenilmek suretiyle -zalimce- öldürülmesine"¹⁷ müsaade ettiği'dir. Darwin'in gündeme getirdiği sorun, teolojik perspektiften kötülük problemi ile ilgilidir. Evrim teorisi literatürde yaygın olarak kullanılmaya başladıkça canlılığın evrimleşerek var olduğu savı güçlenmiş ve canlılığı kimin tasarladığı konusu gündeme gelmiştir. Bu konu temel olarak evrim sürecinin ancak bir Tanrı tarafından yaratılıp yönetilebileceğini iddia eden ve akıllı tasarımcılar olarak bilinen bir gurubun görüşleri ile evrimin var olabilmesi için aşkın bir güce -bir yaratıcıya- gerek olmadığını iddia eden doğalcı ekolün görüşlerini kapsamaktadır.¹⁸ Liderliğini Michael Behe (d. 1952), William Dembski (d.1960), Phillip E. Johnson (ö. 2019) gibi biyolog ve felsefecilerin yaptığı akıllı tasarımcıların temel savı¹⁹, bir canlının yaratılması sürecinde indirgenemeyecek kadar karmaşık ve hassas süreçlerin meydana geldiği ve bu sürecin açıklanmasında kullanılan nedenlerin, evrim teorisinin ortaya koyduğu doğal seçim mekanizmasını ve

¹¹ Richard Dawkins, *Yeryüzündeki En Büyük Gösteri*, çev. İstem Fer vd. (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2010), 17.

¹² Richard Dawkins, *Kör Saatçi*, çev. Melisa Miller (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2028), 7.

¹³ *Doğal Seçilim veya Ayrıcalıklı Irkların Korunması Yoluyla Türlerin Kökeni* veya daha yaygın bilinen adıyla *Türlerin Kökeni* isimli kitap, Charles Darwin'in 1831 yılında HMS Beagle gemisiyle çıktığı yolculuk ile başlayan araştırmalarının 1859 yılında derleyerek oluşturduğu eseridir. İlk baskısı 1250 adet kopya ile dağıtıma çıkan eserin ilk baskılarında *evrim* kelimesi yerine *doğal seçim* kavramı kullanılmış, ilerleyen zamanlarda bu kavramın kullanımı yaygınlaşmıştır. Bakınız; Bakırcı, *50 Soruda Evrim*, 36-40 .

¹⁴ Charles Darwin, *Türlerin Kökeni* (İstanbul: Alfa Yayınları, 2020), 97-99.

¹⁵ Çağrı Mert Bakırcı, *Evrin Kuramı ve Mekanizmaları* (İstanbul: Ginko Bilim, 2018), 18.

¹⁶ Charles Darwin, *Darwin Correspondence Project, To Asa Gray (Mektup 22 Mayıs 1860)* (Gray Herbarium of Harvard University (26 and 37a)).

¹⁷ Darwin, *To Asa Gray*.

¹⁸ Petto - Godfrey, *Yaratılış mı Evrim mi?*, 35-36.

¹⁹ Metin Pay, *Teleolojik Kanıt Bağlamında Akıllı Tasarım Kuramı* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014), 84, 120-122.

diğer doğal nedenleri aştığıdır.²⁰ Akıllı tasarımcılara göre doğal nedenler bu kadar hassas bir süreç için yetersiz kaldığı için doğaüstü (tabiat harici, aşkın) bir akıl var olmalıdır ki bu teizmin tanrısıdır. Doğalcı-natüralist ekol²¹ ise bu görüşe karşı çıkmakta ve evrimsel süreci aşkın bir güç tarafından değil tamamen içkin bir şekilde, kendiliğinden var olagelen bir doğa yasası olarak tanımlamaktadır. Bu iki farklı görüşün ekseninde yorumlanan evrim teorisi, felsefi olarak kendisini iki farklı düşüncenin arasında bulmaktadır.²²

Evrimsel teorisinin akıllı tasarımcıların belirttikleri gibi doğaüstü bir güç tarafından yönetilen bir süreç olduğu bahsinin gerekçelerine bakıldığında bu savların; ilk canlının ortaya çıkışı, canlılığın tasarlanmış varlıklar oldukları ve insanlığın canlılar arasındaki yeri konuları ekseninde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır.²³ Akıllı tasarımcıların bu argümanlarını karşısına alan natüralist ekol ise temelde doğa üstü bir güç ile yapılan tüm açıklamaları anlamsız bulur. Hatta bu konuda sert eleştiriler ortaya koyarak doğa üstü açıklamaları kabul eden kişileri “cahil, aptal veya deli (ya da kötü)” olmakla suçlar.²⁴ Felsefeci Daniel Dennett’e göre, “Mem’lerinden (Dennett burada din veya herhangi bir doğa üstü açıklama içeren metafizik düşünce ve inançlara mem ismini vermektedir) ve geleneklerinden vazgeçmeyenler saf dışı edilmeli ve onları etkisiz kılmak için savaşılmalıdır.”²⁵ Yine Dennett’e göre; “Doğal seçim, görünürdeki her şeyin içine işleyebilecek evrensel bir asittir.”²⁶ Bu anlamda Darwin, bu asidi keşfederek bütün doğaüstü açıklamaları ve daha özde dinleri eritecek bir formül geliştirmiştir.

Doğalcı ekolün akıllı tasarımcıların açıklamaları için yaptıkları sert eleştirilere rağmen ortaya koydukları savların ne denli açıklayıcı olduğu tartışmalıdır. Bu konuda filozof Alvin Plantinga (d.1932), doğalcı ekolün en güçlü temsilcilerinden biri olan Richard Dawkins için yaptığı eleştiride doğalcı açıklamaları saçma ve güçsüz bulur.²⁷ Buna rağmen doğalcı ekol, evrim teorisinin sadece gözlemlenebilir, ölçülebilir, doğal nedenlerle açıklaması gerektiği görüşündedir. Bu konudaki görüşleriyle öne çıkan Richard Dawkins’in evrim teorisini doğalcı-natüralist paradigmanın sınırları içerisinde ele almıştır.²⁸ Dawkins, teorisinin önemli

²⁰ Michael Peterson vd., *Akıl ve İnanç, Din Felsefesine Giriş*, çev. Rahim Acar (İstanbul: Küre Yayınları, 2019), 455.

²¹ Öncülüğünü Richard Dawkins, Sam Harris, Daniel C. Dennett ve Christopher Hitchens’in yaptığı, Evrim Teorisinin mutlaka Natüralist sınırlar içerisinde yorumlanması gerektiğini iddia eden bu ekol, evrimin natüralist yorumu ile ateizm için geçerli olacak argümanları desteklemektedir. Bakınız; Saim Gündoğan, “Richard Dawkins’in Tanrı’nın Varlığına Yönelik Eleştirisinin Çıkmazları”, *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2022), 818.

²² Recep Kılıç - Mehmet Sait Reçber (ed.), *Din Felsefesi El Kitabı* (Ankara: Grafiker Yayınları, 2014), 368-369.

²³ Akıllı tasarım savunucularının öne sürdüğü diğer tüm iddialar ve bunlara karşı ileri sürülen tüm argümanlar için bakınız; Petto - Godfrey, *Yaratılış mı Evrim mi?*, 29-107; 248-271

²⁴ Petto - Godfrey, *Yaratılış mı Evrim mi?*, 44.

²⁵ Daniel C. Dennett, *Darwin’in Tehlikeli Fikri: Evrim ve Hayatın Anlamı*, çev. Bahar Kılıç - Aybey Eper (İstanbul: Alfa Yayınları, 2005), 520.

²⁶ Dennett, *Darwin’in Tehlikeli Fikri*, 515, 521.

²⁷ Alvin Plantinga - Engin Erdem, “Dawkins Karmaşası: Natüralizm Saçmalığı”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/1 (01 Nisan 2009), 180-181, 191.

²⁸ Plantinga - Erdem, “Dawkins Karmaşası”, 190.

bileşenlerinden biri olan doğal seçim kavramı üzerinde akıl yürütmüş ve seçim mekanizmasının işleyişini tamamen natüralist açıklamalara indirgemıştır. Natüralist açıklamalar, bilimsel argümanların sınırları ile ilgili soruların cevabının yalnızca deney ve gözlemlerle elde edilen bulgulara göre yapılması gerektiğini savunurlar.²⁹ Bu yaklaşıma natüralist çerçeveye sadık kaldığı için metodolojik natüralizm denmiştir. Metodolojik natüralizme göre bir teoriyi oluşturan argümanlar metafizik öğelere başvurmamalıdır.³⁰ Bu anlamda bilim, yöntem olarak, metafiziğin sınırları içerisinde kalan öğelere başvurmaz. Bilim, deney ve gözlemin konusu olabilen, herkes için geçerlilik kazanmış olgular üzerinden yapılabilir.³¹ Dawkins de bu metodu takip etmiş ve evrim teorisini doğaüstü bir güce başvurmaksızın, natüralist paradigma ile nasıl açıklamaya çalışmıştır.

1. Evrimin Mekanizmaları

Dawkins evrimi, canlı ve cansız maddeler dâhil olmak üzere doğada bulunan her şeyin sürekli değişimi olarak görür.³² Ona göre evrim, doğadaki her şeyin tabii olduğu varlığı inkâr edilemez bir doğa yasasıdır.³³ Evrimin kesin oluşu, bugüne kadar yapılmış literatür araştırmalarında kayıt altına alınmıştır. Doğayı tarafsız bir gözlemlerle gözlemleyen her araştırmacı evrim gerçeğine ulaşılabilir.³⁴ Evrimin varlığı ve yokluğu üzerinde bir tartışmak yersizdir.³⁵ Evrim vardır ve onun var olup olmadığı yerine doğadaki değişimin nasıl gerçekleştiği sorusunun sorulması daha doğrudur. Dawkins'in işaret ettiği doğadaki değişimin nasıl gerçekleştiği sorusu, evrim mekanizmaları konusu ile ilgilidir. Dawkins için evrim mekanizmaları konusunun aydınlatılması evrim ile ilgili bilinen birtakım yanlışlıkların düzeltilmesi adına önemlidir.³⁶ Dawkins'e göre evrim konusu kamuoyu nezdinde hala tartışmalı bir konudur. Çünkü evrim ile alakalı olmayan ancak evrim olduğu sanılan pek çok ön yargı ve ve bilgi kirliliği vardır. Bilgi kirliliklerinden en önemlilerinden birisi evrimin sadece bir teoriden ibaret olduğu yanılığısıdır. Yanılgı bilimsel okuryazarlık eksikliğinden kaynaklanmaktadır. Evrimin sadece bir teori olarak anlaşılması konusuna bir açıklık getirmeye çalışan Dawkins'e göre teori, doğada var olagelen olguları açıklamak için ortaya atılan önermeler yani hipotezlerdir.³⁷ Evrim teorisi bir spekülasyon veya bir şeyler hakkında fikir veren iddialar kümesi, kişisel görüş veya kanı değildir. Aksine teoriler bir olgu ve gerçekleri açıklamak için ortaya atılmış fikirler olmakla beraber bu fikirler deney ve gözlemlerle sınanmış ve bu sınamalar sonucunda kabul görmüş hipotezleri temsil eder.³⁸

²⁹ Enis Doko, *Metafiziğin Temelleri Analitik Metafiziğe Giriş* (İstanbul: Mona Kitap, 2020), 22-24.

³⁰ Mustafa Çakmak, "Evrin Teorisi Tanrının Varlığı İçin Gerçek Bir Tehdit midir?", *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (07 Nisan 2015), 67.

³¹ Petto - Godfrey, *Yaratılış mı Evrim mi?*, 66-67.

³² Richard Dawkins, *Gen Bencildir*, çev. Tunç Tuncay Bilgin (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2010), 21-24.

³³ Dawkins, *Yeryüzündeki En Büyük Gösteri*, 23.

³⁴ Dawkins, *Yeryüzündeki En Büyük Gösteri*, 24-27.

³⁵ Dawkins, *Yeryüzündeki En Büyük Gösteri*, 24.

³⁶ Dawkins, *Yeryüzündeki En Büyük Gösteri*, 26.

³⁷ Dawkins, *Yeryüzündeki En Büyük Gösteri*, 18.

³⁸ Dawkins, *Yeryüzündeki En Büyük Gösteri*, 21-22.

Evrimi açıklamak için ortaya pek çok mekanizma öne sürülmüştür. Dawkins'e göre evrim teorisinin kamuoyu nezdinde hatalı yorumlanmasının en önemli nedeninden bir diğeri evrim ile onun mekanizmalarının farkının bilinmemesi ve bu iki kavramın karıştırılmasıdır. Örneğin evrim olgusunu açıklamak için öne sürülmüş en ünlü mekanizmalardan biri Jean-Baptiste Lamarck'ın (ö. 1829) öne sürdüğü evrim teorisidir.³⁹ Lamarck'ın teorisine göre evrimsel süreç iki aşamalı olarak ilerler. Bu süreçlerden ilki kullan-kullanma ilkesi ikincisi ise edinilmiş özelliklerin kalıtımı ilkesidir. Dawkins, Lamarck'ın teorisindeki bu iki ilkeyi ele alır. Kullan-kullanma ilkesi esasen hepimizin deneyimlediği günlük hayatımıza dahi gördüğü bir olgudur. Buna verilecek en güzel örnek kasların çalışma prensibidir. Kaslar çalıştırıldığı zaman zorlanır, yırtılır ve gelişerek büyürler. Çalışmadığında ise kasların küçüldüğü ve zayıfladığı bilinen bir olgudur. Aynı şekilde güneşe çıkan insanların melanin pigmentinin salgılanmasından ötürü teninin kararması güneşe çıkmayanlarınsa açık tonlu kalması kullan-kullanma ilkesine örnek olarak verilebilir.⁴⁰ Dawkins'in Lamarck'ın teorisini gündeme getirme nedeni evrim teorisi hakkında bilinen teorinin sadece bir tek versiyonu olduğu yanlışlığını düzeltme isteğidir. Daha sonra o, evrim hakkında bilinen bir diğer yanlış kaniya yer verir. Bu kanı evrim teorisimiş gibi bilinen ancak teori ile alakası olmayan yansızlık, mutasyonculuk ve moleküler etki gibi diğer rakip görüşler hakkındadır.⁴¹ Ortaya konulan tüm bu görüşler modern evrim teorisi ile bir alakası yoktur.

2. Doğal Seçilim

Dawkins, evrim teorisi ile ilgili doğru bilinen yanlışlardan ve teoriye gölgeye düşürmeye aday olduğunu düşündüğü diğer konuları açıkladıktan sonra kendi evrim görüşünü serimlemeye başlar. Onun üzerinde önemle durduğu ve doğadaki değişimi açıklamada yegâne araç olarak gördüğü teori, Darwin'in ortaya koyduğu evrim teorisidir. Darwin, bir doğa birincisi olarak böcekler, evcil hayvanlar ve yaban hayvanları üzerinde pek çok gözlem yapmış ve bu gözlemlerini *Türlerin Kökeni* adlı kitabında teorileştirerek ortaya koymuştur. Darwin'in *Türlerin Kökeninde* ortaya koyduğu evrim teorisinin birkaç alt basamağı vardır. Darwin bu alt basamaklarda teorisini adım adım serimlemeye çalışır. Örneğin Darwin ilk bölümde insanların hayvanlar üzerinde yaptığı ıslah çalışmalarından bahseder.⁴² Darwin'e göre ıslah çalışmaları özellikle hayvan yetiştiricileri tarafından çok iyi bilinen bir metottur. Bu yöntem sayesinde insanlar, işe yarayan hayvanları (örneğin çok süt veren hayvanları) işe yaramayan öteki hayvanlardan ayırır. Ayırıştırılarak seçilen hayvanlar çiftçiler tarafından daha özenle bakılır. Gerek beslenmelerine gerek üremelerine daha çok imkan verilen seçilen hayvanların sayısı çoğaltılmaya çalışılır. Daha az süt veren verimsiz inekler ise beslenmek ve üremelerinin çoğalması yerine kesime verilir ve böylece elenmiş olur. Öte taraftan verimli olduğu bilenen hayvan, üremesine imkân sağlandığı için

³⁹ Dawkins, *Yeryüzündeki En Büyük Gösteri*, 23.

⁴⁰ Dawkins, *Kör Saatçi*, 381.

⁴¹ Dawkins, *Kör Saatçi*, 394-398.

⁴² Darwin, *Türlerin Kökeni*, 29-53.

yavrular. Verimli hayvanların yavruları da ataları gibi verimli türler olarak var olacaktır. Ancak bu verimli hayvandan olup da verimsiz olan yavrular yine seçilerek eleme işlemine tabi tutulur ve böylece daha verimli olanlar seçilmeye devam edilir. Çiftçiler tarafından seçilmek suretiyle yapılan bu işlem nesiller boyunca devam eder ve en çok süt veren hayvan türü, tabiri caizse, üretilmiş olur. Üstelik bu seçme işlemi sadece hayvanlar ile değil, bugün bilinen bekaşi üzümü, mısır ve daha birçok bitkisel gıda üzerinde de denenmiş ve bugün sahip olduğumuz verimli besinlere ulaşılmıştır. Darwin tüm bu ayrıştırarak seçim yapma sürecine yapay seçim ismini verir.⁴³ Yapay seçim tamamen irade sahibi olan bir insan tarafından yapılmış olan seçim işlemi ifade eder ve istenilen özelliklerin seçilerek çoğaltılmasını tanımlar. Bu yöntem sayesinde çiftçiler kendileri için daha verimli olabilecek hayvanları seçtiklerini ifade etmişlerdir. Yapay seçimin sonuçları Darwin'i de şaşırtacak derecede esnek ve değişkendir. Konuyla ilgili olarak yapay seçimin ne kadar güçlü bir eleme – seçme süreci olduğunu ifade etmek isteyen bir hayvan yetiştiricisinin ifadelerine yer verir. Kendisinden herhangi bir özellikte hayvan istendiğinde onu 2 ila 3 yıl gibi kısa bir sürede üretebileceğini ifade eden hayvan yetiştiricisinin ifadelerini içeren cümlelerden Darwin, istenilen türde bir hayvanın üretilmesinin hayvan yetiştiricisi kişiler arasında iyi bilinen bir yöntem olduğunu bu yöntem sayesinde işe yarar türden hayvanların çoğaltıldığını işe yaramayan türden hayvanların elendiğini vurgular. Yapay seçim ile hayvan türleri işe yarayacak şekilde tasarlanmış şekilde var olmaktadır.⁴⁴

Darwin, kitabının diğer bölümüne çiftçilerin takip ettiği eleme seçme metodunun tabiat da cereyan ettiğinden bahseder.⁴⁵ Hayvan yetiştiricisi kişi, kendi istediği şekilde kendi işine yarayacak hayvanları seçme işlemine tabi tutuyorsa tabiat da aynı işlemi gerçekleştirmektedir. Tabiatın seçme işlemi yapması bir hayvan yetiştiricisinininki gibi bilinçli değildir. Doğal şartlarda bir türün yavruları olur bu yavrudan doğal şartlara adapte olabilen yani doğaya uyum sağlayabilen yavrular hayatta kalırken doğal şartlara uyum sağlayamayan yavrular elenirler. Bu eleme işlemi tabiatın bilinçli bir şekilde üstlendiği bir rol değildir. Tabiat, tabiri caizse kendine ayak uyduran türlerden yana çıkmakta ve onlara gerek besin gerek üreme imkânı vererek adapte olanların çoğalmalarına katkıda bulunur. Darwin burada bir insan müdahalesi olmadığı ve tabiat marifetiyle yapıldığı için bu seçim türüne doğal seçim ismini vermiştir.⁴⁶ Darwin'e göre doğal seçimin gerçekleşmesinin sebebi tabiatta cereyan eden varoluş mücadelesidir. Doğadaki tüm canlılar birbirini etkilemektedir ve bu, alan kavgasına yol açmıştır. Alan kavgası aynı zamanda besin ve eşe ulaşmayı da içerir.⁴⁷ Bir canlı başta besine, sonra üreme kaynakları için savaşmak durumdadır. Buradaki savaş doğal seçilimi doğurmaktadır. Nasıl ki insanoğlu basit bireysel farkları istediği yönde biriktirerek seçim yapıp eşsiz sonuçlar elde edebiliyorsa aynısını doğanın da yapmasının doğal seçilimi oluşturduğunu söyleyen

---

⁴³ Darwin, *Türlerin Kökeni*, 35-61.

⁴⁴ Darwin, *Türlerin Kökeni*, 45.

⁴⁵ Darwin, *Türlerin Kökeni*, 65.

⁴⁶ Darwin, *Türlerin Kökeni*, 97-98.

⁴⁷ Darwin, *Türlerin Kökeni*, 94-95.

Darwin, yapay seçim ile doğal seçilimi kıyaslar. Ona göre yapay seçim son derece yüzeysel ve dış görünüme göre gerçekleştirilir. Zira insan yalnızca gözle görülür özellikleri değiştirebilir. Oysa doğa, canlıya yararı olmadığı sürece dış görünüme asla aldırış etmez. Doğaya bir amacı olmaksızın canlıyı hayatta kalma süreci içinde zorlar ve canlıdaki her iç organa ve hatta canlının her zeresine etki eder. İnsan yalnızca kendi çıkarı için seçim işlemi yaparken doğaya sadece canlının faydasını gözeterek seçim yapar.⁴⁸ Seçilen her canlı doğaya tarafından sınanmış ve eleme-seçilme sistemi ile hayatta kalmaya zorlanmıştır. Yapay seçimin temeli olan insanın seçimleri ve kısıtlı çabaları zavallyiken doğal seçim sürecinde doğaya daha uzun bir sürede asırlar ve nesiller boyunca seçim yapmaya devam eder ve böylece insanın erişemeyeceği bir seçim kudretiyle canları sürekli seçim işlemine tabi tutar.⁴⁹ Sonraki bölümlerde Darwin doğal seçim üzerine örneklerini sunar ve daha sonra canlıların nasıl seçildiği ile ilgili çeşitlenme yasalarına geçer.⁵⁰

Doğal seçimin açıklanmasından sonra Dawkins, Darwin'in sistemli bir şekilde ele aldığı doğal seçim kavramına odaklanır. Zira Dawkins için evrim teorisinin en önemli kısmı ve ana omurgası doğal seçim kavramıdır ki Dawkins doğal seçim kavramını evrim teorisinin tam merkezinde tutar.⁵¹ Dawkins seçim kavramının canlılar üzerinde nasıl çalıştığını açıklamadan evvel dışarıda kolaylıkla gözlemleyebileceğimiz seçim işlemi açıklayan örneklerle yer verir. Böylece dışarıdaki örneklerden bir analogi yoluyla canlılar konusuna geçecek ve canlılarda seçim kavramının nasıl işlediğini açıklayacaktır. Bu anlamda onun verdiği örneklerden birisi deniz kenarlarında kumsallardaki taşların dizilimidir. Dawkins sahile inen bir kişinin sahil kumsallarında gördüğü taşların rastgele olmadığını fark ettiği bir âni örnek olarak gösterir. Bu kişi kumsaldaki taşların gelişigüzel olacak şekilde rastgele dizilmediğini fark etmiştir. Taşların diziliş şekli denizden karaya doğru olacak şekilde küçük ve ince taşlardan iri ve kalın taşlara doğrudur. İlk bakışta bu dizilimin insan eliyle bilinçli bir şekilde yapıldığı düşünülebilir. Zira bu tür düşünce sezgimize en yakın açıklamadır. Ancak Dawkins'e göre sahildeki taşların küçük taşlardan büyük taşlara doğru dizilmesinde basit bir doğaya yasası yer almaktadır. Bu doğaya yasası taşların deniz suyuna verdiği tepki ile alakalıdır. Deniz suları yükselip alçaldığında büyük taşlar deniz akıntısına karşı koyarak yerinde duracaklardır. Daha orta ölçekli taşlar akıntıya uyacak ve orta sıralarda bir yerde yerin alacaktır. Ancak daha küçük taşlar akıntıya karşı koyamayacak ve deniz suyunun etkisi ile kumsaldaki küçük taşları oluşturacaktır. Burada basit bir seçim işlemi yer almaktadır. Deniz suyu genellikle küçük olan taşları kendisine doğru çekmiş basit bir etki tepki yasasının yer aldığı bu işlemde küçük taşlar seçilmiştir.⁵² O halde insan sezgisinin tabiata nazar ettiğindeki elde ettiği ilk bilgiyi sorgulamakta fayda vardır. Zira seçim işlemi basit bir doğaya yasası iken insan algısı sanki seçilimi yapan bir irade varmışçasına bir

⁴⁸ Darwin, *Türlerin Kökeni*, 99.

⁴⁹ Darwin, *Türlerin Kökeni*, 99-100.

⁵⁰ Darwin, *Türlerin Kökeni*, 153.

⁵¹ Richard Dawkins, *Bir Şeytanın Papazı*, çev. Tunç Tuncay Bilgin (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2008), 22-51; Dawkins, *Kör Saatçi*, 53.

⁵² Dawkins, *Kör Saatçi*, 50-62.

yanılığa kapılmaktadır.⁵³ İnsan algısının seçim konusunda düştüğü en büyük yanılgı Dawkins için canlılık konusunda da geçerlidir. Zira insan, canlıların var olma nedenini, seçim yasasını ve evrim teorisini bilmediği için metafizik öğelerle açıklamak durumunda kalmıştır.⁵⁴ Oysa canlılığın var oluşu metafizik öğelerle ve daha özelden Tanrı kavramı ile açıklanacak bir durum değildir. Canlılık bir tabiat yasası olan seçim sayesinde şekillenmiş adeta bir kil gibi yoğrularak bugünkü şeklini almıştır.

Dawkins'in bu önermesi ile canlıların var olma gerekçesi doğa yasaları ile açıklanmaya çalışılmıştır. Ancak elbette canlı bir türün seçilmesi için canlı denilebilecek bir yaşam formuna ihtiyaç vardır. Bu konu ilk canlının kim ve ne olduğu ile ilgilidir. Bu bakımdan Dawkins, önce ilk canlı formunun nerede ve nasıl meydana geldiğiyle ilgili fikirlerini açıklamış, daha sonra bu canlının evrimleşerek bugünkü gibi milyonlarca çeşidi bulan canlılar âlemini nasıl meydana getirdiği konusuna gelmiştir.⁵⁵

Dawkins'e göre seçim kavramının anlaşılabilmesi için ilk canlının hikâyesine bakmak gereklidir.⁵⁶ Evrim teorisi canlıların nasıl değiştiğini farklılaştığını ve birbirinden nasıl türediğini açıklamak için ortaya atılmış bir kuramdır. Bu sebeple evrim teorisi ilk canlının nasıl neşet ettiğini açıklamak zorunda değildir.⁵⁷ Bilimsel gelişmelere göre ilk canlı ya da ilk yaşam formu bundan milyarlarca yıl önce dünyanın son derece kaotik ve karmaşık ortamında bugün elde edilmesi son derece zor olan kimyasal bileşiklerin olduğu bir ortamda var olmuş olmalıdır. Yaşam formunun var olduğu ortama kimyasal bir çorba ismini veren Dawkins, buradaki sürecin nasıl ve hangi şartlarda cereyan etmiş olduğunu bilmenin imkânı olmadığını ifade eder. Ancak milyarlarca yıl önce mevcut olan bu şartların laboratuvar ortamında oluşturulmaya çalışıldığını ve canlı olmasa dahi canlı yapısına benzer şekilde moleküllerin oluşturulduğunu belirtir.⁵⁸ Milyarlarca yıl önceki şartları taklit etmeye çalışan laboratuvar ortamında canlı moleküllerine benzer yapıların ortaya çıkması ilk canlıların kaotik bir ortamda çıkmış olabileme ihtimalini arttırdığını ifade etmektedir. Yani ilk canlı kaotik bir ortamdaki tamamen kendiliğinden yani dışarıdan bir müdahale olmaksızın, bir çeşit kimyasal bir tepkime gibi ortaya çıkmış olabilir. Dawkins'e göre bu özel ortamda ilk defa ortaya bir yaşam formu şeklinde değil de ilkel bir durumda olan ve molekül şeklinde ortaya çıkan bu yaşam formlarına şimdilik ilkel DNA'lar demekle bir beis yoktur.⁵⁹ Bu ilkel DNA'lar zamanla enerji edinme şeklini keşfetmişlerdir. Zira ilkel DNA'lar mevcudiyetini devam ettirmek isteyenler yani hayatta kalmak isteyenlerdir. Onların bu istemleri mecazi manadadır. Yoksa ilkel yaşam formlarının istek gibi bir duyguları olma söz konusu değildir. Tabiat kimyasal bir çorbada bulunan nesnelere ilkel yaşam formlarına

⁵³ Richard Dawkins, *Olasılıksızlık Dağına Tırmanmak*, çev. Melisa Miller (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2019), 16-21.

⁵⁴ Richard Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, çev. Melisa Miller (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2015), 159.

⁵⁵ Richard Dawkins, *Cennetten Akan İrmak*, çev. Sinem Gül (İstanbul: Varlık Yayınları, 2013), 20.

⁵⁶ Dawkins, *Gen Bencildir*, 23-27.

⁵⁷ Dawkins, *Gen Bencildir*, 25-31.

⁵⁸ Dawkins, *Gen Bencildir*, 33.

⁵⁹ Dawkins, *Gen Bencildir*, 18-19.

dönüştürmüştür.⁶⁰ Bu yaşam formları zaman içerisinde enerji elde edilmeyi öğrenecek ve doğal seçim işlemine tabi tutulacaktır. Milyarlarca yıl önce gerçekleşen bu olay ilkel canlıların ortaya çıkmasını sağlamış, ilkel canlılar doğada seçim işlemine tabi tutulmuş bu seçim işleminin sonuçları olarak da bugün bakteriler bitkiler hayvanlar ve elbette insanlar dâhil olmak üzere büyük bir canlılık sınıfı meydana gelmiştir.

Dawkins'in üzerinde önemle durduğu bir diğer konu bu seçim sisteminin dayandığı milyarlarca yıllık sürenin son derece uzun bir zamanda gerçekleşmiş olmasıdır. Bu uzun süreç insanoğlunun hayal gücünü aşacak kadar görkemlidir. Bundan milyarlarca yıl önceki ilkel yaşam formlarına bakıp bugünkü insanlar ve hayvanlar âlemini ve elbette bitkiler âlemini nasıl meydana getirdiği sorusunu sormak sağduyuya aykırı olsa bile, seçim mekanizmasının özellikleri anlaşıldığında bu durum akla o kadar da uzak bir ihtimal olarak görünmeyecektir.⁶¹ O halde seçim işleminin nasıl çalıştığı üzerine daha da dikkatli eğilmek gerekmektedir.

Dawkins, Darwin'in kullandığı yaşam mücadelesi kavramını seçim baskısı olarak değiştirir.⁶² Onun seçim baskısı ismini verdiği kavram esasen hayat mücadelesinden ibarettir. İlkel bir kimyasal çorba içerisinde ilk defa yaşam bulan canlı formu varlığını devam ettirebilme adına büyük bir baskıya maruz kalmaktadır. Bu baskı ilkel canlılar arasında rekabeti yaratmıştır. Buradaki rekabet tabiattaki besin kaynakları ile ilgili olabileceği gibi üreme imkânı sağlayacak eş seçimi ile de alakalıdır. Canlılar arasında besine ulaşma, birbirine yem olup olmama, alan kapma ve eş bulma gibi konulardaki mücadeleye iklim ve coğrafi koşullar da dahil olur ve canlının yaşam mücadelesi daha da zorlaşır. Tüm bu engeller seçim baskısı diyebileceğimiz fenomeni var etmiştir. Dawkins, hayat mücadelesinin tüm canlılarda gözlenebileceği gibi canlılığın en ilkel hali olan DNA'larda da gözlemlenebileceğini ifade eder. Ona göre DNA'lar doğadaki besin ve kaynak stoklarının sınırlı olduğunu bilirler.⁶³ Çünkü yaşam başlamadan evvel ilkel DNA'lar bu bilgiyi edinmişlerdir. Zaten bir genin en iyi yaptığı şey hayatta kalmak ve hayatta kalmaya yarayan bilgisini sonraki kuşaklara aktarmaktır. Genler hayatta kalma şansını arttırmak için seçim baskısı ile evrimleşmiş ve bir beden var etmişlerdir. Bu beden, bitkiler gibi yerinde duran, hareket edemeyen canlılar olabileceği gibi hayvanlar gibi hareket edebilen canlılar da olabilir. O halde bugün hayvan ve bitki diye adlandırdığımız tüm canlılar, genlerin yaşam baskısı sonucunda evrimleşerek oluşturdukları yapılarıdır. Canlının esas kimliği ve benliği genlerde gizlidir. Bizim gözlemlediğimiz tüm canlıların sahip olduğu bedenler (insan, hayvan, ağaç .vs her türlü bedensel yapılar) genlerin hayatta kalmak için inşa ettiği yapılarıdır. Bir canlı esasen genlerin toplamıdır. Bu genler bedene dağılmış vaziyette durur ve canlılığa hükmederler. Esas olan canlılık değildir. Onları oluşturan genlerin kümülatif

⁶⁰ Dawkins, *Gen Bencildir*, 17-43.

⁶¹ Richard Dawkins, *Ataların Hikayesi, Yaşamın Kökenine Yolculuk*, çev. Ahmet Fethi (İstanbul: Hil Yayınları, 2021), 35-57.

⁶² Dawkins, *Kör Saatçi*, 81.

⁶³ Dawkins, *Kör Saatçi*, 63.

niyet ve arzularıdır. Genlerin yarattığı bedenler genlerin birer yan ürünü gibidirler. Burada esas olan genlerin hayatta kalma şansını arttırmak için oluşturdukları kas beyin beden gibi yapıların genleri hayatta tutup tutmama şanslarını arttırmalarıdır. Zira genler hayatta kalmak istemeyen ve bu manada son derece bencil olan en küçük yapı taşlarıdır.⁶⁴

Dawkins'in Bencil Gen⁶⁵ adını verdiği açıklamasındaki genler, sadece bencil olmakla kalmayıp aynı zamanda stratejik davranmayı da öğrenmiş yapılar olarak sunulur. Buradaki stratejiyi daha az enerji harcama adına oluşturulan koalisyonlar şeklinde ifade etmek mümkündür. Canlı türleri arasındaki dayanışma, iş birliği ve hatta akrabalık gibi bağlar tamamen genlerin oluşturduğu bedenlerin hayatta kalma stratejileridir. Genler konakçı olduğu bedenlere diğerleri ile sürekli bir mücadele içinde olmalarının onlara kayıplar yaşatacağını direktif eder. Bu durumda bedenler sürekli bir rekabet içine girmektense kendisine rakip olarak gördüğü canlılarla işbirliği yapma yoluna gitmeyi seçebilir. İşbirliği canlılar arasında hayatta kalma şansını artırır. Sürekli bir mücadele ise hayatta kalma şansını azaltır. Dawkins'e göre tüm bu mekanizma doğada sosyalleşme adını verdiğimiz bir olguyu var eder. Sosyalleşme olgusu akraba türler arasında daha sıkı bir şekilde görülür. İşbirliğinin oluşturduğu akrabalık bağlarının bir başka avantajı daha vardır. Dawkins'e göre beden, genlerin konakçı olarak kullandığı yapılardır ve genler varlıklarını devam ettirebilme adına bedenlere çoğalmaları yönünde üremeye teşvik eden telkinler verir. Çünkü üreme vasıtasıyla genler kendilerini bir başka konakçı bedene aktarma şansı bulurlar. Aktarım sayesinde bir canlı bedeninde bulunan genler kendini bir başka nesile aktarmış olur ve varlıklarını devam ettirme şansı süreklilik arz eder. Canlılar arasındaki akrabalık bağlarının genlerin bir tabiri caizse oyunu olduğunu ifade eden Dawkins'e göre akrabalık bağının güçlü bir bağ olmasının gerekçesi genlerin dayatmasıdır. Örneğin bir annenin bedeninde bulunan genler annenin üremesi yönünde telkin verir ve üremeyi cazip hale getirir. Üreme yoluyla var olan yeni nesiller sayesinde genler varlıklarını devam ettirme şansı bulurlar. Genler için anne olan bedenin ölüp gitmesinde bir mahsur kalmamıştır. Konakçı buldukları bedenlerde üreme telkini veren genler yeni bir yavru var etmiş ve kendilerini geleceğe aktarabilmişlerdir. Üreme olgusu genler için canlılığın ve yaşamın tek gayesi konumundadır. Çünkü genler ancak üreme vasıtasıyla varlıklarını devam ettireceklerdir. Bu durum anne için olduğu kadar baba için de geçerlidir. Bir baba bedenindeki gen, bu bedene üremeyi cazip hale getirerek üremeyi sağlayacak ve kendini geleceğe aktararak görevini tamamlayacaktır. Dawkins genlerin bu sıkı işbirliğinin anne-evlat, baba-evlat arasındaki ilişkiyi düzenlediğini ifade eder. O halde ebeveyn ile yavru arasındaki ilişki tamamen iki gen arasındaki bağ ile alakalıdır. Süreç sonunda bencil olan genler varlıklarına devam ettirmek için evrimsel bir yolla öncelikle bedenler var etmiş ve bu bedenleri üremeye zorlayarak kendi mevcudiyetlerini devam ettirme şansı bulmuşlardır. Artık ölümsüz olma arzusuyla dolu genler için üreme vasıtasıyla

---

⁶⁴ Dawkins, *Gen Bencildir*, 23.

⁶⁵ Dawkins, *Gen Bencildir*, 11.

mümkündür.⁶⁶

Dawkins için genler sadece hayatta kalıp üreme imkânı ile kendilerini geleceği aktarmazlar.⁶⁷ Onların hayatta kalma stratejilerine pek çok örnek vermek mümkündür. Örneğin canlılar arasında üstünlük kurma, başka bir canlıya gözdağı verme, rakibi korkutma, onu yok etmek yerine üzerine hâkimiyet kurma gibi rekabeti içerecek bütün unsurlar genlerin canlıya dayattığı hayatta kalma stratejileri olarak gözlemlenebilir olgulardır. Genlerin sonsuza dek var olma ve ölümsüz olma istekleri canlı bedenini mümkün kıldığı gibi insan gibi gelişmiş organizmalarda bilinç gibi bir kavramı da ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda Dawkins bencil gen teorisi ile genlerin yarattığı canlılardan ve canlıların kazandığı özelliklerden uzun uzadıya bahseder. Ona göre canlıların sahip olduğu bütün özellikler genlerin hayatta kalma stratejileri ile alakalıdır. Genler nesiller boyu aktarılırlar ve hayatta kalmaya devam ederler. Genlerin bu akışına yaşam ırmağı adını veren Dawkins, milyarlarca yıllık evrim tarihinin bu ırmak boyunca şekillendiğini ifade eder. Darwin'in evrim ağacı alegorisi burada yaşam ırmağı alegorisi ile isimlendirilmiştir.⁶⁸ Her iki alegorideki ortak fikir yeryüzündeki bütün canlıların ortak bir atadan geldiği, nesiller boyunca farklılaşarak ayrıştığı, hepsinin ortak bir tür iken zaman içerisinde belli coğrafyalara ve iklimler sebebiyle farklılaştığı vurgusudur.

3. Bir Tasarımcı Olarak Evrim

Buraya kadarki bölümde Dawkins, doğal seçim yasasının hangi temeller üzerine kurulu olduğunu açıklamaya çalışmıştır. Onun düşüncesinde seçim işlemi doğanın en mahir olduğu, milyarlarca yıldır yaptığı ve yapmaya devam ettiği temel yasalardan birisidir. Bu manada seçim tıpkı yer çekimi yasası gibidir. Nasıl evren kendine içkin yasalarla kütle çekimine müsaade etmişse, aynı şekilde canlılar dünyasında doğaya adapte olabilen canlıları seçim işlemine tabi tutmuştur. Ancak elbette seçim işlemi için ilk canlı nüvelerinin var olması gerekmiştir. Dawkins için bu nüveler kimyanın ve diğer bilimlerin konusu iken imkânsız değildir. İlk canlılar var olduktan sonra seçim baskısı denilen hayatta kalma mücadelesine girmişlerdir. Bu baskı canlıları nesilden nesle aktarırken her kuşakta değiştirmiştir. En ilkel canlı olarak tanımladığı DNA'lar da bu yaşam savaşında yer almış ve milyarlarca yıl boyunca evrimleşerek canlılığı, yani canlı bedenini (buna dahil olacak şekilde kaslar, kemikleri ve diğer yapıları) meydana getirmiştir.⁶⁹ O halde canlılık genlerin toplamı gibidir. Hayatta kalma stratejileri de genlerin izlediği temel stratejilere dayanmaktadır. Artık canlılığın temel rotasını tayin edilmiştir. Bu rota tüm canlıların gen adı verilen temel yapılardan oluştuğu ve uzun zamanlar içerisinde evrimleşerek bugünkü halini aldığı üzerine kurulur.⁷⁰ Dikkatlerden kaçırılmaması gereken nokta buraya kadar ki sürecin hiçbir metafizik açıklamaya gerek kalmaksızın doğalcı açıklamalar içerisinde

⁶⁶ Dawkins, *Gen Bencildir*, 23-44.

⁶⁷ Dawkins, *Gen Bencildir*, 34.

⁶⁸ Dawkins, *Cennetten Akan Irmak*, 20.

⁶⁹ Dawkins, *Gen Bencildir*, 41-44.

⁷⁰ Dawkins, *Gen Bencildir*, 43.

kaldığıdır. Bundan sonraki süreçte Dawkins canlı evriminin faili hakkında bir sorgulama içine girecektir. Bunun anlamı, tüm bu evrimsel sürecin bir faili olup olmadığı hakkında yapacağı açıklamaların felsefi düzlemde hangi kritereler üzerine yaptığının dikkate alınması gerektiğidir.

Dawkins'in canlılığın tasarımının nasıl olduğu üzerine belirli metaforlar geliştirmeye çalışır. Ona göre biz insanlar canlılara baktığımızda muhteşem bir yaratma veya tasarım görürüz.⁷¹ Örneğin çitalara baktığımızda onların koşmak ve avlanmak için tasarlanmış birer kusursuz makine olduklarına düşünürüz. Yine doğada bulunan başka hayvanlarda kiminin kamufle olma özelliği kiminin avlanma özelliği kiminin de görkemli güzellikleri dikkatimizi çekmiştir. Tüm bu unsurlar canlıları inceleyen insanlarda bu özellikleri var eden birinin olduğunu düşündürmektedir. Dawkins, tam burada Fred Hoyle'nin (ö.2001) meşhur Boeing uçağı alegorisine atıfta bulunur.⁷² Hoyle'ye göre canlılar tasarlanmış varlıklardır. Bizler onlara baktığımızda onların ne kadar kusursuz bir özen ve güzellikte olduklarına tanıklık ederiz. Canlıların sahip olduğu bu özelliklerin bir tasarımcı tarafından yapıldığını düşünürüz. Aksi halde bir düşünce yani canlının tasarlanmadığı ve bir tasarımcısının olmadığı düşüncesi bize abes gelir. Hatta bu düşünce o kadar abestir ki çölde esen bir fırtınanın kendiliğinden bilinçsiz bir şekilde Boeing tipi bir uçak yaratmış olduğuna inanmak gibi saçma bir durumdur.⁷³ Oysa nasıl ki Boeing uçakların bir tasarımcısı varsa doğada bulunan canlılarda bir tasarımcı tarafından var edilmiştir. Çünkü uçağın sahip olduğu incelik, tasarımındaki hesaplamalar ve ayarlamalar uçağın uçması için düşünülmüş mekanik aksamların tamamı tesadüfi ve rastgele bir şekilde oluşmuş gibi değildir. Uçağın sahip olduğu tüm bu özelliklerin olsa olsa bilinçli bir tasarımcısı olmalıdır. Bu incelik canlılara bakıldığında da görülebilir. Canlılar da tıpkı tasarlanmış bir uçak gibidir. Tasarımlarında bir tesadüflük yerine bir amaçlılık gözlemlenir. Dawkins, başvurduğu bu benzetmede tasarımcı vurgusunu özellikle üstünde durur.⁷⁴ Çünkü Hoyle'nin ortaya attığı uçak benzetmesindeki tasarımcı konusu tam da Dawkins'in üzerinde durmak istediği konudur. Dawkins bu konudan hareketle canlıların tasarımcısının olup olmadığını meselesine varmak ister. Bu manada Hoyle'nin öne sürdüğü tasarımcı düşüncesi Dawkins'in üzerinde uzun uzadıya açıklama yaptığı bir konu olacaktır.⁷⁵

Dawkins tasarımcı argümanı denilince akla gelen en ünlü örneklerden bir diğerini William Paley'in (ö.1805) öne sürdüğünü iddia eder.⁷⁶ Paley'e göre doğadaki bütün canlılar ondan daha üst bir bilinç ve irade tarafından tasarlanmıştır veya yaratılmışlardır. İnsan aklı ve sezgisi bunun haricinde farklı bir önermeyi kabul edemez. Paley, insan aklının bu önermeyi kabul etmemesindeki gerekçe olarak bir çeşit mantık yürütür.⁷⁷ Bu mantık

---

⁷¹ Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 143.

⁷² Richard Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, çev. Tunç Tuncay Bilgin (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2015), 108-112.

⁷³ Dawkins, *Olasılıksızlık Dağına Tırmanmak*, 100.

⁷⁴ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 109.

⁷⁵ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 108-111.

⁷⁶ Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 167.

⁷⁷ Taslaman, *Evrimsel Teorisi Felsefe ve Tanrı*, 71.

yürütmesine ormanda geziye çıkmış bir adamı düşünerek başlatır. Yürüyüş yapan bu adamın ayağının rastgele bir taşta değdiği anı düşünmemizi ister. Ayağı taşta değen kişi, o taşların niçin orada olduğunu hangi amaçla ayağına takıldığı gibi konuları önemsemez. Basitçe bu taşların burada rastgele durmakta olduklarını düşünür ve yoluna devam eder. Bu davranış akla ve sağduyuya en yakın davranıştır. Ancak Paley daha sonra aynı kişinin geçtiği yolda bir taş değil de bir saat bulunduğunu varsaymamızı ister. Bu kişinin taş yerine saati fark ettiğinde bütün dikkati bu nesneye yönelecektir. Saati incelemek isteyecek ve ondaki tasarım inceliklerine dikkat kesilecektir. Saatin içerisindeki mekanizmanın bir amaca hizmet etmek için tasarlandığını sezgisel olarak kavrayacaktır. Bu kişinin zihninde sezgisel olarak kavradığı bu gerçek ona böyle bir tasarımın kendiliğinden olamayacağı fikrini verir. Doğal olarak bu kişi saat üzerinde düşünüp saatin incelikleri hakkında fikir yürütmeye çalışarak bu saatin bir yapımcısı olduğunu sonucuna varacaktır. Zira belli bir iş için tasarlanmış olan nesnelerin bir tasarımcısı olmak zorundadır. Saatin rastgele bir şekilde doğada kendiliğinden var olması mümkün görünmemektedir. O halde bu saat bir tasarımcı tarafından ve bir amaç için tasarlanmış olmalıdır.⁷⁸ Tam bu noktada Paley, zihnimizin saati değil de bir organ olarak göz üzerine düşünmeye davet eder. Ona göre canlıların sahip olduğu göz tıpkı bir saat gibidir. İncelikle ve ustaca tasarlanmıştır. Göz görmeye yarayan ve binlerce hassas parçadan oluşan insanın bugün bile nasıl çalıştığını anlamakta hala zorluk çektiği kusursuz bir tasarım örneği olarak ortadadır. Etrafımızda gördüğümüz canlıların sahip olduğu gözlerine baktığımızda onların görme amaçlı olarak tasarlandığını düşünmemiz son derece normaldir. Tıpkı saati bulduğumuzda sezgisel olarak hissettiğimiz bir tasarımcı fikri gibi canlıların sahip olduğu göz organındaki incelikli işçiliğe ve amaca baktığımızda düşündüğümüzde hissedeceğimiz şey aynı tasarımcı fikrine ulaştıracaktır. Bu durumda saatin bir tasarımcısının olması gerektiği fikrine benzer bir hisle canlıların da bir tasarımcısı olduğu fikrine ulaşmış oluruz. Paley, göz ve saat arasında kurduğu alegori ile mutlak bir tasarımcı olan Tanrı fikrine ulaşmaktadır.⁷⁹ Onun önerisindeki tasarımcı fikri kaçınılmaz gibidir. Benzer şekilde Fred Hoyle'nin önerisinde de tasarım fikrinin kendiliğinden rastgele bilinçsiz bir şekilde gerçekleşmeyeceği fikri yer almaktadır.

Dawkins, Hoyle ve Paley'in akıl yürütmeleri üzerinden hareketle tasarımcı ve rastgele olamama fikirleri üzerinde durur. Canlıların tesadüfen var olamayacakları konusu Dawkins için önemlidir ve bu konunun natüralist paradigması ekseninde açıklanması gerekmektedir. Dawkins'e göre canlılar tesadüfi bir şekilde var olmamış bir tasarlayıcıları vardır ancak bu tasarımcı bilinçli ve irade sahibi bir tasarımcı değildir. Paley'in argümanındaki saatçi benzetmesinde saatçinin bilinçli ve bir amaca yönelik bir şekilde tasarım yaptığı söylenebilir. Dawkins bir tasarımcıyı kabul etmekle beraber bu tasarımcının bilinçli ve irade sahibi bir canlı olduğu iddiasının karşısında durur. Ona göre bütün canlıların elbette bir tasarımcısı vardır. Fakat bu tasarımcı tamamen kör, sağır, duyumsuz,

⁷⁸ Cafer Sadık Yaran, *Çağdaş ve Klasik Metinlerle Din Felsefesi* (Samsun: Etüt Yayınları, 2019.), 79.

⁷⁹ Taslaman, *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı*, 71-74.

amaçsız ve iradesiz bir mekanizma olan doğal seçilimdir.⁸⁰ Bu sebeple doğal seçilimin bir mekanizma olarak doğru bir şekilde tanıtılmasında fayda vardır.

Dawkins'e göre doğal seçim ile ilgili en önemli yanlış onun tesadüfe indirgenmesidir.⁸¹ Elbette doğal seçilimin içerisinde bir miktar tesadüflik vardır ancak o bütünü rastgele bir prensiple çalışmaz. Çünkü Hoyle'nin de argümanında görüldüğü gibi rastgele çalışan bir sistemin canlılık gibi karmaşık yapıları var etmesi sağduyuya aykırıdır. O halde doğal seçim bilinçsiz ve kör iken bütün bunları nasıl yapabilmektedir? Dawkins'e göre bunun cevabı doğal seçilimin tesadüfi ve karmaşık bir sistemle değil tamamen kendi içerisindeki matematiğe uygun olarak birikimli seçim adını verdiği bir yöntemi kullanmasıdır.⁸² Bizler canlılığın kendiliğinden tesadüfi bir şekilde meydana geldiğini elbette iddia edemeyiz. Zaten birikimli seçim bu iddianın tam karşısında olacak şekilde konumlandırılmıştır. İnsanların evrim teorisinin şans ile özleştirmesindeki en büyük hatalardan birinin nedeni budur. İnsanlar rastgelelik ile birikimli seçilmeyi ayırt edememektedir. Bu sebeple o, rastgelelik ve birikimli seçim arasındaki farkı açıklamak için bir örnek olarak ünlü yazar William Shakespeare'in (ö.1616) kitabının rastgele bir şekilde yazılma ihtimalini sorgulamak ister. Burada rastgeleliğin gücü o kadar aciz, ve o kadar değersizdir ki rastgele bir metod ile Shakespeare'in bir kitabını yazmak şöyle dursun kitabında geçen bir cümleyi dahi yazmak olanaksız görülmektedir. Örneğin Shakespeare'in kitabın geçen "Bir gelinciğe benziyor" ifadesinin klavyenin tuşlarına rastgele basılarak yazmaya çalışmanın ne kadar zor olabileceği üzerinde düşünmemizi isteyen Dawkins'e göre sınırsız bir kaynak ve sınırsız bir zaman olsa dahi yine de bu cümleyi yazmak imkansızdır.⁸³ Çünkü olasılıklar çerçevesinde böyle bir cümlenin ve daha da ötesinde bir kitabın yazılması olanaksızlığa yakındır. Bu durum rastgeleliğin ne kadar imkânsız olduğunu anlamak için güzel bir örnektir. Ancak ona göre evrim teorisi bize rastgeleliği dayatmaz. Bunun yerine doğal seçim yoluyla birikimli seçim mekanizmasını kullanır. Bu durumda birikimli seçim yoluyla deminki cümleyi yazmaya çalıştığımız zaman şöyle bir süreç işleyecektir: "Bir gelinciğe benziyor" cümlesindeki B harfini elde etmek için rastgele klavyenin tuşlarına basıldığı düşünölsün. Bu tuşlardan bir tanesi B harfine geldiğinde klavye durdurulsun. Ve doğal seçim yoluyla B harfi seçilmiş olsun. Bu durumda B harfi doğanın onay verdiği şekilde seçilmiş ve ayıklanmış olur. Tabiat canlılar aleminde bu seçilimi her gün milyarlarca defa gerçekleştirmektedir ve bu mekanizmanın adı bu sebeple doğal seçilimdir. Ancak doğal seçim aynı zamanda birikimli seçim yoluyla da ilerlemeyi seçecektir. Bu sebeple "Bir gelinciğe benziyor" cümlesindeki B'nin yanına İ harfini seçmek için rastgele klavyelere basılsın. Klavyede İ harfine denk geldiğinde klavye durdurulsun. Bu durum tüm harfler 29 adet olduğu için olasılıksal olarak 29'da 1'dir. İ harfine geldiği zaman klavyenin durdurulması ile artık B ve İ harfleri oluşturulmuş olur. Bu şekilde sırayla R harfi G harfi E

---

⁸⁰ Dawkins, *Kör Saatçi*, 25.

⁸¹ Dawkins, *Kör Saatçi*, 59.

⁸² Dawkins, *Kör Saatçi*, 60-61.

⁸³ Dawkins, *Kör Saatçi*, 77.

harfi ve cümlede yer alan diğer tüm harfler önce seçilmiş daha sonra biriktirilmiş olacaktır. Böylece günün sonunda “Bir gelinciğe benziyor” cümlesi çok kısa bir süre içerisinde ve elbette olasılıklar çerçevesinde tamamen iradesiz ve maksatsız bir şekilde yazılmış olacaktır.⁸⁴ Klavyeye rastgele basan kişiye çok uzun bir zaman verildiğinde bu kişi Shakespeare'in kitabını yazmış olacaktır. O halde bu kitabın rastgele bir seçimle ve birikimli seçme yoluyla yazılması hiç de olasılık dışı değildir.

Dawkins diğer doğadaki tüm canlıların işte tam da bu yol ve metotla seçim işleminden geçildiğini ifade eder. Örneğin Darwin'in de üzerinde durduğu ve kendisinin aklının almadığını ifade ettiği göz örneği üzerinde düşünmek ister.⁸⁵ Dawkins birikimli seçim yoluyla gözün evriminin pekâlâ kolay bir şekilde mümkün olduğunu ifade etmektedir. Bunun için doğada ve zamanda geriye gitmemizi ister. Milyonlarca yıl önce hiçbir canlının göz gibi bir organı henüz evrimleşmemiştir. Bu canlılar suyun altında yaşamaya devam etmektedirler. Bu canlılardan birine ışık fotonunun geldiğini ve canlının bu fotona hassas ve duyarlı bir hale geldiğini düşünelim. Örneğin bu canlı ışık fotonu sayesinde yönünü bulmayı kolaylaştırmış olsun. Canının ışık fotonu sayesinde yönünü bulma gibi bir özellik kazanması kendisine diğer canlılara nispeten bir avantaj kazandırmıştır. Artık avantajlı bir duruma gelen canlı örneğin yolunu bulmakta ve dolayısıyla yiyecek ve gıdaya ulaşmakta daha avantajlı bir hale gelmiştir. Tamamen rastgele bir şekilde ve düşünülmezsizin ışık fotonuyla duyarlı hale gelen canlıdaki bu ilgili organ canlının yavrularına da aktarılacaktır. Canlıların yavrularına aktarılan bu özellikler ata canlının başına gelen örnekteki gibi yeniden rastgele değişimlere maruz kalacaktır. Bu değişime neden olan şeye biyolojide mutasyon ismi verilir. Mutasyonlar canlı DNA'sı üzerinde tesadüfen olacak şekilde değişim meydana getirirler. Bu değişimler avantajlı bir değişim olursa canlı bu avantajı kullanarak bu özelliği diğer nesillere aktaracaktır. Avantajlı olmazsa doğal seçim yoluyla elenecektir. Avantajlı canlı ise sonraki nesillere aktarıldığı için edinmiş olduğu bu özelliği biriktirecektir. Yani birikimli seçim yoluyla bir özellik kazanmış olacak tabiri caizse “Bir gelinciğe benziyor” cümlesindeki B harfini kazanmış olacaktır. Kazanılan bu özellik diğer nesiller boyunca aktarılacaktır. O halde yavru canlılarda ışık fotonuna duyarlı hale gelen canlılar olduğunu düşünerek devam edilebilir. Işığın canlıya kattığı bu avantajdan ötürü canlılar diğer türleri daha baskın gelecek daha çok üreme şansı bulacaktır. Bu da canlının yavrularının daha fazla olmasına dolayısıyla bu özelliği daha çok aktarmasına yardımcı olacaktır. Bu süreç milyonlarca yıl içerisinde gittikçe göz organına daha çok benzeyen yapıların oluşmasına katkı sağlayacaktır. Çünkü canlılık nesilden nesile aktardıkça bu özelliği birikimli seçim vasıtasıyla taşımaya korumaya ve geliştirmeye devam edecektir. O halde göz gibi bir organ da milyonlarca yıl içerisinde çeşitli mutasyonların canlı organını etkilemesi ile nesilden nesile aktarılarak kendi kendine pekâlâ oluşabilir. Bu süreç görüldüğü gibi tamamen tesadüfi değildir. Aksine tesadüfün yarattığı bir avantajı sonraki nesillere biriktirerek aktarma anlamına gelir. Avantajlı konuma gelen tür öteki türlere

⁸⁴ Dawkins, *Kör Saatçi*, 75-88.

⁸⁵ Dawkins, *Kör Saatçi*, 381.

baskın geleceği için bu özelliği saklayacaktır. Dawkins'e göre böylece birikimli seçim yoluyla bir organın bu şekilde evrimleşmesi gayet de makuldür.⁸⁶

4. Natüralist Paradigma Ekseninde Evrim Teorisi

Doğal seçim mekanizması Dawkins tarafından canlı türlerini adeta bir kil gibi şekillendirip törpüleyerek değiştirdiği bir mekanizma olarak sunulmaktadır. Bu süreç esasen Darwin'in doğal seçim tezinin bir özeti mahiyetindedir. Dawkins'e göre Darwin'in öne sürdüğü bu argümanda sadece üstün bir açıklama gücü değil dünyanın en mükemmel yaradılış mitlerini bile üstün gelen şiirsel bir güzellik saklıdır.⁸⁷ Dawkins için Darwin'in evrimi bilincimizin anlayamayacağı kadar uzun bir süreyi göz önünde tutarak fark etmiş olması onun üstün gücünü örneklemektedir. Darwin, canlılığı gözlemlemiş ve diğer insanların gördüğünden çok farklı bir manzarayı fark etmiştir. Bu görüşe zaman içerisinde yayılmış uzun bir süreç içerisinde yoğunlaşarak birikerek ve aktararak ilerlemiş canlılığın destanı yatmaktadır.⁸⁸

Dawkins'in doğal seçim mekanizması için ileri sürdüğü açıklamalarında canlı evrimini içkin mekanizmalarla açıklama gayreti yatmaktadır. Bu manada o, canlılığın aşkın bir varlık tarafından değil, doğal nedenlerle var olduğuna yönelik bir açıklama yolu izlemektedir. Doğalcı nedenlerin dışındaki açıklamalar olarak gördüğü tasarımcı açıklamalarına kademeli bir biçimde yaklaşır. Öncelikle Dawkins için canlılık aşkın bir güç ile tasarlanmamıştır. Çünkü ona göre canlıların tasarlanmış olduğu iddia etmek zorunlu olarak bir tasarımcı fikrini yaratmaktadır. Bu durumda yapılması gereken canlılığın nasıl meydana geldiği sorusunu sormaktır. Onun yaptığı açıklamada canlılığın oluşumu, doğal seçim mekanizmasıyla birikimli seçim yöntemi ile gerçekleşir. Daha sonra canlılık için kullanılan tasarlanmış ifadesinin zorunlu olarak çıkaracağı tasarımcı fikrinin üzerinde düşünür. Teizm argümanlarının buradaki tasarımcıyı, bilinç sahibi, her şeye kadir, iradesiyle her şeyi gerçekleştiren bir çeşit mutlak güç olarak konumlandığını ve bu gücün de yalnızca Tanrı olduğu sonucunun değiştirilmesi gerektiğini savunur. Çünkü ona göre teizmin iddia ettiği gibi bir Tanrı yoktur.⁸⁹ Teizm bu iddiasını hiçbir surette gerekçelendirecek gerçek argümanlara sahip değildir. Teizmin bu iddiaları, bilimi bilmemekten kaynaklanan cehaletin yarattığı sonuçlardır.⁹⁰ Çünkü insanlar bilmediği, açıklayamadığı, anlam veremediği olay ve durumlar karşısında onu yapıp tasarlayan bir güç vehmederler. İnsanların vehmettikleri bu güç tarih boyunca çeşitli şekillerde isimler almıştır. İlk zamanlarda bu gücün doğal güçler olduğu düşünülmüş ve tabiat nesnelere tanrılık vasfı yüklenmiştir. Zaman içerisinde doğada bu dağınık halde ve çok sayıda bulunan bu güçler çok tanrıcılığı var etmiştir.⁹¹ Daha sonra çok tanrıcılık tek tanrıcılığa evrilmiş doğada

⁸⁶ Dawkins, *Kör Saatçi*, 395.

⁸⁷ Dawkins, *Cennetten Akan Irmak*, 10.

⁸⁸ Dawkins, *Cennetten Akan Irmak*, 11-12.

⁸⁹ Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 18-21.

⁹⁰ Dawkins, *Olasıksızlık Dağına Tırmanmak*, 16.

⁹¹ Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 216.

gerçekleşen olayların tamamının sorumlusu bir tek olduğu düşünülen Tanrı olarak görülmüştür. Şimdi ise bilim sayesinde dünyada anlam verilemeyen, sebebi açıklanamayan olaylar yavaş yavaş açıklanmaya başlanmıştır. Bilimin açıklayıcı gücü bizleri cevabını bilmediğimiz sorulara Tanrı cevabını vermekten korumuştur.⁹² Dawkins'in boşlukların tanrısı adını verdiği argümanına göre⁹³ insanlık cevabını bilemediği sorulara "Tanrı'nın işi" cevabını vererek gerçek cevaptan kaçmaktadır. Örneğin yıldırım çarptığı zaman ilkel insan yıldırımın nasıl gerçekleştiğini bilemediği için bunu ancak bir Tanrının yapmış olabileceğini düşünmekteydi. Ancak bilim yıldırımın gerçekleşme olayını bugün açıklayabildiği için insanlık için yıldırım artık sadece fiziksel bir doğa olayıdır. Dolayısıyla bugün yıldırımın açıklaması Tanrı değildir. Aynı şekilde bugün bir deprem meydana geldiğinde insanlığın yaptığı açıklama, yer altındaki fayların hareketidir. Tanrı kavramı bu açıklamada yer almamaktadır. Söz konusu durum canlılığın yaratılışı olduğunda bilimsel açıklamalar henüz yeni olduğu için canlılığın var olma şekli hala Tanrı'ya atfedilmektedir. Bugün bilimsel bir açıklama olan evrim teorisi sayesinde canlılığın varoluşunu açıklanabilmektedir.⁹⁴ Bu açıklamalardan şu ana kadarki en güçlü argümanlar evrim teorisinin çatısı altında sunulmuş doğal seçim kavramıdır. Doğal seçim bir canlıyı en ilkel halinden alıp bugünkü canlılık ailesini nasıl kurulduğu konusunu gayet net bir şekilde açıklamaktadır.⁹⁵ Bu durumda canlılık ve onların sahip olduğu bütün nitelikler evrimsel mekanizmalar sayesinde ya açıklanmıştır ya da açıklanmayı beklemektedir. Tasarımın arkasında bilinç sahibi mutlak irade sahibi her şeye kadir bir güç vehmetmenin bir gereği kalmamıştır. Canlı tasarımı irade sahibi bir tasarımcı yerine, bir bilinci olmayan, iradesinden söz edilemeyen bir doğa yasası tarafından gerçekleşmiştir. Tasarımcıya Paley'in verdiği usta saatçi veya örnekten hareketle kör saatçi ismini vermek mümkündür.⁹⁶ Saatçi ustasına kör denmesinin nedeni insanlığın düştüğü Tanrı yanılgısından kurtarmaktır. Zira doğal seçim ve birikimli seçim tamamen bilinçsiz iradesiz ve kör bir şekilde ilerlemektedir. Doğal seçim başlı başına bir doğa yasasıdır ve doğa yasalarının arkasında herhangi bir güç yoktur.⁹⁷

Dawkins tasarımcı saatçinin iradesiz ve kör bir saatçi olduğuna ilan ettikten sonra amaçlılık yanılgısı⁹⁸ adını verdiği bir konsept geliştirir. Ona göre insanlığın düştüğü en önemli zihinsel yanılgılardan biri de her şeyin bir amacı olduğunu düşünmesidir. Doğaya bakıldığında; ağaçlar, kuşlar, gökyüzü, yeryüzü ve diğer görülebilen her şey bir amaç uğruna ve bir amacı gerçekleştirmek için yaratıldığı düşünülebilir. Bu düşüncenin kökeni antik Yunan'da Aristoteles'e kadar götürülebilir. Aristo'da da amaçsalcılık (erekselcilik,

⁹² Daniel C. Dennett vd., *Dört Atlı*, çev. Melisa Miller (İstanbul: Kuzey Yayınları, 2019), 31.

⁹³ Dawkins, *Tanrıyı Aşmak*, 255.

⁹⁴ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 316-322.

⁹⁵ Dawkins, *Tanrı Yanılgısı*, 162.

⁹⁶ Dawkins, *Kör Saatçi*, 3-6.

⁹⁷ Dawkins, *Kör Saatçi*, 7.

⁹⁸ Dawkins, *Ataların Hikayesi, Yaşamın Kökenine Yolculuk*, 14.

gayecilik) tabiattaki varlıkları açıklamada kullanılan bir argümandır.⁹⁹ Ancak bugün var olan her şeyin bir amacı olduğunu düşünme yanılığsından bilim sayesinde kurtulmak mümkündür. Zira doğada var olan her şeyin bir amacı yoktur. Zaten canlılığın oluşmasındaki en önemli araçlardan biri olan doğal seçim de amaçsızdır. Canlılık nesilden nesile aktarılırken sürekli değişim geçirir. Doğal seçim mekanizması, yaşama adapte olamayanları elerken, adapte olanları sağ tutar. Burada ille de bir amaçtan söz edilecekse genlerin hayatta kalma amacından söz edilebilir.¹⁰⁰ Çünkü bütün canlıların gerçekteki tek amacı hayatta kalmaktır. Canlılığın sahip olduğu diğer bütün özellikler hayatta kalma amacı etrafında evrimleşmiş yapılarıdır.

5. Sonuç

Dawkins'in evrim teorisine yaklaşım şekli incelendiğinde onun bu teoriye karşı korumacı bir yaklaşım sergilediği görülebilir. Buradaki korumacı tavır, evrim teorisi hakkında oluşacak ve metafiziğe kapı aralayacak herhangi bir yorumu reddetme çabasıdır. Bu anlamda o, evrim teorisini kendi paradigmasına uygun olacak şekilde ele almaktadır. Onun dikkatle üzerinde durduğu konu evrim teorisinin tek bilimsel sınır olarak kabul ettiği metodolojik natüralizm paradigması içerisinde yorumlanmasıdır. Metodolojik naturalizm, bilimsel bilgiyi sadece deney ve gözlem ile sınırlayan, bilim yapılırken ölçülebilir ve gözlemlenebilir olmayan fenomenleri saf dışı bırakan bir yaklaşım olmakla beraber bilim camiasının çoğunluğu tarafından kabul gören bir yaklaşım olarak ön plana çıkmaktadır. Metodolojik naturalizm sadece bilim yapılırken metafizik fenomenlere kapıları kapatmayı tercih eder. Bu anlamda onun yönteminde metafizik öğelerin reddedilmesi yer almaz. Bilimsel alanın dışında olan fenomenler için herhangi bir görüş belirtmez.

Dawkins bir biyolog olarak bilimsel sınırlarını tayin ederken metodolojik naturalizmin kabullerine göre hareket etmeye çalışır. Sadece doğal olanla sınırlı kalma adına evrim teorisini doğal süreçlerle açıklayacak alternatif teoriler önerir. Bu anlamda onun bencil gen açıklaması, canlılığın nasıl evrim geçirdiği ile ilgili aydınlatıcı izahlar içerir. Bencil gen açıklamasında canlılık en temel yapısı olan genler ile izah edilirler. Genlerin hayatta kalma arzusu canlılığı var etmiştir ve canlılığın devamını sağlayan da genlerin hayatta kalma arzularıdır. Bu sayede akrabalık, sosyal ilişkiler ve diğer tüm canlı faaliyetlerini açıklanacak doğalcı bir temel bulunmuş gibidir. Benzer şekilde genlerin yaşam faaliyetlerinin canlılığı tasarladığından ve bu tasarımcının iradesi ve akli olmadığından bahseden Dawkins canlılığın var oluşunu tamamen mekanik süreçlere indirgeyecek bir zemin üretir. Canlılık için bundan sonra sorulacak her soru için yapılacak bir mekanik açıklama var olsa da canlılığın ne olduğu, ilk canlının nasıl meydana geldiği, mekanik bir sürece indirgenen canlılığın insan eliyle üretilip üretilmeyeceği gibi soruların cevabı hala yoktur. Ancak Dawkins'in yaptığı doğalcı açıklamalara yapılabilecek itiraz onun açıklamalarından ziyade takip ettiği metoda uygunluğu çerçevesinde ele alınabilir. Bu sayede onun naturalist

---

⁹⁹ Dawkins, *Tanrı Yanılığsı*, 168-170.

¹⁰⁰ Dawkins, *Gen Bencildir*, 40-41.

açıklamalarının tutarlılığı konusunda fikir edinmek mümkün görülmektedir.

Dawkins için bilimin sınırları metodolojik naturalizmin ön gördüğü, sadece doğal fenomenlerle yapılan açıklamalardır. Evrim teorisi adına yaptığı açıklamaları da bu minvalde ele almıştır. Ancak onun vardığı sonuç irdelendiğinde metafiziğin sınırlarına yönelik açıklamalar yaptığı söylenebilir. Bu anlamda o, bilimsel sınırlar içerisinde açıklama yapıp, ontolojik-teolojik bir sonuca varmaktadır. Onun bilimsel akıl yürütme şekline bakıldığında bilimsel bir kural olarak atadığı doğal olmayan fenomenlerin dışarıda bırakılması gerekliliği, metafizik bütün fenomenlerin reddi ile sonuçlandırılmaktadır. Bu durum aslında metod dışıdır. Çünkü metodolojik naturalizm metafizik varlıkların reddini gerektirmez. O sadece bilimsel faaliyetler yapılırken metafizik ögelere yer vermemeyi kural edinir. Bu durumda Dawkins metodolojik naturalizmin sınırları dışına çıkarak, bir çeşit ontolojik naturalizme sıçramış gibidir. Ontolojik naturalizm, metafizik bütün fenomenlere kapıyı kapatır ve onların varlığını kabul etmez. Bilimsel faaliyetler için metafizik fenomenleri dışarıda tutmakla metafizik fenomenlerin varlığını inkar etmek sonucu birbirinden ayrı şeyler olduğu için yapılan eylemin metod değiştirmek olduğu söylenebilir.

Ontolojik naturalizm Dawkins için yeni bir açıklama zemini sayılabilir. Ancak bu metodun tutarlılığı konusu, metodolojik naturalizmdeki gibi olumlu sonuçlar vermez. Her ne kadar bilimsel faaliyetler kapsamına metafizik fenomenlerin katılamayacağı bilimsel alanda başarı sağlamış olsa da bile, bütün bir metezifiğin reddi en başta metod olarak yanlıştır. Bu anlamda ontolojik naturalizmin kendi içerisinde cevaplandırması gereken çelişkiler mevcut olur ki bunlardan ilki metafizik fenomenlerin hangi ilke ile yok sayılacağına bir kuralının olmamasıdır. İkinci problem, bilimin yalnızca doğal fenomenlerle ilgilenmesi gerçeğidir. Bu durumu Robert Pennock “Doğüstü varlıkları anlayabilmek için doğal bilgiyi (deney, gözlem) kullanabiliyorsak, onların metafizik fenomenler olduklarından söz edemeyiz” şeklinde özetlemiştir. O halde ontolojik naturalizmin sınırları bilim yapmak için müsait olmadığı söylenebilir. Bu durumda Dawkins’in metodolojik naturalizm sınırları içerisinde kalması gerekmektedir. Bunun anlamı, evrim teorisinin naturalistik açıklamasının mümkün olduğu ancak ontolojik-teolojik bir çıkarım için bilimsel yöntemlerin kullanılmasının olanaklı olmadığıdır. Naturalistik sınırlar içerisinde açıklaması verilen evrim teorisinden metafizik varlıkların reddinin çıkması ancak uyulması gereken metoda uyulmadığında mümkün görülmektedir. Bu durumda ancak bilimsel sınırlar dahilinde evrim teorisinin naturalist açıklaması mümkün olabilir.

Kaynakça | References

- Bakırcı, Çağrı Mert. *50 Soruda Evrim*. İstanbul: Bilim ve Gelecek Kitaplığı, 1. Basım, 2020.
- Bakırcı, Çağrı Mert. *Evrım Kuramı ve Mekanizmaları*. İstanbul: Ginko Bilim, 1. Basım, 2018.
- Çakmak, Mustafa. "Evrım Teorisi Tanrının Varlığı İçin Gerçek Bir Tehdit midir?" *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 22/2 (07 Nisan 2015), 55-81.
- Darwin, Charles. *Darwin Correspondence Project, To Asa Gray* (Mektup 22 Mayıs 1860). Gray Herbarium of Harvard University (26 and 37a). <https://www.darwinproject.ac.uk/letter/DCP-LETT-2814.xml>
- Darwin, Charles. *Türlerin Kökeni*. İstanbul: Alfa Yayınları, 14. Basım, 2020.
- Dawkins, Richard. *Ataların Hikayesi, Yaşamın Kökenine Yolculuk*. çev. Ahmet Fethi. İstanbul: Hil Yayınları, 4. Basım, 2021.
- Dawkins, Richard. *Bir Şeytanın Papazı*. çev. Tunç Tuncay Bilgin. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2. Basım, 2008.
- Dawkins, Richard. *Cennetten Akan İrmak*. çev. Sinem Gül. İstanbul: Varlık Yayınları, 2. Basım, 2013.
- Dawkins, Richard. *Gen Bencildir*. çev. Tunç Tuncay Bilgin. İstanbul: Kuzey Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Dawkins, Richard. *Kör Saatçi*. çev. Melisa Miller. İstanbul: Kuzey Yayınları, 3. Basım, 2028.
- Dawkins, Richard. *Olasıksızlık Dağına Tırmanmak*. çev. Melisa Miller. İstanbul: Kuzey Yayınları, 5. Basım, 2019.
- Dawkins, Richard. *Tanrı Yanılgısı*. çev. Tunç Tuncay Bilgin. İstanbul: Kuzey Yayınları, 2015.
- Dawkins, Richard. *Tanrıyı Aşmak*. çev. Melisa Miller. İstanbul: Kuzey Yayınları, 3. Basım, 2015.
- Dawkins, Richard. *Yeryüzündeki En Büyük Gösteri*. çev. İstem Fer vd. İstanbul: Kuzey Yayınları, 3. Basım, 2010.
- Dennett, Daniel C. *Darwin'in Tehlikeli Fikri: Evrim ve Hayatın Anlamı*. çev. Bahar Kılıç - Aybey Eper. İstanbul: Alfa Yayınları, 2. Basım, 2005.
- Dennett, Daniel C. vd. *Dört Atlı*. çev. Melisa Miller. İstanbul: Kuzey Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Doko, Enis. *Metafiziğin Temelleri Analitik Metafiziğe Giriş*. İstanbul: Mona Kitap, 1. Basım, 2020.
- Gündoğan, Saim. "Richard Dawkins'in Tanrı'nın Varlığına Yönelik Eleştirisinin Çıkmazları". *İhya Uluslararası İslam Araştırmaları Dergisi* 8/2 (2022), 815-847.
- Kılıç, Recep - Mehmet Sait Reçber (ed.). *Din Felsefesi El Kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları, 2014.
- Mayr, Ernst. *Evrım Nedir?* çev. Nurdan Soysal. İstanbul: Say Yayınları, 3. Basım, 2018.
- Mayr, Ernst. *The Growth of Biological Thought: Diversity, Evolution, and Inheritance*. Cambridge: Belknap Press, 6. Basım, 1997.
- Pay, Metin. *Teleolojik Kanıt Bğlamında Akıllı Tasarım Kuramı*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Peterson, Michael vd. *Akıl ve İnanç, Din Felsefesine Giriş*. çev. Rahim Acar. İstanbul: Küre Yayınları, 2019.
- Petto, Andrew J. - Laurie R. Godfrey (ed.). *Yaratılış mı Evrim mi? Bilim İnsanları Yaratılışçılığı*

- Tartışıyor.* çev. Çağatay Tarhan vd. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2. Basım, 2017.
- Plantinga, Alvin - Erdem, Engin. “Dawkins Karmaşası: Natüralizm Saçmalığı”. *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 50/1 (01 Nisan 2009), 179-192.
https://doi.org/10.1501/İlhak_0000000996
- Taslaman, Caner. *Evrin Teorisi Felsefe ve Tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi, 24. Basım, 2014.
- Yaran, Cafer Sadık. *Çağdaş ve Klasik Metinlerle Din Felsefesi*. Samsun: Etüt Yayınları, 7. Basım, 2019.

Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası ve MESTAP'a Göre Tasnifi

Azranur AÇIKGÖZ | orcid.org/0000-0001-5250-3150 | azranurackgz@gmail.com

Yüksek Lisans Öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bölümü,
Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/0411seq30>

Ali CANÇELİK | orcid.org/0000-0002-6058-826X | ali.cancelik@kocaeli.edu.tr

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Kocaeli,
Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/0411seq30>

Öz

Mecmualar klasik Türk edebiyatı araştırmalarının birincil kaynaklarıdır. 600 yılı kapsayan klasik Türk edebiyatının birikim aktarımının önemli bir kısmı mecmualar sayesinde yapılmıştır. Yazma eserler kategorisinde ele alınan şiir ve güfte mecmuaları da edebiyat araştırmacılarının çalışma alanlarından birini oluşturmaktadır. Bu eserlerin akademik ilgi ile okunarak günümüz abecesine aktarılması sadece edebiyat sahasına değil mecmuanın yazıldığı dönemin dil özellikleri, sosyal yaşantısı, makam, usul ve güfte tercihleri gibi pek çok alana da ışık tutmaktadır. Bu özelliği ile mecmuaların Klasik Türk Şiiri tarihi ve Türk musikisi içerisinde önemli bir yeri vardır. Aynı zamanda mecmuada baskın olan dönemin edebî ve musiki zevki yer yer sosyolojinin alanına da girebilmektedir. Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi bu çok yönlü bilgi birikimlerini kendisinde barındıran mecmuaların okunduktan sonra hem akademik veri tabanına hem de günümüz dünyasına tekrar kazandırılmasında önemli bir görev üstlenmektedir. Bu proje kapsamında hazırlanan çalışmada Millî Kütüphane A4724 numarada kayıtlı güfte mecmuası incelenmiştir. Çeviri yazı yönteminde dönemin dil özellikleri dikkate alınmıştır. Harekeli yazımların ve eserin ana kaynağından farklı imla özelliklerinin olduğu yerde dipnotta ana kaynaklara atıfta bulunulmuştur. Çalışmaya konu olan güfte mecmuasının incelenmesi sonucu elde edilen veriler sunulmuş ve mecmuanın tanıtımı yapılmıştır. Güftelerde belirtilen makamlar, güftekar isimleri, güftelerin vezinleri, güncel tespiti yapılan güfte kayıtları gibi veriler istatistikî olarak tablolar şeklinde gösterilmiştir. 105 varaktan oluşan mecmuada tespit edilebilen 50 güftekarın güfteleri MESTAP tablosuna göre tertip

edilmiştir.

Anahtar Kelimeler

Klasik Türk Edebiyatı, Güfte, Mecmua, Güfte Mecmuası, Mestap.

Atıf Bilgisi

Açıkgöz, Azranur – Cançelik, Ali. “Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası ve Mestap’a Göre Tasnifi”. *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2024), 50-85.

Geliş Tarihi	08.04.2024
Kabul Tarihi	01.05.2024
Yayın Tarihi	29.06.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Yazar Katkıları	Çalışmanın Tasarlanması: AA (%60), AC (%40). Veri Toplanması: AA (%60), AC (%40). Veri Analizi: AA (%60), AC (%40). Makalenin Yazımı: AA (%65), AC (%35). Makale Gönderimi ve Revizyonu: AA (%50) AC (%50)
Etik Bildirim	kider@kocaeli.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Yayıncı	Kocaeli İlahiyat Dergisi, Kocaeli Üniversitesi'nin bir yayınıdır.

Lyrics Collection Registered National Library Number A4724 and Its Classification According to MESTAP

Azranur AÇIKGÖZ | orcid.org/0000-0001-5250-3150 | azranurackgz@gmail.com

Graduate Student, Kocaeli University Faculty of Theology, Department of Islamic History and
Arts, Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/0411seq30>

Ali CANÇELİK | orcid.org/0000-0002-6058-826X | ali.cancelik@kocaeli.edu.tr

Assoc. Prof. Dr., Kocaeli University Faculty of Theology, Department of Turkish Islamic Literature,
Kocaeli, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/0411seq30>

Abstract

Collections are the primary sources of classical Turkish literature research. A significant part of the transfer of knowledge of classical Turkish literature, which spans 600 years, has been thanks to collections. Poetry and lyric collections, whose manuscript collections are discussed, also constitute one of the working areas of literary researchers. Reading this book with academic interest and transferring it to today's alphabet sheds light not only on the field of literature, but also on many areas such as the language characteristics, social life, maqam, rhythm and lyric preferences of the period in which the collection was written. With this feature, collections have an important place in the history of Classical Turkish Poetry and Turkish music. At the same time, the literary and musical tastes of the period, which are dominant in the collections, sometimes enter the space. The Systematic Classification of Collections Project undertakes an important task in reintroducing the collections that contain this versatile knowledge into both the academic database and the present day after they are read. Lyrics collection registered in the National Library number A4724, protected within the scope of this project. Periodic language features were not followed in the transcription method. Where there are letters with vowels and spellings different from the main source of the work, they are converted into main sources in footnotes. The data obtained as a result of examining the lyrics collection, which is the subject of the study, is presented and the collection is introduced. Data such as the maqams specified in the lyrics, the names of the lyrics, the meter of the lyrics, the details recorded in the updated lyrics are statistically presented in tabular form. The lyrics of 50 composers who can be identified in the collection

consisting of 105 pages are arranged according to the MESTAP table.

Keywords

Classical Turkish Literature, Composer, Collection, Composer Collection, Mestap.

Citation

Acıkoç, Azranur – Canelik, Ali. “Composer Collecton Registered at National Library Number A4724 and Its Classification According to Mestap”. *Kocaeli Theology Journal* 8/1 (Haziran 2024), 50-85.

Date of Submission	08.04.2024
Date of Acceptance	01.05.2024
Date of Publication	29.06.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Author Contributions	Conceiving the Study: AA (%60), AC (%40). Data Collection: AA (%60), AC (%40). Data Analysis: AA (%60), AC (%40). Writing up: AA (%65), AC (%35). Submission and Revision: AA (%50) AC (%50)
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	kider@kocaeli.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .
Publisher	Kocaeli Theology Journal is a publication of Kocaeli University.

Giriş

Türkiye ve yurt dışındaki pek çok kütüphanede şiir, güfte mecmuaları bulunmaktadır. Yaşadığı dönemin dil, kültür vb. birçok unsurunu bünyesinde barındıran bu eserler bir araştırmacı tarafından incelenerek günümüz abecesine aktarılmayı beklemektedir. Bu ve benzeri çalışmalarla bu yazmaların tekrardan günümüz ilim dünyasına kazandırılması hedeflenmektedir. Eser, özellikleri itibari ile meydana getirildiği döneme ışık tutmaktadır. Okunan metin çeviri yazı ile tekrar yazılmasının yanında; eser yazıldığı şekil itibari ile yazıldığı dönemin dil özelliklerini de ortaya koymaktadır. Bu noktada incelenen metin sadece eserin konu bağlamındaki ilim dalına değil bununla beraber birçok ilim dalına da kaynak olma niteliğindedir. Bu bağlamda tarafımızca okunan Millî Kütüphane A4724 numarada kayıtlı olan güfte mecmuası sadece *Tenkintli Neşir Kılavuzu*¹'ndeki esaslar dikkate alınarak çeviri yazı ile yazılmamış; incelenerek şair ve yaşadıkları yüzyıl tespitleri yapılarak dönemin özellikleri ortaya konulmuş, yer yer tespit edilen güftekarların güftelerinin divanlarda tespiti yapılarak mecmua ve divanlar arasındaki farklar da dipnotlarda belirtilmiştir. Mecmuada okutucu olarak bir harekeleme söz konusu olmadığından 17. yy'da yaşamış olan güftekarın güftesinin döneminin dil özelliklerini taşıdığı düşünülerek güftedeki ekler *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni*², *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*³, *17. Yüzyılda Ses Değişimleri*⁴, *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Ek Kalıplaşma Olayları*⁵, *Osmanlı Konuşma Dili*⁶ ve *Stambol'dan İstanbul'a: Osmanlı Türkçesi Telaffuz Kayıtları*⁷ kitapları esas alınarak yazılmıştır. Örneğin mecmuanın ilk güftesinin güftekarı olan Abdülahad Nûrî'nin tespiti güftedeki mahlastan yapılmıştır. Daha sonra güftenin *Abdülahad Nûrî Dîvânı*⁸'nda tespiti yapılmış; mecmuada “gül-zâ[r]em” kelimesinin divanda “pür-zârem” olarak farklılık gösterdiği dipnotlarda belirtilmiştir. Bu yöntemle bütün mecmua boyunca uyulmuş bu sayede hem dönem dil özellikleri hem divan ve mecmua farklılıkları ortaya konmuştur.

Klasik Türk Edebiyatı araştırmacılarının, özellikle mecmua üzerine çalışanların MESTAP hakkında bilgisi olması gerekir. MESTAP, Prof. Dr. Mehmet Fatih Köksal öncülüğünde hazırlanan Şiir Mecmualarının Sistematiik Tasnifi Projesi'nin kısaltılmış adıdır. MESTAP belli bir üniversiteyle sınırlı olmayıp ülke çapında, mecmua özelinde klasik edebiyata gönül veren herkes tarafından el birliğiyle gerçekleştirilecek müşterek bir projedir. Bu projenin kapsamında yazma eser olarak öncelikle şiir mecmuaları, edebiyatla ilgili mecmualar ve

¹ Berat Açıl vd., *Tenkintli Neşir Kılavuzu* (İstanbul: İSAM Yayınları, 2022).

² Yavuz Kartallıoğlu, *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011).

³ Gürer Gülsevin, *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2020).

⁴ Musa Duman, *17. Yüzyılda Ses Değişimleri* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995).

⁵ Zeynep Korkmaz, *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Kalıplaşma Olayları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2018).

⁶ Yavuz Kartallıoğlu, *Osmanlı Konuşma Dili* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2021).

⁷ Yavuz Kartallıoğlu, *Stambol'dan İstanbul'a: Osmanlı Türkçesi Telaffuz Kayıtları* (Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2022).

⁸ Hüseyin Akkaya, *Abdülahad Nûri ve Dîvânı* (İstanbul: Kitabevi Yayınları, 2003).

cönkler vardır. Projenin hedefi, öncelikle şiir mecmuaları olmak üzere edebiyatla ilgili bütün mecmualar ve cönklerin ayrıntılı tasnif ve dökümlere ayrılmasıdır.⁹ Çalışılan mecmua belli bir düzen içerisinde MESTAP tablolarına aktarılmıştır. Çeviri yazı ile yazılan mecmua verilerine herkesin kolaylıkla ulaşabilmesi için çalışmamızın Şiir Mecmualarının Sistematik Tasnifi Projesi kapsamında nihai MESTAP veri tabanına yüklenmesi önem arz etmektedir. Şairlerin genellikle makta beyitlerinden çıkarılan edebî kişiliklerine dair sözleri MESTAP'ın sağladığı bu özet tablolar sayesinde oldukça kolay bir erişim haline gelmiş olacaktır.

Çalışılan mecmua ve genel anlamda mecmualar, şu ana kadar ortaya çıkarılmış kaynaklarda adı geçmeyen şairleri; adı bilinen ama şairlerin henüz gün yüzü görmemiş şiirlerini; eksik nüshası bulunan eserlerini tespit için önemli türlerdir. Ayrıca hem şiir hem de güfte mecmuaları mevcut kategorilerin dışında yer alabilecek nazım ve aruz şekillerini; elimizde bulunmayan besteleri, geçmişteki şahıs ve olaylarla ilgili yeni bilgileri günümüze ulaştırmak için önemli bir vasıttır.¹⁰

1. 06 Mil Yz A 4724'te Kayıtlı Güfte Mecmuası

1.1. Nüsha Tavsifi

Millî Kütüphane "06 Mil Yz A 4724 numarada "Mûsikî Mecmuası" ismiyle kayıtlı olan bu mecmua, kütüphanenin Millî Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'ndadır. Mecmuanın ikinci sayfasında kütüphanenin mührü ve "Merhum Besim Atalay Bağışi" yazılı bir damga yer almaktadır. Kütüphanenin oval mührünün altında tükenmez kalemle kayıt numarası A:4724 yazılıdır. Metin harekesizdir. Sayfalarda genel bir düzen hâkim olmayıp bazı sayfalar sütunlarla ayrılmıştır. Sütunlar arası herhangi bir çizgi yoktur. Sayfalarda yer yer boşlukların olduğu görülmektedir. Çoğunlukla beyitlerin veya dörtlüklerin üstlerine yazılmış makam isimleri bulunmakla beraber sadece makam isimleri yazılıp boş bırakılmış sayfalar da mevcuttur. Mecmuanın ilerleyen sayfalarında hesaplamalar yapıldığı görülmektedir. Mecmuanın büyük çoğunluğu siyah mürekkeple istinsah edilmesine rağmen hesaplama yapılan kısımlarda kırmızı mürekkep kullandığı görülmektedir. Mecmuadaki güftelerin çoğu yayımlanmış veya yayımlanmamış divanlardan tespit edilmekle beraber, divanlarda tespiti yapılamamış eserler de bulunmaktadır.

Başı:

‘İşkuñla cihān beste

Luţf eyle ‘ināyet kıl

Sonu: Ey nesim-i seheri cānda yeriñ var senüñ

Bülbül-i bî-dile gelsin hāberin var senüñ

⁹ M. Fatih Köksal, *Mecmua Okumaları* (İstanbul: DBY Yayınları, 2023), 55.

¹⁰ M. Fatih Köksal, *Eski Türk Edebiyatında Tenkit ve Teori* (İstanbul: Kesit Yayınları, 2017), 88-91.

1.2. Tertip Hususiyetleri

Mecmua çoğu yazmada olduğu gibi 1^b'den itibaren istinsah edilmeye başlanmıştır. Yazmada serlevha, yazmanın kenarında cetvel yoktur, bu yüzden kenar boşlukları değişkenlik gösterir. Mecmua oldukça sadedir. Tezhipli, süslemeli yazmalardan değildir. Mecmuada herhangi bir haşiye (derkenar) de bulunmamaktadır. Manzumeler çoğunluk olarak düz satılar hâlinde yazılmıştır. Yer yer eğimli yazılmış satırlar bulunmaktadır. Bu meyil belli bir açı üzerinden korunmamış sayfadan sayfaya değişiklik göstermektedir. Mecmuada bir güftekârın güfteleri arka arkaya yazılmamıştır. Mecmuanın başında görülen bir mahlas ortalara doğru da görülebilmektedir.

Mecmuanın ilk metni Abdülahad Nûrî'ye aittir. Güfteler sıralanırken 66^a numaralı varağa kadar düzenli bir şekilde manzumenin başına bestelendikleri makamlar yazılmıştır. Daha sonraki manzumelerde ise aynı düzen devam ettirilmemiştir. Dîvân şîiri geleneğinin bir özelliği olarak nazım şekillerinin büyük çoğunda başlık yoktur. Bazı eserlerde nazım şekli başlık olarak yazılmıştır: gazel, şarkı, mâni gibi. Güftelerin çoğunun sonunda bittiğine dair “temmet” kaydı yer almaktadır.

105 varak olan mecmua çoğunlukla beyit ve dörtlüklerden oluşmaktadır. Bazı sayfalarda mecmuanın ana konusundan bağımsız düz yazıların olduğu görülmektedir. Oldukça sade olan mecmuanın müstensihi sayfa kompozisyonlarında uyum sağlamamıştır. Bazı satırlar birbirine çok yakın yazılmışken, bazı yerler yamuk, eğik ve ters yazılmıştır. Sanatsal özelliklere çok dikkat edilmeden istinsah edildiği anlaşılmaktadır.

1.3. Mecmuada Bulunan Güftekârlar

Mecmuada yer alan güftekârlar ve manzume sayıları şu şekildedir:

Tablo1: Mecmuada Yer Alan Güftekârlar ve Manzume Sayıları:

Niyâzî-yi Mısrî	15
Yûnus Emre	15
Eşrefoğlu Rûmî	10
Abdülahad Nûrî	6
Hüdâyî	4
Sezâyî	4
Âşık Ömer	3
Dervîş Yûnus	3
Seyyid Nizamoğlu	3
Şems-i Tebrîzî	3
Gafûrî	2

Hâtif Efendi	2
İlhamî (III.Selim)	2
Şemî	2
Şemseddin-i Sivâsî	2
Vâsıf Mîr	2
Abdü'l-azîz el-Halvetî	1
Ahmed Raûfî	1
Aşık Yûnus	1
Darendeli Emin Efendi	1
Dede Musahib İsmail Efendi	1
Dervîş Ali Sinânî	1

Dervîş Himmet	1
Fadlî	1
Gevherî	1
Hafız Sütçüzâde	1
Hafizî	1
Hatâyî	1
Hercâyî	1
Hocazâde Mehmed Enverî	1
İbrahim Nakşî Efendi	1
İsmail Hakkı Bursevî	1
Kuloğlu Mehmed	1
Latif Ağa	1
Mahvî	1

Meftûnî	1
Mehmed Ali Fethî	1
Mehmed Muhyiddin Üftade	1
Merkez Efendi Musa Muslihiddin	1
Nasûhî	1
Nefî	1
Ramis Paşa	1
Selâmî	1
Sermet Efendi	1
Sıdkı Baba	1
Şeyh Hüseyin Lamekanî	1
Şeyh Yakup Burûsi	1

Mecmuada yalnızca bazı güftekarların isimleri yazılmıştır. İsimleri yazılmayanlar ile ilgili gerekli incelemeler yapılmış ve 1. tablo oluşturulmuştur. Bununla beraber mecmuada güftekarı tespit edilemeyen eserler de mevcuttur.

1.4. Mecmuada Kullanılan Vezin Bilgileri

Tablo 2: Mecmuada Kullanılan Vezin Bilgileri

Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	29
Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün	17
11'lik hece ölçüsü	17
8'lik hece ölçüsü	13
16'lık hece ölçüsü	10
10'luk hece ölçüsü	9
14'lük hece ölçüsü	9
Müstef'ilün / Müstef'ilün / Müstef'ilün/ Müstef'ilün	9
Mef'ülün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Fe'ilün	9

Fe'îlâtün / Fe'îlâtün / Fe'îlâtün / Fe'îlün	6
Fā'îlâtün / Fā'îlâtün / Fā'îlün	5
Mef'ûlü / Mefā'îlün	2
Müstef'îlün / Müstef'îlün	2
Mefā'îlün / Mefā'îlün / Fe'îlün	2
Mef'ûlü / Mefā'îlün / Mef'ûlü / Mefā'îlün	1
Mefā'îlün / Mefā'îlün	1
Müfte'îlün / Müfte'îlün / Fā'îlün	1
Fe'îlâtün / Fe'îlâtün / Fe'îlâtün / Fā'îlün	1
12'lik hece ölçüsü	1

2. tablo'da görüldüğü gibi mecmuada en çok kullanılan aruz kalıbı “Fā'îlâtün / Fā'îlâtün / Fā'îlâtün / Fā'îlün” dür. Hece ölçüsünde ise “11'lik hece ölçüsü” en çok kullanılan kalıptır. Vezin tespiti yapıldıktan sonra kimi eserler vezin gereği tamir edilmiştir ancak vezinlerinin tespiti yapılamayan eserler de mevcuttur.

1.5. Mecmuada Geçen Makamlar

Tablo 3: Mecmuada Geçen Makamlar

Makam:	Güfte Sayısı:	Varak:
1-Uşşāk	13	25 ^b
2-Rast	8	1 ^a
3-Sabā	8	7 ^a 40 ^a 54 ^a 54 ^b 56 ^a 56 ^b 57 ^a 58 ^a
4-Hicāz	8	10 ^a 22 ^a
5-Eviç	8	17 ^b
6-Hüzzām	5	49 ^a
7-Hüseynī	5	14 ^a 33 ^a 44 ^b
8-Segāh	5	59 ^a

9-Irāk	5	41 ^a
10-Bayāti	4	37 ^a
11-İsfahān	3	6 ^a 83 ^b
12-Muhayyer	3	62 ^a
13-Māhūr	3	65 ^a
14-Dügāh	2	23 ^a
15-Ferahnāk	2	34 ^a
16-‘Aşirān	1	46 ^b
17-‘Arazbār	1	53 ^a
18-Yegāh	1	84 ^a

Mecmuada bunlar dışında, makam başlığı yazılı olup altında güftelerin yazılmadığı sayfalar da bulunmaktadır.

Tablo 4: Mecmuada Başlığı Olup Güftesi Bulunmayan Makamlar

Makam:	Varak:
1-İsfahān	7 ^b 8 ^a
2-Pençhāh	32 ^a
3-Māhūr	47 ^a
4-Acem	48 ^a

1.6. Mecmuada İki Kere Tekrar Eden Güfteler

Tablo 5: Mecmuada İki Kere Tekrar Eden Güfteler

Güfte:	Makam:
1-‘Ālemler nūra ğarķ oldu Muħammed ıođduđı ğece	Rast
2- Ėaķdan ğayrı sevgili[ler cümle] yalandur yalan	Rast
3- Ey şehid-i kerbelāya ağlayan	Rast

1.7. Mecmuada Belirtilen Makamda Nota Kaydı Tespit Edilemeyen Güfteler

Tablo 6: Mecmuada Belirtilen Makamda Nota Kaydı Tespit Edilemeyen Güfteler

Güfte:	Mecmuadaki Makam Bilgisi:	Güncel Edilen Bilgisi:	Tespit Makam
1- Kim ki cāndan geçmez ise dīn bize yār olmasun	Rast		

Güfte:	Mecmuadaki Makam Bilgisi:	Güncel Edilen Bilgisi:	Tespit Makam
2- Vère mi derd-i şanem derdime dermân vère mi	İsfahan	Sabâ ¹¹	
3- Mevlâm senüñ çerâğınuñ odına	İsfahan		
4- Şu dünyānuñ dürlü dürlü hālīne	Sabâ		
5- Buyruğ senüñ fermān senüñ	Hicaz	Şehnaz ¹² Bayat ¹³	
6- Yanmağdan uşanmazam Mevlām	Hicaz	Hüseyñi ¹⁴	
7- Gözüñ nürī fāhr-ı cihān yetiş yā Muḥammed yetiş	Hicaz		
8- Ol menem ki vāqıf-ı esrār-ı ‘ilm-i ādemüm	Hüseyñi		
9- Yanalım yaqılalım ‘aşq-ile sūzāne olalım	Hüseyñi		
10- Ben dost hevāsına düşdüm	Eviç	Şevkefzâ ¹⁵ Nikriz ¹⁶	
11- Şem‘-i rüyine cismīni pervāne düşürdüm	Eviç	Segâh Mâye ¹⁷	
12- Çıkdım erik dalına anda yêdüm üzümi	Eviç	Hüzzam ¹⁸	
13- Elā ey cāme-yi şabr ez-ruḥet çāk	Hicaz		
14- Cān bu ilden göçmeden cānānı bulma[z]sa ne güç	Düğah	Nihavend ¹⁹	
15- Ey şehinşāh-ı serir-i enbiyā vü evliyā	Düğah	Uşşak ²⁰	
16- Mey-i ‘işkuñla ser-mest ü ḥarābam yā Rasūla’llāh	Uşşak		

¹¹ (YN, 25 Mayıs 2023).

¹² (YN, 25 Mayıs 2023).

¹³ (NA, 25 Mayıs 2023).

¹⁴ (DB, 25 Mayıs 2023).

¹⁵ (DM, 25 Mayıs 2023).

¹⁶ (D, 25 Mayıs 2023).

¹⁷ (N, 25 Mayıs 2023).

¹⁸ (YN, 25 Mayıs 2023).

¹⁹ (NA, 25 Mayıs 2023).

²⁰ (DM, 25 Mayıs 2023).

Güfte:	Mecmuadaki Makam Bilgisi:	Güncel Tespit Edilen Makam Bilgisi:
17- Ey ‘aceb bilsem nedür yā Rab bu derdüñ çāresi	Uşşak	Hüseyin ²¹
18- Göñül dostuñ cemāl āyinesidür	Uşşak	
19- Şordılar Mecnūna Leylā nec’oldı	Uşşak	Bayatı ²² Bestenigar ²³
20- Ey bülbül-i şeydā yine efgāna mı geldüñ	Uşşak	Hicaz Hümayun ²⁴ Hüzzam ²⁵
21- (Elif)İlahuñ kânı (be)Başradır mekânı	Uşşak	
22- Vāsıl olmaz Hakkā kimse cümleden dūr olmadan	Hüseyinî	Uşşak ²⁶ Gülizar ²⁷ Hicaz ²⁸
23- ‘Aşkuñla cānum bendedür bende	Ferahnak	Şevkutarab ²⁹
24- Benüm şeyhüm seni Hakkā götürür	Bilâ beste	Şedaraban ³⁰
25- Şehidlerüñ ser çeşmesi evliyānuñ bağı başı	Bayatı	Hüseyinî ³¹ Hicaz ³²
26- Dil ü cān hiç qarār étmez tecellî eyle yā Allāh	Bayatı	İsfahan ³³
27- Derd-mendem mücrimem dermāna geldim yā Rasūl	Bayatı	Sabâzemzeme ³⁴ Rast ³⁵ Acem ³⁶

²¹ (DM, 25 Mayıs 2023).

²² (DB, 25 Mayıs 2023).

²³ (N, 25 Mayıs 2023).

²⁴ (DB, 25 Mayıs 2023).

²⁵ (DM, 25 Mayıs 2023).

²⁶ (DB, 25 Mayıs 2023).

²⁷ (DB, 25 Mayıs 2023).

²⁸ (DB, 25 Mayıs 2023).

²⁹ (DM, 25 Mayıs 2023).

³⁰ (YN, 25 Mayıs 2023).

³¹ (NA, 25 Mayıs 2023).

³² (D, 25 Mayıs 2023).

³³ (SMN, 25 Mayıs 2023).

³⁴ (NA, 25 Mayıs 2023).

³⁵ (YN, 25 Mayıs 2023).

³⁶ (DB, 25 Mayıs 2023).

Güfte:	Mecmuadaki Makam Bilgisi:	Güncel Tespit Edilen Makam Bilgisi:
28- Tarîkât kurb-i Rahmândur bu meydân özge meydândur	Sabâ	Segâh ³⁷ Uşşak ³⁸
29- Tâlib-i hâkkuñ devâsız derd-dürür sermâyesi	Irak	
30- Pâk eyle gönül çeşmesini tâ durulmca	Irak	İsfahan ³⁹
31- Sikender-seyr isen de sedd-i nuţğ ét piş-i kâmilde	Aşiran	
32- Eyâ 'âlemlerüñ şâhı tecellî kıl efendüm teselli kıl	Hüzzam	Ferahfeza ⁴⁰ Hicaz ⁴¹
33- Bedâ hilâlen 'alâ gâzâlen ve mâli cevran 'aleyye mâla	Hüzzam	
34- Dil vërme ğayre iste gel Hâkku	Hüzzam	
35- Nür-i cemâlî Hâkkuñ vişâli	Hüzzam	Hicaz ⁴²
36- Vakt-i şeherde açılır perde	Bilâ beste	Nevâ ⁴³
37- Bi-ħamdi 'llâh dërem Allâh alup 'aqlumı fikr'ullâh	Arazbâr	Sabâ ⁴⁴
38- Dervîş olan 'aşık gerek	Sabâ	Hicaz ⁴⁵
39- Ben dost ile dost olmuşam kimseler dost olmaz baña	Sabâ	Nevâ ⁴⁶
40- Nêdeyüm şabr édebilsem dil ü cân oda yanar hû	Sabâ	Dügah ⁴⁷
41- Gine andum yine efendüm gönlüm alanı	Sabâ	Bestenigâr ⁴⁸

³⁷ (ÜMC, 25 Mayıs 2023).

³⁸ (DM, 25 Mayıs 2023).

³⁹ (DM, 25 Mayıs 2023).

⁴⁰ (NA, 25 Mayıs 2023).

⁴¹ (DM, 25 Mayıs 2023).

⁴² (DB, 25 Mayıs 2023).

⁴³ (N, 25 Mayıs 2023).

⁴⁴ (YN, 25 Mayıs 2023).

⁴⁵ (NA, 25 Mayıs 2023).

⁴⁶ (DB, 25 Mayıs 2023).

⁴⁷ (DM, 25 Mayıs 2023).

⁴⁸ (DM, 25 Mayıs 2023).

Güfte:	Mecmuadaki Makam Bilgisi:	Güncel Edilen Bilgisi:	Tespit Makam
42- Ey gâfil men-fi'l-beden ezāna gel tevḥīd ile	Segâh		
43- Ey çarḥ-ı dūn n'etdüm saña hiç vèrmedüñ vèrmedüñ rāḥat baña	Muhayyer		
44- Halk içre bir āyineyem herkes bakar bir an görür	Muhayyer	Nühüft ⁴⁹	
45- Ey gönül var kim bu dertden sen ḥaber-dār olmaduñ	Muhayyer		
46- Gel semā'a zikr ile gel yane yane hū dèyü	Mâhur	Hicaz ⁵⁰	
47- Baş açup girdüm bugün şāhib-i meydān benem	Mâhur		
48- Ey şāh-ı felek kevkeb-i devrān senüñdür		Eviç ⁵¹	
49- Şalınup şeyrān yèrine giden dilber kimüñsin sen		Nihavend ⁵²	
50- Ey gönül bir derde düş kim anda dermān gizlidür		Eviç ⁵³	
51- Meyl édüp aġyārı aldıñ yanına		Hüzzam ⁵⁴	
52- Süzdükçe çeşm-i nergisin		Neveser ⁵⁵	
53- Sevdim yine bir meh-veşi		Ferahfeza ⁵⁶	
54- Degilsem de saña lāyık efendim		Sabâ ⁵⁷	
55- 'Āşıka ṭa'n etmek olmaz mübtelādur n'eylesün		Rast ⁵⁸	
56- Kıyāmet günüinde maḥşer yèrinde		Uşşak ⁵⁹	

⁴⁹ (YN, 25 Mayıs 2023).

⁵⁰ (DB, 25 Mayıs 2023).

⁵¹ (YN, 25 Mayıs 2023).

⁵² (D, 25 Mayıs 2023).

⁵³ (DM, 25 Mayıs 2023).

⁵⁴ (N, 25 Mayıs 2023).

⁵⁵ (YN, 25 Mayıs 2023).

⁵⁶ (D, 25 Mayıs 2023).

⁵⁷ (DM, 25 Mayıs 2023).

⁵⁸ (YN, 25 Mayıs 2023).

⁵⁹ (DM, 25 Mayıs 2023).

Güfte:	Mecmuadaki Makam Bilgisi:	Güncel Edilen Bilgisi:	Tespit Makam
57- Dil-i 'âşıkların bend étmede bir pehlivânsın sen		Bayatı ⁶⁰	
58- Nâr-ı 'aşkuñ yaqdı beni	Rehâvî	Rast ⁶¹	
59- N'eyledi gör baña ol mâh-ı mehi		Rast ⁶²	
60- Ey nesim-i şehērî cânda yerüñ var senüñ		İsfahan ⁶³	

6. tablo'da görüldüğü gibi mecmuada makam bilgisi verilmiş olup bu makam bilgisinde nota kaydı tespit edilemeyen bazı güfteler sıralanmıştır. Verilen makam bilgisinden başka bir makamda güncel nota kaydı tespit edilen güftelerin makam bilgileri de yanlarında belirtilmiştir. Mecmuanın yazıldığı dönemdeki güftelerin makam bilgileri ile güncel nota kayıtlarındaki makam bilgilerinin değişiklik göstermesi dönemin güfteleri icra şekillerine dair ışık tutmaktadır. Bununla beraber tespiti yapılamayan makam bilgisi altındaki nota kaydına ulaşamadığı veya kaybedildiği sonucu da çıkmaktadır.

1.8. Muhteva Özellikleri

Mecmuada tespit edilebilen 50 güftekarın güftesi yer almaktadır. Ancak mahlasları bulunmayan güfteler de mevcuttur ve güftekarların yaşadıkları yüzyıllar çeşitlilik göstermektedir. Mecmuanın geneline bakıldığında özellikle bir konu etrafında bir araya getirilmiş güfteler olmadığı görülmektedir. Konu bütünlüğü değil müstensihin mecmuayı bestelenmiş güfteler olarak kaydettiği tahmin edilmektedir.

Mecmuanın müstensihi ve istinsah tarihi belli değildir. Herhangi bir temellük kaydı, istinsah kaydı, keleme kaydı bulunmamaktadır. Eserlerde verdiği makam isimlerinden hareketle derleyicinin musiki hakkında bilgi sahibi olduğu söylenebilir. Metnin çoğu yerinde vezin hataları bulunması müstensihin şiiir bilgisinin çok iyi olmadığını göstermesi açısından önemlidir.

Sonuç

Mecmuaların Sistematik Tasnifi Projesi kapsamında hazırlanan bu çalışmada Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası incelenmiş, muhtevasında bulunan güftekar ve güfte bilgileri aktarılmıştır. Elde edilen veriler MESTAP420 tablosuna göre derlenmiş ve Ekler bölümünde ilgili tabloya yer verilmiştir. Güftekarların yayımlanmamış bazı manzumelerine mecmualar sayesinde ulaşılabilmesi ve bu eserlerin okunarak çeviri yazı ile internet ortamına aktarılarak günümüz edebiyat dünyasına kazandırılması bu

⁶⁰ (NA, 25 Mayıs 2023).

⁶¹ (YN, 25 Mayıs 2023).

⁶² (DM, 25 Mayıs 2023).

⁶³ (YN, 25 Mayıs 2023).

projenin önemli rollerinden biridir. Mecmuada bulunan 157 güfthenin müstakil olarak belirtilmeyen güftekârlarının 111'nin ismi tespit edilerek divanlardaki manzumelerine ulaşılmış; mecmua ve divanlar arasındaki farklar dipnotlarda belirtilmiştir. Bununla beraber 46 güfthenin güftekârı tespit edilememiş bu sebeple güftelerin divanlardaki manzumelerine ulaşılammıştır. Mecmualarda yer alıp da bulunamayan manzumeler ile mecmuada kaydı olup da tespit edilemeyen besteler yeni çalışma alanlarına kapı aralaması açısından önem arz etmektedir.

Kaynakça | References

- Açıl, Berat vd. *Tenkintli Neşir Kılavuzu*. İstanbul: İSAM Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Akkaya, Hüseyin. *Abdülhad Nûri ve Dîvânı*. İstanbul: Kitabevi Yayınları, 1. Basım, 2003.
- Altuner, Nuran. *Safaî ve Tezkîresi*. İstanbul: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1989.
<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=7oM5Pqotyw3a4LoulLebTg&no=7oM5Pqotyw3a4LoulLebTg>
- Defteriniz. “Ben Dost Hevasına Düştüm.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://defteriniz.com/ben-dost-hevasina-dustum-t-s-m-sarki-notasi-ve-sozleri/134448/>
- Defteriniz. “Benem Ol Aşk Bahrısı Denizler Hayran Bana.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://defteriniz.com/benem-ol-ask-bahrısı-denizler-hayran-bana-t-s-m-sarki-notasi-ve-sozleri/80515/>
- Defteriniz. “Ey Gönül Gel Hakk'a Giden Rahı Bul.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://defteriniz.com/ey-gonul-gel-hakka-giden-rahi-bul-t-s-m-sarki-notasi-ve-sozleri/145521/>
- Defteriniz. “Ey Sanem N'oldun Cana Kastın Var.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://defteriniz.com/ey-sanem-noldun-cana-kastın-var-t-s-m-sarki-notasi-ve-sozleri/78144/>
- Defteriniz. “Salınıp Seyran Yerine Çıkan Dilber Kiminsin Sen.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://defteriniz.com/salınıp-seyran-yerine-cıkan-dilber-kiminsin-sen-t-s-m-sarki-notasi-ve-sozleri-2/131065/>
- Defteriniz. “Senin Hasretinle Şuh-i Melek Ten.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://defteriniz.com/senin-hasretinle-suh-i-melek-ten-t-s-m-sarki-notasi-ve-sozleri/112523/>
- Defteriniz. “Sevdim Yine Bir Mehvesi.” Erişim 25 Mayıs 2023. <http://defteriniz.com/sevdim-yine-bir-mehvesi-t-s-m-sarki-notasi-ve-sozleri/52691/>
- Defteriniz. “Şehitlerin Ser Çeşmesi.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://defteriniz.com/sehitlerin-ser-cesmesi-t-s-m-sarki-notasi-ve-sozleri/84800/>
- Dil Beyti. “Aşkın ile Aşıklar Yansın Ya Resulallah.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://dilbeyti.com/gufteler/askın-ile-asıklar-yansın-ya-resulallah>
- Dil Beyti. “Ben Dost ile Dost Olmuşam.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://dilbeyti.com/meskler/2018-12-24/9>
- Dil Beyti. “Bu Aşk Bir Bahr-i Ummandır.” Erişim 25 Mayıs 2023.

- <https://dilbeyti.com/besteler/186>
- Dil Beyti. “Ey Bülbül-i Şeyda Yine Efgane Mi Geldin.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://dilbeyti.com/besteler/1519>
- Dil Beyti. “Gir Semâa Zikr İle Gel Yana Yana Hû Deyû.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://dilbeyti.com/besteler/606>
- Dil Beyti. “Mecnuna Sordular Leyla Nice Oldu.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://dilbeyti.com/besteler/143>
- Dil Beyti. “Nur-i Cemali Hakkın Visali.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://dilbeyti.com/gufteler/nur-i-cemali-hakkin-visali>
- Dil Beyti. “Vasıl Olmaz Kimse Hakk’a Cümleden Dûr Olmadan.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://dilbeyti.com/besteler/183>
- Dil Beyti. “Yanmaktan Usanmazam Mevlam.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://dilbeyti.com/besteler/116>
- Dil Beyti. Derd-mendim Mücrimim Dermane Geldim Ya Resul.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://dilbeyti.com/gufteler/derd-mendim-mucrimim-dermane-geldim-ya-resul>
- Divan Makam. “Alemler Nura Gark Oldu Muhammed Doğduğu Gece” (Giydirme Eser) - Belirsiz - Hüseyini. Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/alemler-nura-gark-oldu-muhammed-dogdugu-gece-giydirme-eser-belirsiz-huseyni.1155/>
- Divan Makam. “Aşkınla Canım Bendedir Bende - Belirsiz - Şevkutarab.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/askinla-canim-bendedir-bende-belirsiz-sevkutarab.2706/>
- Divan Makam. “Ayırma Beni Senden Yaradan - Hacı Ramazan - Mahur.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/ayirma-beni-sendin-yaradan-haci-ramazan-mahur.3064/>
- Divan Makam. “Ben Dost Hevasına Düşdüm.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/ben-dost-hevasina-dusdum-kemal-tezergil-sevkefza.4713/>
- Divan Makam. “Benim Maksudum Alemde Değildir Lakin İlla “Hu” - Amir Ateş - Bayati.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/benim-maksudum-alemde-degildir-lakin-illa-hu-amir-ates-bayati.5403/>
- Divan Makam. “Değilsem De Sana Layık Efendim - Numan Ağa - Tanburi, Musahib-i Şehriyari - Saba.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/degilsem-de-sana-layik-efendim-numan-aga-tanburi-musahib-i-sehriyari-saba.11104/>
- Divan Makam. “Derman Arardım Derdime Derdim Bana Derman İmiş - Belirsiz - Hüseyini. Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/derman-arardim-derdime-derdim-bana-derman-imis-belirsiz-huseyni.11455/>
- Divan Makam. “Ey Aceb Bilsen Nedir Ya Rab Bu Derdin Çaresi.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/ey-aceb-bilsen-nedir-ya-rab-bu-derdin-caresi-belirsiz-huseyni.13784/>
- Divan Makam. “Ey Bülbül-i Şeyda Yine Efgane Mi Geldin.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/ey-bulbul-i-seyda-yine-efgane-mi-geldin>

[abdukkadir-tore-kemani-huzzam.13925/](https://divanmakam.com/forum/abdukkadir-tore-kemani-huzzam.13925/)

Divan Makam. “Ey Garip Bülbul Diyarın Kandedir – Ali Şirüvani Dede– Hicaz.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/ey-garip-bulbul-diyarin-kandedir-ali-sirugani-dede-hicaz.14069/>

Divan Makam. “Ey Gönül Bir Derde Düş Kim Anda Derman Gizlidir –Ali Şirüvani Dede – Eviç.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/ey-gonul-bir-derde-dus-kim-anda-derman-gizlidir-ali-sirugani-dede-evic.14117/>

Divan Makam. “Ey Şehinşah-ı Serir-i Enbiya Vü Evliya – Yusuf Çelebi (Tiznam) – Uşşak.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/ey-sehinsah-i-serir-i-enbiya-vu-evliya-yusuf-celebi-tiznam-ussak.14585/>

Divan Makam. “Ey Tarikat Erleri Ey Hakikat Pirleri – Ali Şirüvani Dede – Eviç.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/ey-tarikat-erleri-ey-hakikat-pirleri-ali-sirugani-dede-evic.14629/>

Divan Makam. “Eya Alemlerin Şahı Tecelli Kıl Teselli Kıl – Dede Efendi – Hicaz.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/eya-alemlerin-sahi-tecelli-kil-teselli-kil-dede-efendi-hicaz.14696/>

Divan Makam. “Göster Cemalin Şem’ini Yansın Oda Pervaneler – Belirsiz – Hüseyini.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/goster-cemalin-semini-yansin-oda-pervaneler-belirsiz-huseyni.17760/>

Divan Makam. “Gülistanda Gülu Handan Eden Dost – Hakan Alvan – Neyzen, Mustafa – Neva.” Erişim 25 Mayıs. <https://divanmakam.com/forum/gulistanda-gulu-handan-eden-dost-hakan-alvan-neyzen-mustafa-neva.18760/>

Divan Makam. “Kıyamet Gününde Mahşer Yerine.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/kiyamet-gununde-mahser-yerine-cuneyt-kosal-ussak.24007/>

Divan Makam. “Mevlam Ver Aşkını Bana Hayranın Olayım Senin – Belirsiz – Muhayyer.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/mevlam-ver-askini-bana-hayranin-olayim-senin-belirsiz-muhayyer.25693/>

Divan Makam. “Neyledi Gör Bana Ol Mah-ı Mehi – Arif Bey (Hacı) – Rast.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/neyledi-gor-bana-ol-mah-i-mehi-arif-bey-haci-rast.27557/>

Divan Makam. “Nideyim Sabredebilsem Dil ü Can Oda Yanar - Dellalzade – Düğah.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/nideyim-sabredebilsem-dil-u-can-oda-yanar-dellalzade-dugah.27710/>

Divan Makam. “Pak Eyle Gönül Çeşmesini Ta Durulunca.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/pak-eyle-gonul-cesmesini-ta-durulunca-belirsiz-beste-isfahan.28954/>

Divan Makam. “Semadan Sırr-ı Tevhidi Duyan Gelsin Bu Meydane – Ahmet Muhtar Gölge – Gerdaniye.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/semadan-sirr-i-tevhidi-duyan-gelsin-bu-meydane-ahmet-muhtar-golge-gerdaniye.30706/>

Divan Makam. “Tarikat Kurb-i Rahmandır – Belirsiz – Uşşak.” Erişim 25 Mayıs 2023.

- <https://divanmakam.com/forum/tarikat-kurb-i-rahmandir-belirsiz-ussak.35366/>
Divan Makam. “Tecelli Şevk-i Didarın Beni Mest Eyledi Hayran – Ali Efendi (Üsküdarlı-zakirbaşı) – Uşşak.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/tecelli-sevk-i-didarini-beni-mest-eyledi-hayran-ali-efendi-uskudarli-zakirbasi-ussak.35462/>
- Divan Makam. “Tevhid Hoşça Nesnedir Gel Bile Tevhid Edelim – Uğur İnan – Uşşak.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/tevhid-hosca-nesnedir-gel-bile-tevhid-edelim-ugur-inan-ussak.35613/>
- Divan Makam. “Ya Resulallah Habib-i Halik-i Yekta Tüyi – Ahmet Efendi (Şikarizade) – Irak.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/ya-resulallah-habib-i-halik-i-yekta-tuyi-ahmet-efendi-sikarizade-irak.37026/>
- Divan Makam. “Yine Andım Yine Gönüm Alanı – Belirsiz – Bestenigar.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://divanmakam.com/forum/yine-andim-yine-gonlum-alani-belirsiz-bestenigar.38587/>
- Duman, Musa. *17. Yüzyılda Ses Değişimleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1995. Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1996. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=UX6-eBwUeDQHIqIqCvxwu3A&no=UX6-eBwUeDQHIqIqCvxwu3A>
- Erdögan, Kenan. *Niyâzî-i Mısrî Hayatı, Edebi Kişiliği, Eserleri ve Divânı*. Ankara: Akçağ Yayınları, 3. Basım, 2019.
- Gülsevin, Gürer. *Eski Anadolu Türkçesinde Ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 5. Basım, 2020.
- Güneş, Mustafa. *Eşrefoğlu Rûmî Hayatı, Eserleri ve Divânı*. İstanbul: 1. Basım, 2006.
- İlhan, Derda. *Üftâde Divânı*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2020. <https://acikerisim.uludag.edu.tr/handle/11452/14635>
- Karavelioğlu, Murad A. *Şem’î Divânı*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu
- Kartallioğlu, Yavuz. *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Kartallioğlu, Yavuz. *Klasik Osmanlı Türkçesinde Eklerin Ses Düzeni*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2011.
- Kartallioğlu, Yavuz. *Osmanlı Konuşma Dili*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2021.
- Kartallioğlu, Yavuz. *Stambul’dan İstanbul’a: Osmanlı Türkçesi Telaffuz Kayıtları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 1. Basım, 2022.
- Kayya, Serpil. *Selâmî Divânı’nın Transkripsiyonlu Metni*. Kütahya: Dumlupınar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2001. <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=9Gp8jtGobXMfsTyk8uTl4A&no=9Yzd2Jw qjr6VvFCXFIRmA>
- Korkmaz, Zeynep. *Türkçede Eklerin Kullanış Şekilleri ve Kalıplaşma Olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, 6. Basım, 2018.
- Köksal, M. Fatih. *Mecmua Okumaları*. İstanbul: DBY Yayınları, 1. Basım, 2023.
- Neyzen. “Mecnuna Sordular Leyla Ni’coldu.” Erişim 25 Mayıs 2023. https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/011_bestenigar/mecnuna_sordular_Leyl

[a_nicoldu_ney.pdf](#)

Neyzen. “Meyledip Ağyarı Aldın Yanına.” Erişim 25 Mayıs 2023. https://neyzen.com/nota_arsivi/02_klasik_eserler/046_huzzam/meyledip_agyari.pdf

Neyzen. “Şem-i Ruhuna Cismimi Pervane Düşürdüm.” Erişim 25 Mayıs 2023. https://neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/082_segah_maye/semi_ruhuna_ney.pdf

Neyzen. “Vakt-i Seherde Açılır Perde.” Erişim 25 Mayıs 2023. https://www.neyzen.com/nota_arsivi/01_ilahiler/061_neva/vakti_seherde_acilir_perde_ney.pdf

Nota Arşivleri. “Türk Halk Müziği.” Erişim 25 Mayıs 2023. <http://www.notaarsivleri.com/turk-halk-muzigi/1960.html>

Nota Arşivleri. “Buyruk Senin Ferman Senin.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.notaarsivleri.com/turk-sanat-muzigi/1001.html>

Nota Arşivleri. “Can Bu Elden Göçmeden Cananı Bulmazsa Ne Güç.” Erişim 25 Mayıs 2023. https://www.notaarsivleri.com/NotaMuzik/can_bu_elden_gocmeden.pdf

Nota Arşivleri. “Derd-mendim Ya Resulallah Deva Ol Derdime.” Erişim 25 Mayıs 2023. https://www.notaarsivleri.com/NotaMuzik/derd-mendim_ya_resulallah_deva_ol_derdime.pdf

Nota Arşivleri. “Derviş Olan Aşık Gerek.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.notaarsivleri.com/sizden-gelenler/1264.html>

Nota Arşivleri. “Dil-i Aşıkları Bend Etmede Bir Pehlivansın Sen.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.notaarsivleri.com/turk-sanat-muzigi/1023.html>

Nota Arşivleri. “Eya Alemlerin Şahı Tecelli Kıl Teselli Kıl.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.notaarsivleri.com/turk-sanat-muzigi/2662.html>

Nota Arşivleri. “Şehitlerin Ser Çeşmesi.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.notaarsivleri.com/sizden-gelenler/448.html>

Nota Arşivleri. “Türk Sanat Müziği.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.notaarsivleri.com/turk-sanat-muzigi/21878.html>

Nota Arşivleri. “Türk Sanat Müziği.” Erişim 25 Mayıs 2023. <http://www.notaarsivleri.com/turk-sanat-muzigi/9244.html>

Nota Arşivleri. “Türk Sanat Müziği.” Erişim 25 Mayıs 2023. <http://www.notaarsivleri.com/turk-sanat-muzigi/1023.html>

Nota Arşivleri. “Türk Sanat Müziği.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.notaarsivleri.com/turk-sanat-muzigi/3300.html>

Nota Arşivleri. “Türk Sanat Müziği.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.notaarsivleri.com/turk-sanat-muzigi/13672.html>

Nota Arşivleri. “Türk Sanat Müziği.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.notaarsivleri.com/turk-sanat-muzigi/18448.html>

Nota Arşivleri. “Türk Sanat Müziği.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.notaarsivleri.com/turk-sanat-muzigi/8622.html>

Nota Arşivleri. “Türk Sanat Müziği.” Erişim 25 Mayıs 2023.

<https://www.notaarsivleri.com/turk-sanat-muzigi/22785.html>

Oğraş, Rıza. *Hoca Neş'et Dîvânı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler
Önal, Sevdâ. *Hâtîf, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Dîvânı*. Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora
Tezi, 201.

https://www.academia.edu/48881571/Ali_Hatif_Efendi_Divan%C4%B1_Sevd%C3%96nal

Özdemir, Canan. *Seyyid Nizamoğlu Dîvânı*. Ankara: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler

Özuygun, Ali Rıza. *Hasan Sezâyî-i Gülşenî Dîvânı*. İstanbul: Buhara Yayınları, 1. Basım, 2019.

Özuygun, Ali Rıza. *Hasan Sezâyî'nin Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri, Dîvânı'nın Tenkitli Metni ve İncelenmesi*, Erzurum: Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1999.

<https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezDetay.jsp?id=VRV6YZFswhieDNU8WKzDMA&no=VRV6YZFswhieDNU8WKzDMA>

Sanat Müziği Notaları. “Dil ü Can Hiç Karar Etmez.” Erişim 25 Mayıs 2023.

http://www.sanatmuziginotalari.com/eser_detay.asp?esid=33886&esera=%20Dil%20%FC%20can%20hi%E7%20karar%20etmez#google_vignette

Süer, Fatih Ramazan, *Şemseddîn-i Sivâsî Dîvânı*. İstanbul: H Yayınları, 1.

Tatçı, Mustafa – Yıldız, Musa. *Azîz Mahmûd Hüdâyî Dîvân-ı İlahîyât*, İstanbul: Üsküdar
Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1. Basım, 2005.

Tatçı, Mustafa, *Yûnus Emre Külliyyâtı -IV- Âşık Yûnus*. İstanbul: MEB Yayınları, 2. Basım, 2005.

Üsküdar Musiki Cemiyeti. “Bahr İçinde Katreyim Bahr Oldu Hayran Bana.” Erişim 25 Mayıs
2023. https://www.uskudarmusikicemiyeti.com/forum/neveser/4742-bahr-i%C3%A7inde-katreyim-bahr-olur-hayran-bana_h-sadettin-arel_durak%234741

Üsküdar Musiki Cemiyeti. “Tarikat Kurb-i Rahmandır.” Erişim 25 Mayıs 2023.

https://www.uskudarmusikicemiyeti.com/media/kunena/attachments/429/Tarikat_kurb-iRahmandr_CneydKosal_Segah_lahi.pdf

Yedi Nota. “Adım Adım İleri Beş Alemden İçeri.” Erişim 25 Mayıs 2023.

<https://www.yedinota.com/beste/adim-adim-ileri-bes-alemden-iceri-16373>

Yedi Nota. “Allah u Rabb-i Layezal.” Erişim 25 Mayıs 2023.

<https://www.yedinota.com/beste/allah-u-rabb-i-layezal-14656>

Yedi Nota. “Aşıka Tan Etmek Olmaz Müpteladır N'eylsin.” Erişim 25 Mayıs 2023.

<https://www.yedinota.com/beste/asika-tan-etmek-olmaz-mupteladir-neylesin-581>

Yedi Nota. “Ben Bende Buldum Çün Hakkı Şekk ü Güman Nemdir Benim.” Erişim 25 Mayıs

2023. <https://www.yedinota.com/beste/ben-bende-buldum-cun-hakki-sekk-u-guman-nemdir-benim-7693>

Yedi Nota. “Benim Şeyhim Seni Hakk'a Yetirir.” Erişim 25 Mayıs 2023.

<https://www.yedinota.com/beste/benim-seyhim-seni-hakka-yetirir-16290>

Yedi Nota. “Bihamdillah Derim Allah.” Erişim 25 Mayıs 2023.

<https://www.yedinota.com/beste/bihamdillah-derim-allah-14664>

Yedi Nota. “Buyruk Senin Ferman Senin.” Erişim 25 Mayıs 2023.

<https://www.yedinota.com/beste/buyruk-senin-ferman-senin-16508>

Yedi Nota. “Can Bu Elden Göçmeden Cananı Bulmazsa Ne Güç.” Erişim 25 Mayıs 2023.

- <https://www.yedinota.com/beste/can-bu-elden-gocmeden-canani-bulmazsa-ne-guc-2775>
- Yedi Nota. “Çıktım Erik Dalına Anda Yedim Üzüümü.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/ciktim-erik-dalina-anda-yedim-uzumu-16296>
- Yedi Nota. “Derd-mendim Mücrimim Dermana Geldim Ya Resul.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/derd-mendim-mucrimim-dermana-geldim-ya-resul-16391>
- Yedi Nota. “Düştü Cana Akıbet Sevda-yı Aşk.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/dustu-cana-akibet-sevda-yi-ask-3737>
- Yedi Nota. “Ey Nesim-i Seheri Canda Yerin Var Senin.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/ey-nesim-i-seheri-canda-yerin-var-senin-4035>
- Yedi Nota. “Ey Şah-ı Felek Kevkebe-i Devran Senindir.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/ey-sah-i-felek-kevkebe-i-devran-senindir-4309>
- Yedi nota. “Ey şehid-i Kербela’ya Ağlayan” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/ey-sehid-i-kerbelaya-aglayan-14366>
- Yedi Nota. “Halk İçre Bir Ayineyim Herkes Bakar Bir An Görür.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/halk-icre-bir-ayineyim-herkes-bakar-bir-an-gorur-16325>
- Yedi Nota. “Nar-ı Aşkın Yaktı Beni.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/nar-i-askin-yakti-beni-7988>
- Yedi Nota. “Olmayacak Senden Ata Kul N’eylesin Ya Rabbena.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/olmayacak-senden-ata-kul-neylesin-ya-rabbena-14529>
- Yedi Nota. “Sebep Ne Bakmıyor Yarım Yüzüme.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/sebep-ne-bakmiyor-yarim-yuzume-9404>
- Yedi Nota. “Süzdükçe Çeşm-i Nerdisin.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/suzdukce-cesm-i-nergisin-10469>
- Yedi Nota. “Taht-gah Etti Vücutum Milkini (Şehrini) Sultanı-ı Aşk.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/taht-g%C3%A2h-etti-vucudum-milkini-sehrini-sultan-i-ask-10708/>
- Yedi Nota. “Vere Mi Derd-i Sanem Derdime Derman Vere Mi.” Erişim 25 Mayıs 2023. <https://www.yedinota.com/beste/vere-mi-derd-i-sanem-derdime-derman-vere-mi-14609>
- Yıldırım, Ahmet. “Dîvân-ı Hikmet’te Yer Alan Hadislerin Kaynakları ve Değerlendirilmesi”. Diyanet İlmî Dergi 52/4 (Ekim-Kasım-Aralık 2016), 45-68.

<https://dergipark.org.tr/tr/pub/did/issue/31993/352835>

Yılmaz, H. Kâmil. *Azîz Mahmûd Hüdâyî Dîvânı*. İstanbul: DİB Yayınları, 4. Basım, 2021.

EKLER

Mecmuanın MESTAP'a Göre Tasnifi

Yer Nu.: Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası							
Yp.nu.	Mahlas	Matla' beyti / bendi	Makta' beyti / bendi	Nazım şekli	Nazım türü	Vezin	Açıklamalar
1 ^a	Nürî	'İşkuñla cihân beste Luţf eyle 'inâyet kıl	Nürî kuluñ irşad ét Luţf eyle 'inâyet kıl	Dörtlük	İlahî	7'li hece ölçüsü	
1 ^b	Nizâmoglu	Estağfirullah el-'azim mürâ'miñ işlerine Gördi sücüd eylemedi diberimiñ kaşlarına	Görmedi hem gözleri anı Girmedî hem düşlerine	Beit	İlahî	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
2 ^a	Sezâyi	Ey şehid-i Kerbelâya ağlayan Ağla mâtemdür Muharremdir bugün	Şeksiz ehlu'llaha oldu nür-i 'ayn Ağla mâtemdür Muharremdir bugün	Dörtlük	İlahî	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
2 ^b	Dervîş Yünus	Hağdan gayrı sevgili [cümle] yalandur yalan Hağdan gayrısı fânî bâkî degildür kılan	Dervîş Yünus bu sözi kâmillere söyledi Cahillerüñ sohbeti 'ç ağla ziyândur ziyân	Beit	İlahî	14'lü hece ölçüsü	
3 ^a	Yünus	'Alemler nûra ğark oldu Muhammed toğduğı gece Mü'min münâfık fark oldu Muhammed toğduğı gece	Yünus eydür hey kardaşlar akar gözden kanlı yaşlar Secde étدی taşlar taşlar Muhammed toğduğı gece	Beit	İlahî	16'lı hece ölçüsü	
3 ^b	Niyâzî	Kim ki cândan geçmez ise din bize yâr olmasun 'Ârz u 'ırz ile gelip 'aşıklara bâr olmasun	Ey Niyazî hâl-i 'aşkı kimseye fâş eyleme Sırr-ı Hağdur aña bigâne haber-dâr olmasun	Beit	İlahî	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	
4 ^a	Niyâzî	Baħr içinde kıtreym baħr oldu ğayrân baña Ferş içinde zerreyem ferş oldu seyrân baña	Niyazîniñ dilinden Yünus-durur söyleyen Herkeseye bir cân gerek Yünuslardur cân baña	Beit	İlahî	14'lü hece ölçüsü	
4 ^b	Âşık Yünus	Dolâb niçün inîlersün Derdüm vardır inîlerem	Hağka 'aşkıam bi'llâhî Ânuñ için inîlerem	Dörtlük	İlahî	8'li hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
6 ^a	Fağlı	Vere mi derd-i şanem derdime dermân vere mi Vağtidür dem-be-dem artar yüregimiñ elemi	Fağlı sen mâhî dilerseñ yüzüñi dergâha tut Hâşâ ki mahrûm kıya çoktur Allahüñ keremi	Beit	İlahî	Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün	
6 ^b	Yünus	Mevlâm seniñ çerağınıñ oduna Birligiñ birleyen kıllar yanar mı	Ben bu 'aşk oduna çokdan yanarım Yanup da söğinen kıllar yanar mı	Beit	İlahî	11'li hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
7 ^a	Yünus Emre	Şu dünyanıñ dürlü dürlü hâline Şabr edelüm göñül elden ne gelür	Allâhdan gelene çäre bulınmaz Şabr edelüm göñül elden ne gelür	Beit	İlahî	11'li hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
10 ^a	Nasûhî	Senüñ hüsnüñ tecellisi Éder 'aşıkların nâlan	Terağğum kı baña her an Bi-ğakğ-ı süre-yi Furkân	Dörtlük	İlahî	16'lı hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir.

Yer Nu.: Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası							
10 ^a	Hakki	Düşdü cânâ 'âkıbet sevdâ-yı 'aşk Eyledi şeydâ beni Leylâ- yı ' aşk	Gözlerüm yaşı ko aksın Hakkıya Böyle olur lü'elü-i lâlâ-yı 'aşk	Beit	İlahi	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	
10 ^b	Hüdâyi	Buyruk senün fermân senün Dert ehline dermân senün	Yâ Rabbenâ yâ Rabbenâ Luft u kerem ihsân senün	Muhamm es	İlahi	Müstefilün / Müstefilün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
10 ^b	Niyâzi	Ey garîb bülbül diyârün kandedür Bir haber vër gül- izârün kandedür	Nür iken adın Niyâzi dédiler Şol ezel ki i'tibârün kandedür	Beit	İlahi	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	
11 ^a	Nürî	Yanmağtan uşanmazam Mevlâm Pervane miyem bilmem	Ka' r-ı yem-i hayretde Mevlâm Dür-dâne miyem bilmem	Dörtlük	İlahi	Mef'ülü/ Mef'ülün/ Mef'ülü/ Mef'ülün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
11 ^a	Kuloğlu	Gözüm nürü fahr u cihân yetiş yâ Muhammed yetiş 'Aleme gün gibi toğan yetiş yâ Muhammed yetiş	Ey Kuloğlu cânlar cânı iki cihân sulţânı Ol derdimizin dermânı yetiş yâ Muhammed yetiş	Beit	İlahi	16'lı hece ölçüsü	
12 ^b	Abdü'laziz el- Halvetî	'Aşkuñ meyne kandır N'olduñ a gönül n'olduñ	Esrâra olup mahrem N'olduñ a gönül n'olduñ	Dörtlük	İlahi	7'li hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
14 ^a	Yünus Emre	Yörük degirmenler gibi dönerler El ele vermişler Hakka giderler	'Aklıñ başuñ dévşür divâne [Ol sultanuñ demi sürülür bunda]	Beit	İlahi	11'li hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
14 ^b	Mısrî	Ol menem ki vâkıf-ı esrâr-ı 'ilm-i âdemüm Kâşif-i genc-i hakikat hem hayât-ı 'alemüm	Ol Mısrîyem vücüdüm Mısrına şâh olmuşum Hâdisem gerçi veli muşkayyede sur-ı ağdemüm	Beit	İlahi	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	
15 ^a		Yanalım yakılalım 'aşk- ile süzâne olalım Çekelim hicr ü gam-ı derd-ile nâlân olalım	Tâlib-i râh-ı hakikât olalım leyl ü nehâr Hzreti Hakka êrüp 'aleme sulţân olalım	Beit	İlahi	Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilâtün/ Fe'ilün	
17 ^b	Meftûni	Allahu Rabbi lâ yezâl yâ Vâhid ü yâ Ze'l-celâl Ey pâdişâh-ı bi-zevâl yessir lenâ hayrâ'l- umur	Meftûni 'âcizdir garîb luğfandan etme bi-nâsib Yâ Bâki Hayy u Mü'cib yessir lenâ hayrâ'l-umür	Beit	İlahi	Müstefilün/ Müstefilün/ Müstefilün/ Müstefilün	Beitler Arapçadır.
18 ^a	Rümî	Ben dost hevâsına düşdüm Gayrı hevâ neme gerek	Ben ol mürğ-i lâhütiyem 'Arz u semâ neme gerek	Beit	İlahi	16'lı hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
18 ^b	Mısrî	'İlm-i bahr u vücüd esnâf anuñ dürdânesiyem ben Mâ'arif kenz ü dil vâşşâf anuñ virânesiyem ben	Ne Mısrîyem ne Mehdiyem ne 'İşâyam ne insanam Bu yanañ dâimi şem'ün veli pervânesiyem ben	Beit	İlahi	Mef'ülün/ Mef'ülün/ Mef'ülün/ Mef'ülün	
19 ^a	Çafûri	Tahtgâh êdi vücüdüm şehrini sulţân-ı 'aşk Dil sarâyında kuruldu bir 'aceb divân-ı 'aşk	Ey Çafûri êrmek istersen eğer cânânma Terk-i cân eyle tecellî eylesün sulţân-ı 'aşk	Beit	İlahi	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	

Yer Nu.: Millî Kütüphanesi A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası							
19 ^b	Sultan Veled	Şem'-i rüeyne cismini pervâne düşürdüm Evrâk-ı dilin âteş-i süzâne düşürdüm	'Âşıkun nesi var ise ma'sûka fedâdur [Semâ şafâ cânâ şifâ rûha gûdâdur]	Dörtlük	İlahi	Mefâilü/ Mefâ'ilü/ Mefâ'ilü/ Fe'ülün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
20 ^a	Niyâzi	Ey tîrikât erleri ey hâkikât pîrleri Bana bir nişân vîr ol bi- nişânlar kandedür	'Niyâziye yâr olan sırrında sulţân olur Din ü hem imân olan ol bi-mekân kandedür	Beyit	İlahi	14'lü hece ölçüsü	
20 ^b	Niyâzi	Ey şanem n'öldün cânâ kaşduñ var Bağrumı deldün kâna kaşduñ var	Bu Niyâziyi ağlatduğundan Anılanur kim ihsâna kaşduñ var	Beyit	İlahi	10'lü hece ölçüsü	
21 ^a	Yünus	Çıkdu erik dalına ânda yedüm üzümü Bostân issi kaşyup dîr ne yîrsün kozumu	Yünus bir söz söylemiş hiçbir söze benzemez Erenler meclisinde bulur ma'na yüzünü	Beyit	İlahi	14'lü hece ölçüsü	
22 ^a		Elâ ey câme-yî şabr ez- ruht çâk Nerham kaddetet li'l- mevî merdâk	Be-sevgend ' uhdîdet dil bi-bendem Fe inne'l-rabbe bi'l- ağlâk rabbâk	Beyit	İlahi		Beyitler Farsçadır.
23 ^a	Niyâzi	Cân bu ilden göçmeden cânânı bulma[z]sa ne güç Yârini terk eyleyüp yârani bulma[z]sa ne güç	Bunda gelmekden murâd-çün Hâkkuñ 'irfândur Ey Niyâzi kişi ol 'irfânı bulma[z]sa ne güç	Beyit	İlahi	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	
23 ^b	Enveri	Ey şehinşâh-ı serir-i enbiyâ vü evliyâ Vey sipehsâlar-ı haylül- etkiyâ vü eşfiyâ	Ey vücûd-ı pâk ey nür-ı muşavver-i pür-ziyâ Mevlid-i sulţân-ı kevneyn-i Muhammed Muştâfâ	Beyit	İlahi	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	Beyitler Farsçadır. / Mahlas divandan tespit edilmiştir.
24 ^a		Her dilbere bir 'âşik-ı hayrân ola gelmiş Gül bülbüle bülbül güle hayrâne ola gelmiş		Beyit	İlahi	Mefâilü/ Mefâ'ilü/ Mefâ'ilü/ Fe'ülün	
25 ^b		Mey-i 'işkuñla ser-mest ü hârâbam yâ Rasul'allah Dem-â-dem nâr-ı şevkünüle kebâbam ya Rasul'allah	Der-i devlet- medaruñdan beni redd etme Sulţânım Ğaribüm Hâfızım hâşret-me.âbam yâ Rasul'allah	Beyit	İlahi	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün	
26 ^a	Rûmî	Tecelli şevk-i didârûñ beni mest eyledi hayrân "Ene'l-hâk" sırrımı cânım anuñ-çün kılmağı pinhân	Şanurlar Eşreföğlyam ne Rûmîyem ne izniķi Menem ol dâsim ü Bâki göründüm şüretâ insan	Beyit	İlahi	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün	
27 ^a	Eşreföğlü Rûmî	Ey 'aceb bilsem nedür yâ Rab bu derdün çâresi Gün gün artar hiç oñulmaz yüregümün yâresi	Eşreföğlü Rûmî bu derde giriftâr olalı Düşdi bu deryâya kim yokdur anuñ kenâresi	Beyit	İlahi	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	
27 ^b	Eşreföğlü Rûmî	Göñül dostu cemâl âyinesidür Göñül kim pas ola hâkkuñ nesidür	Bu kemter Eşreföğlü Rûmî göñli şınuķ mecrûh hem virânesidür	Beyit	İlahi	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Fe'ülün	

Yer Nu.: Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası							
27 ^b	Yünus	Adım adım ilerü beş ‘alemden içerü On sekiz biñ hicâbı geçdüim bir dağ içinde	Yünus oldum gezerüm Mevlâ ile pazarum Ben Mevlânun didârun gördüm bir dağ içinde	Beyit	İlahi	14’lü hece ölçüsü	
28 ^a	Nürî	Semâdan sırr-ı tevhidî tuyan gelsün bu meydâne Derün içre bugün Allâh diyen gelsün bu meydâne	Gönül maşşudımı buldı cihân envâr ile toldı Bugün Nürî imâm oldı uyan gelsün bu meydâne	Beyit	İlahi	Mefâ’ilün/ Mefâ’ilün/ Mefâ’ilün/ Mefâ’ilün	
28 ^a	Şemsî	Göster cemâlün şem’ini yansun oda pervâneler Devlet degül mi ‘aşîka şem’ine karşı yâneler	Cevr ü cefa êtmen ile Şemsî seni terk eylemez Seni seven ‘aşîklarun hâşâ senden uşaneler	Beyit	İlahi	Müstefilün/ Müstefilün/ Müstefilün/ Müstefilün	
28 ^b	Dervîş Yünus	Şordular Mecnûna Leylâ nec’oldı Leyla gitdi adı dillerde kaldı	Tecelli Hâkk olan yerden kaçınma Yürü Leylâ ki ben Mevlâyı buldum	Dörtlük	İlahi	11’li hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
29 ^a	Dervîş Yünus	Her kaçan an[ar]sam seni qarârüm kalmaz Allâhum Senden gayrı gazüm yaşım kimseler silmez Allâhum	Dervîş Yünus seni ister luğ ile cemâlün göster Cemâlün gören ‘aşîklar ebedî ölmaz Allâhum	Beyit	İlahi	16’lı hece ölçüsü	
29 ^b	Niyâzî	Ey bülbül-i şeydâ yine efgâna mı geldün ‘Azm-i gül êdüp zâr ile giryâna mı geldün	Bu hâste Niyâziye şifa remzin edersün Derde düşenün derdine dermâna mı geldün	Beyit	İlahi	Mef’ülü / Mef’ülü / Mef’ülü / Fe’ülün	
30 ^a	Yünus	Tevhid hoşça nesne olur Tevhi eden mest olur	Yünus yolda duralum Bile tevhid edelim	Dörtlük	İlahi	8’li hece ölçüsü	
30 ^b		Ey enbiyâlar serveri Ey enbiyâlar rehber	Yoluna cânlar vêrdiler Ehlen ve sehlen merhabâ	Beyit	İlahi	16’lı hece ölçüsü	
31 ^a		(Elif)İlahun kâni (be)Başradır mekânı (Te)Tañrınun aşlanı Sultân Ahmed Rufâ’î	(Lam elif) La kadre mekânı (ye) yokdur anun nişânı Bu hâkinün sultânı Sultân Ahmed Rufâ’î	Beyit	İlahi	12’li hece ölçüsü	
33 ^a	Şemsî	Vâşil olmaz Hâkka kimse cümleden dür olmadan Kenz açılmaz şol göntülden tâ ki pür-nür olmadan	Mağv olanların kelâmı gayırdan gelmez velî Pes “Ene’l-Hak” nice der kişi Manşür olmadan	Beyit	İlahi	Fâ’ilâtün/ Fâ’ilâtün/ Fâ’ilâtün / Fâ’ilün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
34 ^a	Hüdâyî	Benüm maşşudum ‘alemden Degildür lâkin illâ hü	Bu sözün sırrına kimse Êremez lâkin illâ hü	Beyit	İlahi	Mefâ’ilün/ Mefâ’ilün/ Mefâ’ilün/ Mefâ’ilün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
34 ^a	Nürî	‘Aşkuñla cânüm bendedür bende Dil ey sultânüm sendedür sende	Nürî ol şâdiğ derdüñle yanuğ Dâimâ ‘aşîğ zindedür zinde	Beyit	İlahi	10’lu hece ölçüsü	
35 ^a	Eşrefoğlu Rûmî	Benim şeyhüm seni Hâkka götürür Cümle müşkillerün	Ceddini şorsañ Hâzret-i Resül [‘Abdü’l-kâdir sultân	Dörtlük	İlahi	11’li hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir.

Yer Nu.: Millî Kütüphanesi A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası							
		anda bitürür	dérler şeyhüme]				
37 ^a 37 ^b	Dervîş Yünus	Şehidlerin ser çeşmesi evliyanın bağı başı Enbiyanın gözi yaşı Hasan ile Hüseyindir	Dervîş Yünus dünyâ fâni senden evvel gelen kanı Sekiz uçmağın sulţanı Hasan ile Hüseyindir	Dörtlük	İlahi	16'lı hece ölçüsü	
37 ^a	Sezâyî	Sine içre bedr olan mahın nedür Taht-ı dilde hüküm eden şâh nedür	Söyle 'aşık bâ'is-i âh nedür Derdile 'azm êtdiğin rah ndür	Dörtlük	İlahi	Fâ'ilâtün/Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
38 ^a	Ya'küb	Dil ü cân hiç karar êtmez tecelli eyle yâ Allah Eşgünden firâr êtmez tecelli eyle yâ Allah	Çün 'aşıkdur sana Ya'küb yüzün göster eyâ mahbûb Yine sensün saña ma'lûb tecelli eyle yâ Allah	Beyit	İlahi	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün	
38 ^b	Mahvî	Derd-mendem mücrimem dermâna geldim yâ Rasûl Sâilem muhtâcinam ihsâna geldim yâ Rasûl	Êtme Mahvî bendeni red ey şefâ'at menba'ı Sen gibi ihsânı çok sulţana geldim yâ Rasûl	Beyit	İlahi	Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	
40 ^a	Nürî	Ṭariqât kurb-i Raḥmândur bu meydân özge meydândur Ḥaḳîqât sırr-ı Sübhândur bu meydân özge meydândur	Bu yolda Nürî serden geç bu erkân içre sırlar aç Bu meydân içre kanlar şaç bu meydân özge meydândur	Dörtlük	İlahi	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün	
41 ^a	Yünus	Benüm ol 'ışk bahrisi denizler ḥayrân baña Deryâ benüm kaṭremdür 'arş oldu seyrân baña	Yünus bu halk içre eksükliğin Ḥaḳ bilür Divân olmuş çağırur dervîşlik bühtân baña	Beyit	İlahi	14'lı hece ölçüsü	
41 ^b	Şems-i Tebrizî	Yâ Rasûl'alhâl Ḥabib-i Ḥâlîk-i yektâ tüyî Bergüzin-i zü'l-celâl-i pâk ü bi-hemtâ tüyî	Şems-i Tebrizî ki dâred n'at-i peygamber zebur Muştafâ vü müctebâ 'an seyyidi a'lâ tüyî	Beyit	İlahi	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	Beyitler Farsçadır.
42 ^a	Mısrî	Tâlib-i ḥaḳkuñ devâsız derd-dürür sermâyesi Anuñ-çün âh u zâr olur hemîn hem-sâyesi	Kim ki "mâ zâğa'l- başar" sulţânınun tıflı olur Mısrî ya şol feyz-i aḳdes nür oldu dâyesi	Beyit	İlahi	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	
42 ^b	Ġafürî	Sürüp dergâhına rüy-i siyâhım Umarım 'afv ola cürm ü günâhım	Keremlerle luḫflarla eyle her bâr Hüdâvendim efendim pâdişâhım	Beyit	İlahi	Mefâ'ilün / Mefâ'ilün / Mefâ'ilün/ Fe'ülün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
43 ^a	Lâ-mekânî	Pâk eyle gönül çeşmesi tâ durulunca Dik tut gözini gönlüne gönlün göz olınca	Ey Lâ-mekânî m [ben] seni [hoş] çok aradım çok Sinemde mükim olducağın tâ duyulunca	Beyit	İlahi	Mef'ülü/ Mefâ'ilü/ Mefâ'ilü/ Fe'ülün	
44 ^a	Hüdâyî	Gülistânda gülü ḥandân eden dost Aña bülbülleri nâlân eden dost	Cemalüne êdüp insanı mir'ât Kemâl-i hüsnünü seyrân eden dost	Beyit	İlahi	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Fe'ülün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.

Yer Nu.: Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası							
44 ^b	Eşref	Bıldün mi bunu böyle hâtm eyle tamam eyle imân Rasulu'llâha söyle hü hü hü hü diyelim yâ hü	Çek cihândan elini Hâkka döndür yönünü Tut Eşrefün elini hü hü hü diyelim yâ hü	Beit	İlahi		
45 ^e		Mevlâm ver 'aşkuñı baña hayranuñ olayum senüñ Bülbül gibi cemalüñe nâlanuñ olayum senüñ	Nâr-ı firâkuñla [bana kî] senden gayrı yarım yok Çarḫ-ı felek gibi döntüp devranuñ olayum senüñ	Beit	İlahi	Müsteфіlün/ Müsteфіlün/ Müsteфіlün/ Müsteфіlün	
46 ^e		Sikender-seyr isen de sedd-i nuṭṭâ et piş-i kâmilde Felâtün-i ḥaḫîkât bine naḫl-i mâcerâ olmaz		Beit	İlahi	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün	
49 ^a	Merkezi	Eyâ 'âlemlerün şâhı tecelli kıl efendüm teselli kıl Gönüller burcınun mâhı tecelli kıl efendüm teselli kıl	Bu Merkezi kuluñ cândan yine ister seni senden Açup hüsnün niḫâbından tecelli kıl efendim teselli kıl	Beit	İlahi	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün	
49 ^b	Sezâyi	Tennür-i dilüm od yaḫup âh-ı şererümden Bir özge kebâb mâ- ḥazar êtdi cigerümden	Dil-beste-yi zülfi- siyehüm gine Sezâyi Sevdâ-yı cünün gitmedi bir kerre serümden	Beit	İlahi	Mefûlü/ Mefâ'ilü/ Mefâ'ilü/ Fe'ülün	
50 ^a		Bedâ hilâlen 'alâ ğazâlen ve mâli cevran 'aleyye mâla 'Azzebâni li şudüdün 'anniy إلى fiy hava-uhu mâla	Şallı ve sellim 'ale'n- nebiyyi bi ba'sihi ḫad meḫâ dalâla şümme-r'riḫâ anke yâ ilâhî nî'me şuhbin lehü ve âla	Beit	İlahi		Betiylere Arapçadır.
50 ^b		Dil verme gayre iste gel Hâkḫı Derdine çâre bırakma şıdḫı	Pâk eyle ḫalı gider zülmeti Kâmilün yâri pîrim Rûfâ'i	Beit	İlahi	10'lu hece ölçüsü	
50 ^b	Şıdḫı	Nür-i cemâlî Hâkḫıñ vişâli Eyler tecelli dil olsa hâli	Gönlünde Şıdḫı yaḫ nâr-ı 'aşkı Zikreyle Hâkḫı rûz u leyâlî	Beit	İlahi	10'lu hece ölçüsü	
51 ^a		Ey mihr-i cihân-tâb-ı sipihr-i ezelî V'ey mâh-ı münîr-i felegün lem-yezeli	Pervâne gibi şem'ine cem' oldu senüñ Bubekr 'Ömer Ḥazret-i 'Osman 'Alî	Beit	İlahi	Mefûlü / Mefâ'ilü/ Mefâ'ilü/ Fe'ülün	
52 ^a	Derviş Himmet	Vaḫt-i şeherde açılır perde Düşdiğim yêrde derman senüñdür	Derviş Himmete çâre vuslata Derd-i firḫate dermân senüñdür	Beit	İlahi	10'lu hece ölçüsü	
52 ^a	Sems-i Tebîzî	Bi-ḥamdillâh dârem Allâh alup 'aḫlumı fikrüllâh Dilümde zâtun esmâsı baña üns oldı zikrul'allâh	Şems-i Tebrîz bumı bilür aşlâ ḫalmaz fenâ bulur Bu 'âlem küllî maḫv olur hemân bâḫî ḫalır Allâh	Beit	İlahi	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün	
53 ^b	İlhâmî	İlâhî ey kerem-kânı baña mülki vâren sensin Vücüdüm eyliyen ihyâ bu vaḫte êrdiren sensin	Muḫammed ümmetiyiz hiç bizüm de şânumuz yok mu Ne denlî cürmümüz var ise de imânımız yok mu	Beit	İlahi	Mefâ'ilün / Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün / Mefâ'ilün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.

		Yer Nu.: Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası					
54 ^a	Hüdâyi	Olmayacak senden 'atâ Kul n'eylün yâ Rabbenâ	Ët gülşen-i vaşluñ naşib Ëul n'eylesün yâ Rabbenâ	Dörtlük	İlahi	Müste'filün / Müste'filün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
54 ^a	Mısrî	Dervîş olan 'aşık gerek Yolında hem şâdık gerek	Bu Mısrî gibi alçağı Her bir ayak başmak gerek	Beit	İlahi	Müste'filün / Müste'filün / Müste'filün / Müste'filün	
54 ^b	Yünus	Ben dost ile dost olmuşum kimseler dost olmaz baña Münkirler bakup gülüşür selâm dağî vêrmez baña	Yünus dêr ki ben nêce dem fânî cihim terk êdem Yâna yâna Hâkka gîdem perde hicâb olmaz baña	Beit	İlahi	8'li hece ölçüsü	
55 ^a	İlhâmi	Yüzüm karasına bakma beni sen eyleme nâlan Bu yıl manşür êdüp luftunla yâ Râb eyleme giryân	Dêr İlhâmî baña olan dağî olmaya bir dosta Rezil êtme beni yâ Râb hürmet eyle bu dosta	Beit	İlahi	Mefâ'ilün / Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün / Mefâ'ilün	
56 ^a	Nağşî	Mağşâd-ı 'aşıkların menzil-i cânân olur İsmi ni yâd eylese vâlih ü hayrân olur	Nağşî 'aşık saña 'aşk hâberin vêr bana Menkâbe-yi evliyâ reşk-i gülîstân olur	Beit	İlahi	Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	
56 ^b	Eşrefoğlu Rûmî	Nêdeyüm şabr êdebilsem dil ü cân oda yanar hû Velî âh eyler isem kevn ü mekân oda yanar hû	Eşrefoğlu yana gör ki küh-i kenarında Hâkkuñ Désinler Rûmîye ibn-i fulân oda yanar hû	Beit	İlahi	Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün/ Fe'ilün	
57 ^a	Ûftâde	Derdimün dermânî sensin yüce sulţânüm meded Canımın cânânî sensin yüce sulţânüm meded	Derd-meñd Ûftâdenün budur murâdî dâ'imâ Hüb cemâlün görmek ister yüce sulţânüm meded	Beit	İlahi	Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	
57 ^b 58 ^a	Şems-i Tebrîzî	Gine andum yine efendim gönlüm alanı Benüm gönlüm alup şeydâ kılanı	Gerçi sever Hâkkuñ Şems-i Tebrîzî Fedâdur yolına başıyla cânı	Beit	İlahi	11'li hece ölçüsü	
59 ^a	Dervîş Yünus	'Aşkuñ [i]le 'aşıklar yansun yâ Rasül'allâh İçüp 'aşkuñ şarâbun şansun yâ Rasül'allâh	Dervîş Yünusuñ cânî ilm ü şefâ'at kânî 'Alemlerün sulţânî sensün yâ Rasül'allâh	Beit	İlahi	14'lü hece ölçüsü	
59 ^b		Ey gönül gel Hâkka giden râhî bul Ehl-i derd olup derüni âhî bul	Adem isen "şemme vechu'llâh"ı bul Kanda bakşañ ol güzel Allâhî bul	Muhamm es	İlahi	Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün / Fâ'ilün	
60 ^a	Ra' üfi	Ey gâfil men-fi'l-beden ezana gel tevhid ile Aç gözüñi al hâsedden ezana gel tevhid ile	Çalış Ra'üfiyle dem al gitsün zamirînden cidâl Gel vahdetün bahrine dal 'ummâna gel tevhid ile	Beit	İlahi	Müste'filün / Müste'filün / Müste'filün / Müste'filün	
60 ^b		Bu 'aşk bir bahr-i 'ummândur buña hadd ü kenâr olmaz Delilüm sırr-ı Kur'andur buni bilende 'âr olmaz	Hâkkuñ ile hâkkuñ olanlara kendi özin bilenlere Dost yolında ölenlere kan bahâsî dinâr	Beit	İlahi	Mefâ'ilün / Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün / Mefâ'ilün	

Yer Nu.: Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası							
			olmaz				
61 ^a	Yünus Emre	Ben bende buldum çün Haqqı Şekk ü güman nemdür benüm	‘ İşk odına düşüp yanan Şük u bazâr nemdür benüm	Beit	İlahi	8’li hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
62 ^a	Niyâzî	Ey çerh-i dün n’ëtdüm saña hiç rahat vermedün baña Güldürmedün önden soña âh mihnetâ vâh mihnetâ	Yanar Niyâzî derdine hiç kimse yoğ hâlüm bile Nâlan olup gözüm yola âh rihletâ vâh rihletâ	Beit	İlahi	Müstefilün / Müstefilün / Müstefilün / Müstefilün	
62 ^b	Mısrî	Halk içre bir âyineyem herkes baçar bir an görür Her ne görür kendi özin ger yahşî ger yaman görür	Ol dilberün Mehdi adı sükker-dür[ür] halka dâdi Mısrî çeker bu mihneti ol rahat-ı Rahmân görür	Beit	İlahi	Müstefilün / Müstefilün / Müstefilün / Müstefilün	
63 ^a	Eşrefoğlu Rûmî	Ey gönül var kim bu dertden sen haber-dâr olmaduñ Anuñ-çün bu yolda sen çeker-dar olmaduñ	Eşrefoğlı Rûmîye yoldaş oluban ey gönül Geçüben aşşı ziyândan dosta gider olmaduñ	Beit	İlahi	Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün/ Fâ‘ilün	
65 ^a	Niyâzî	Gel semâ’a zıkr ile gel yâne yâne hü deyü Ër şafa-yı zevk-i Hakkâ yâne yâne hü deyü	Ey Niyâzî gönline ‘aşıklarun hikmet dolar “Küntü kenz”ün hazinesinden yâne yâne hü deyü	Beit	İlahi	Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün/ Fâ‘ilün	
65 ^b	Niyâzî	Dermân arardum derdüme derdüm baña dermân imiş Bürhan aradum aşluma aşlum bana bürhün imiş	Dinle Niyâzî’nün sözün bir nesne örtmez Haq yüzün Haqdan ‘âyân bir nesne yoğ gözsüzlere pinhân imiş	Beit	İlahi	Müstefilün / Müstefilün/ Müstefilün/Müstef ilün	
66 ^a	‘Âşık Yünus	Ayırma beni senden Yaradan Düşüp ölüürüm ben bu yaradan	‘ Âşık Yünusuñ budur maşşudı Ala yârini çıka aradan	Beit	İlahi	11’lu hece ölçüsü	
66 ^a	Selâmî	Baş açup girdim bugün şâhib-i meydân benim Eş-salâ gelsün gelenler sîne-yi ‘üryân benim	Naşşımı gören Selâmî âdem ü beşer şanır Her mâkâmda hâzır olup cümleden mihmân benim	Beit	İlahi	Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün/ Fâ‘ilün	
68 ^a		Bekler bu ‘aşkun çeker merdîsi Haqqâ çeker bu ‘aşkun derdi beni	Çekmeyenler ne bilür bu ‘aşkun derdini Biz bunu çekelim varsın besmi olsun	Dörtlük	İlahi		
68 ^a		Vefâ ummak hatâdur şarhoşdan Umulur mu ‘asel zembür u hardan		Beit	İlahi		
68 ^b		Benüm göz yaşımı bârân edersin keyfine Âteş-i ‘aşkunla hayran edersin keyfine	Ëtmedin bu bendeni bâbma dil-cü sevdiğim Râziyim şol katlime	Dörtlük	İlahi		

Yer Nu.: Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası							
			fermân edersin keyfine				
69 ^a		Ey şâh-ı felek-i kevkbe-i devrân senündür Ey mihr-i melek dâire- yi meydân senündür	Bülbül göz açar gül yüzünü güldürmeye mecbur[<i>dur</i>]	Beyit	İlahi	<i>Mefâilü / Mefâ'ilü/ Mefâ'ilü / Fe'ülün</i>	
69 ^b		Şu cihânda bir murâda êrmedim Efendimün gonca gülin dermedim	Abdal oldum şimdi seyyâh gezerim [Felek] beni hâşretime kavuşdur	Beyit	İlahi	<i>11'li hece ölçüsü</i>	
70 ^a 70 ^b		Gök yüzünün gök buludu İndi deryâyı büridi	Bir bilinmez şehre [gitsem] Şoyunsam küllhâna girsem	Beyit	İlahi	<i>10'lu hece ölçüsü</i>	
70 ^b		Oķu'azuḥâlim feth-i bâb eyle Ḥûnî gözlüm saña mâsîldür gönül	Merḥamet êdip doğrusın söyle Senden cevâb ister saıldır gönül	Beyit	İlahi	<i>11'li hece ölçüsü</i>	
70 ^a	Dervîş Yünus	Dün uykusun uyumaz didâra müştâk olan	Dervîş Yünus bu sözi kâmillere söyledi Cahillerün sohbeti 'aḳla ziyândur ziyân	Beyit	İlahi	<i>14'lü hece ölçüsü</i>	2 ^a tekrar
70 ^a		'Alemler nûra ḡarḳ oldu Muḥammed toḡduḡı gece Mü.min münâfık fark oldı Muḥammed toḡduḡı gece	Yerden göge nür eyledi yedi kırḳa ḳatıldı Keşîşlerün dili tutuldu Muḥammed toḡduḡı gece	Beyit	İlahi	<i>16'lı hece ölçüsü</i>	3 ^a tekrar
71 ^b		Ey şehid-i Kerbelâyâ aḡlayan Aḡla mâtemdür Muḥarremdür bugün	Şeksiz ehlu'llḥha oldu nür-ı 'ayn [Aḡla mâtemdür Muḥarremdür bugün]	Dörtlük	İlahi	<i>Fâ'ilâtün / Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün</i>	2 ^a tekrar
71 ^b		Ḥaḳdan ḡayrı sevgili [cümle] yalandur yalan Ḥaḳdan ḡayrı fânî bâḳî deḡildür kalan	'Aşık olan kişinün bellü nişânı var[<i>dur</i>]	Beyit	İlahi	<i>14'lük hece ölçüsü</i>	2 ^b tekrar
72 ^a		Bu mestâne gönülüm oldu ol peri 'İlacın bulmayup gezdim serseri	Ölünce imânuñ elden bırakma Ḥüşnünün nûrına mâsîldir gönül	Beyit	İlahi	<i>11'li hece ölçüsü</i>	
72 ^a	'Ömer	Şalınup şeyrân yerine giden dilber kimünsin sen Siyâh zülfün mâh yüzüne döken dilber kimünsin sen	Dêr ki 'Ömer [seyre] varma varup divânında ḡurma Elâ göze siyah sürme çeken dilber kimünsin sen	Beyit	İlahi	<i>16'lı hece ölçüsü</i>	
75 ^b	'Aşık 'Ömer	Yâ İlahî beni işşânna muḫtâc eyle Olur olmaz ḡalḳ-ı yârâna muḫtâc eyleme	Rüz u şeb aḡlayuban budur niyâzım saña Bu 'ömre dert verüp dermâna muḫtâc eyleme	Beyit	İlahi	<i>Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün</i>	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
75 ^b	Şem'i	Raẓiyem her ne êderse baña serv ü semenüm Tig-ı cevriyle şâd pâre kılursa bedenüm	Şem' İyem küşe-yi virâneyi vèrmem felege Gülşen-i baḡ-ı cinândur baña yegdir vuşlatum	Beyit	Gazel	<i>Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün</i>	

Yer Nu.: Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası							
76 ^a	Eşrefoğlu Rûmî	Ey gönül bir derde düş kim anda dermân gizlidir Gel karşı bir kaşreye kim anda dermân gizlidir	Gör bu Eşrefoğlu Rûmî bahr-ı 'aşkıta n'eylesin Cân u başı terk edüp cânında cânan gizlidir	Beit	İlahi	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	
76 ^a	Herçâyî	Meyl edüp ağıyârı aldın yanına Bi-vefâ Herçâyî yaz bu şânın	Şimdi kal hâlî hicr ile hâlî yaman Bi-vefâ Herçâyî yazık şânına	Beit	Şarkı	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	
76 ^b		Süzdükçe çeşm-i nergisin 'Aklıñ alırsın herkesin	Gülden yapılmış her yerin Billur gibi sim[in] tenin	Dörtlük	İlahi	8'li hece ölçüsü	
76 ^b		Gel bezme ey çeşm-i elâ Rağş eyle kıl nâz u edâ	Bir bakışa cânım fedâ	Beit	İlahi	8'li hece ölçüsü	
76 ^b		Kaşd eyledi cânâ milkini tâ eyleye yağma	Ol pâdişâhuñ rüy-ı celâlin göhâl 'âlem Baş eydi cihân-ı halk âna êtdi temennâ	Beit	İlahi	Mefûlü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ülün	
77 ^a		Yetişir cevri eyledigün ey nazlı yârim Ağlamak işi kesb-i kârum yetişir	Sen bilirsın ben ğaribün yâri yok yârânı yok	Beit	İlahi		
77 ^a		Altun hâl ile yazsun bu beyti yazan Kendi boyunca kaçsun benüm için kuyu kızan	Bunu yazdım ben bir hayâl ile Okuyanı olsam bir şafâ ile	Beit	İlahi		
77 ^a		Ey gönül gör göziñ kendini 'aşka dalmadan Ġâfil olma aç göziñi nâmerde muhtâç olmaktan	Sırrını kâlbinde şakla naċtını el almadan Dertli olmak hem evlâdır derdini 'âlem bilmeden	Beit	İlahi		
77 ^a		Geçti gül bezmi şitâdur gülşene bulma suç Anuñ-çün etmez efgân bûlbûlâna bulma suç	Kimdür anı bilmedin sen 'âşıkâna bulma suç Hep anuñ hüsni belâsıdır yine ğavġâ-yı 'aşk	Beit	İlahi	Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilâtün/ Fâ'ilün	
78 ^a		Sevdim yine bir meh-veşi Bakarum rüy-ı zibâsına	Budur meyârûñ incesi Düşdi gönül sevdâsına	Dörtlük	İlahi	8'li hece ölçüsü	
78 ^a		Değilsen de saña lâyiķ efendim Ne çâre 'âşıkım 'âşık efendim	Beni kıl vaşlına lâyiķ efendim [Ne çâre 'âşıkım 'âşık efendim]	Dörtlük	İlahi	11'li hece ölçüsü	
78 ^a		Nice şabr edeyim ey şüh-ı revâ Nihâyet yok seniñ cevrine cânâ		Beit	İlahi	11'li hece ölçüsü	
78 ^a		Çeşm-i siyah mest-i niyâz Her bir nigâh 'işve-yi nâz	Dünyâda ne vâse de az Nâz ile istignâsını	Beit	İlahi	8'li hece ölçüsü	
78 ^a		Sâķi şadr-ı câm-ı zer-nigâri Kaldır niķâb-ı didâr-i yâri	Nâz-ı hırâmın ceylân yâri	Beit	İlahi	10'lu hece ölçüsü	
78 ^a		Reftâra gelsün ol fer-i dil-cü Pertev ederek mânende	'Âlemdede yokdur dilber saña denk Sâzendeler êtsün	Beit	İlahi	10'lu hece ölçüsü	

Yer Nu.: Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası							
		âhû	sazın âhenk				
80 ^b	Şadrî	Emrûn olsun dër gelip baş üstüne meydâne fes Hâzret-i Sultân-ı ekrem Adli-yi devrâne fes	Şadrîya ser-levhâ olsun la lile divânıma Böyle bir reŋgin gazel söyletdi çün cânâne fes	Beyit	Gazel	Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlün	
81 ^a		Gel baña cevr étme dilber dinün 'imânuñ 'aşkına Cümle yokdan var eden Ġani vü Sübhân 'aşkına	Beyhüde hâl söylemeyi görmedim saña maħal Onca râķib sözlerine haķķ-ı mizân 'aşkına	Beyit	İlahi	Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlün	
81 ^b	Nefî	'Aşķıka t'an étmek olmaz mübtelâdur n'eylesün Âdeme mihr-i maħabbet bir belâdur n'eylesün		Beyit	İlahi	Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
81 ^b		Aķar ķan aķar şular aķar ķan baĝla şabid Ķolumı her şamardan ķan aķar ķan bu ne	Hâķķ-ı şerî'atdurlar şurur şular aķar ķan	Beyit	Mâni		
82 ^a	Hâtif	Ġonce-i reng-i tebessüm rüy-i âl olmuş saña Naĝme-yi âvâz-i bülbül perr ü bâl olmuş saña	[Cünbüş-i müĝân-ı çeşm-i şüh şanma Hâtifa Ahuvân-ı çin-i taşvir-i hayâl olmuş saña]	Beyit	Gazel	Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlün	
82 ^a	Hâtif	Kırmızı aşı boyası rengi al olmuş saña Acıyıp baķķalda pekmez şonra bal olmuş saña	[Aĝarıp kabı dökülmüş zaĝra şanma Hâtifa Sen bir uncu kürküñ cuval olmuş saña]	Beyit	İlahi	Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlün	
82 ^b		Ķıyâmet gününde maħşer yerinde Âh ümmetim dër de aĝlar Muħammed	Gelsin ümmetlerim dëyu çağırır Âh ümmetim dër de aĝlar Muħammed	Beyit	İlahi	11'li hece ölçüsü	
83 ^a	Hüdâyi	Bu nâz-ı şiveden her dem ferâĝat yok mı sulţânım Cefâ vü cevrüne yoksa nihâyet yok mı sulţânım	Hüdâyi dermdendün muntazırdur bâb-ı rif'atde Hâr'im-i baĝ-ı vişâliñle icâzet yok mu sulţânım	Beyit	Gazel	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün	
83 ^a		Dil-i 'aşķıların bend étmede bir pehlivânsın sen Süvâr-ı esb-i nâz olmuş begim kaşı kemânsın sen	Aman 'işvebâzım çâresâzım bir civânsın sen	Beyit	İlahi	Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün/ Mefâ'ilün	
83 ^b		Düştü göñül çäre nedir bi-vefanuñ 'aşkına Ehl-i 'aşķuñ kârı dâ'im yanmaķdur 'aşķ nârına	Nëce izhâr édeyim cân içinde gizlidir Âteş-i 'aşķuñla yârim çâresini bul baña	Beyit	Şarkı	Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlün	
84 ^b	Gevherî	Bana cevr éyleme ömrümün varı Ķulunda yaralar dürlü dürlüdür	Mestâne gözlerle çifte benlere Gördüğimiz demler dürlü dürlüdür	Dörtlük	İlahi	11'li hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
85 ^a		Seyr edüp baķdım cemâliñ aya beñzer sevdiğim Tır-i müĝân kaşlarını hem yaya beñzer sevdiğim	Baña dër ki ķâmetim serviye benzer 'aceb Ben dedim taħķiķ hemân tuĝbâya beñzer sevdiğim	Beyit	İlahi	Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlün	

Yer Nu.: Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası							
85 ^b		Çalbinde yokdur ferâhım Güldürmez baht-ı siyahım	Ben taahhüm etsem de boş Yandı y'Allah çeker [âhım]	Dörtlük	Şarkı	8'li hece ölçüsü	
86 ^a		Bir nazarda gönlim aldın âfet-i devrân mısın Gözleri âhü mişâli kaşları kemân mhâln	Cândan inan âdem ile hasbihâl etmek güzel Şağla bu sırrı efendim dilde bir cevâb mısın	Beyit	İlahi	Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlâtün/ Fâ'îlün	
87 ^b 88 ^a		Beylik gemiye düşdü kaça ile bir âfet Pek yosma kıyâfât	El 'afv ü zekâtü'z-zafere eyle ri'âyet Vêr yârime ruşşât	Beyit	İlahi	Mefûlü / Mefâ'ilü / Mefâ'ilü / Fe'ülün	
88 ^b	'Âşik 'Ömer	Qadr mevâlîm senüñ hikmetüñ çoçdur Cânı gördüm bir mermerden içeri	Cân-ı derün helak eyledi İflâh olmaz derde düş oldı	Beyit	İlahi	11'li hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir
93 ^b	Nürî	'İşkuñla cihân beste Luţf eyle 'inâyet kıl	Nürî kuluñ irşad et Luţf eyle 'inâyet kıl	Dörtlük	İlahi	7'li hece ölçüsü	1 ^a tekrar
94 ^a	Yünus	Hürî kızları geldiler kundağın bile şardılar Muhammede yüz sürdiler Muhammed toğduğu geçe	Yünus eydür hey kardaşlar akar gözden kanlı yaşlar Secdi etdi tağlar taşlar Muhammed toğduğu geçe	Beyit	İlahi	16'lı hece ölçüsü	3 ^a tekrar
94 ^b		Seniñ hasretinle şüh-i melek-ten Taahhüm edemedim toğrusın ben	Huşusâ zâr u derd ü miñnetine Hele bir gün degil bir sâ'atine	Dörtlük	Şarkı	11'li hece ölçüsü	
94 ^b		Sebep ne bakmıyor yârim yüzime Görünmüyor cihân şimdi gözime	Bu 'aşkıdan geliyor aşla ferâğat Ne hâletdir ne hâletdir ne hâlet	Dörtlük	Şarkı	11'li hece ölçüsü	
95 ^a		Nâr-ı 'aşkuñ yaqtı beni Degişmem cihâna seni	Êtme baña cevr ü cefa Ğayrularla êtme şefâ	Dörtlük	Şarkı	8'li hece ölçüsü	
95 ^a		Bu günlerde saña [ğâyet] özendim Nasıl şabr edeyim cânım efendim	Yalan yere yemin êtme uşandım Âteş-i 'aşkuña göz göre yandım	Dörtlük	Şarkı	11'li hece ölçüsü	
96 ^b	Hâtâyî	İkrâr vârdim dönmem elest bezminden Verdiğim ikrârı imândan aldım	Merhem şar dilir-i 'aşk yâresine 'ilm-i hikmeti Loğmândan aldım	Beyit	Gazel	11'li hece ölçüsü	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
97 ^a	Hüdâyî	Efendim dünyâ seniñdür emrüne müntatzırdur kıl Bir gedâ her dem düşmüşem derdiñe	Hüdâyî derdmenkün muntazırdur bâbuña Çorçarım 'aqlum alup şonra cefakâr olursın bendeñe	Dörtlük	İlahi		
97 ^b 98 ^a	Vâşif Mîr	N'eyledi gör baña ol mâh-ı mehi Dağda düşürdi bu dil-i vâlihimi	Şabr olunur mu bu kadar hasrete Şaldı gönül milkini yâr fırkate		İlahi	Müfte'ilün / Müfte'ilün / Fâ'ilün	Mahlas divandan tespit edilmiştir.
98 ^a	Şem'î	Raziyem her ne eğerse baña serv ü semenüm Dest-i cevr ile şad-päre kıllursa bedenüm	Şem'iyem küşe-yi meyhâneyi vërmem felege Gülşen-i bâğ-ı cinândan baña yegdür vaţanum	Beyit	Gazel	Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün	
98 ^b	Hâfiżi	'Acep ol şâh-ı cihân pâyine yüzüm süre mi Yâ baña baht-ı siyah bir	Hâfiżi cân u cihândan hele bizâr oldum	Muhamm es	İlahi	Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilâtün / Fe'ilün	

Yer Nu.: Millî Kütüphane A4724 Numarada Kayıtlı Güfte Mecmuası							
		dañı el vère mi	Şabrı güç çaresi güç derde giriftâr oldum				
99 ^a	Vâşif Mîr	Kim olur zür ile maksûdına reh-yâb-ı zafer Gelir etbetde zühûra ne ise hükm-i kader	Elemiñ ‘an-aşl ‘âlemde emeldir aşl Vâşifâ zevkine bak yok ğamñ aşl faşl		İlahi	Fe‘ilâtün / Fe‘ilâtün / Fe‘ilâtün / Fe‘ilün	
99 ^b		Meded yok derdile kimseden Allâhdan ğayrı Açar yok şinemiñ şâd çâkine cân-ğâhdan [ğayrı]	Gönül tâb-süz-ı ‘aşk-ı cânân-ı ‘ömr ile kütâh Şikâyet olmasun ammâ çekilmez derd imiş bi’llâh		İlahi	Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün/ Mefâ‘ilün/ Mefâ‘ilün	
100 ^a		Nevâ yok bezm-i ğurbetde fiğân u âhdan ğayrı Kime dem-âz olur dil nâle-yi cân-ğâhdan ğayrı	Ğaribim bi-kesim yoğdur enisim âhdan ğayrı Penâhum dest-girim kâlmadı Allâhdan ğayrı		İlahi	Mefâ‘ilün/ Mefâ‘ilün/ Mefâ‘ilün/ Mefâ‘ilün	
104 ^b		Ey güzel hançer çeküp kaşd êtme arslan üstüne Şinemde derdim yêter kan eyleme kan üstüne	Uğruna serden geçersem öldüğüm ğam degil Yolña kurbân olmağ baş ile cân üstüne		İlahi	Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilün	
105 ^a		Dizinde kâlmadı kuvvet naşib arayı arayı Dolaşdırdı bizi kısmet Semerkandı Buhârâyı	Ne lâzımdır saña gezmez Semerkandı Buhârâyı Naşibiñ var ise elbet gelür arayı arayı	Beit	İlahi	Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün/ Mefâ‘ilün / Mefâ‘ilün	
105 ^b		Görüp şâhim beni zevk ü sürür-âlûde şanmâ Neşâtum hep ğamdandır beni sen şadumân şanmâ	Dil ol name-yi serbeste kim dildârdan geldi Dağı açılmadığ bir ğoncadır gül-zârdan geldi	Beit	İlahi		
105 ^c		Meded derdime dermânımı göster Yâ cânım al ya baña cânânımı göster	Ya’kub-sıfat dide-yi giryânım açılın Ağlatma beni Yûsuf-ı Ken’ânımı göster	Beit	İlahi		
105 ^d		Ey nesim-i seheri cânda yeriñ var seniñ Bülbül-i bi-dile gelsin haberin var seniñ	Ey kebüter saña reşk êtmemek çâre mi var Küy-ı yâre varacak bâl ü periñ var seniñ	Beit	İlahi	Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilâtün / Fâ‘ilün	

Şiranlı Hacı Mustafa Efendi'nin Manzum Silsile-nâmesi

Ramazan ÇELİK | orcid.org/0000-0002-0048-0126 | r.celik@erciyes.edu.tr

Dr. Öğr. Üyesi, Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İslam Tarihi ve Sanatları Bilimi, Türk İslam Edebiyatı Anabilim Dalı, Kayseri, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/047g8vk19>

Öz

Hacı Mustafa Efendi, *Şeyh-i Şiranî* olarak da bilinen mutasavvıf ve âlim bir şahsiyettir. 1254/1838 yılında Gümüşhane iline bağlı Şiran ilçesinin Sarıca köyünde doğmuştur. Babasının ismi Ömer Efendi, annesi ise Havva Hatun'dur. Yaklaşık on beş yıl kendi memleketinde medrese eğitimi aldıktan sonra Trabzon, Tokat ve Uşak'ta tahsiline devam etmiştir. İlim yolunda ilerlerken tasavvufa meylenmiş, Mekke'ye gidip burada Nakşibendî tarikatı şeyhlerinden Yahya Dağstânî'ye (ö. 1319/ 1899) intisap etmiştir. Yedi yıl boyunca müşşidine hizmet edip ondan tasavvuf terbiyesi almıştır. Ardından şeyhinin işaret ve icazetiyle Anadolu'ya avdet edip önce Nıksar sonra da Çorum'da irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. 1870'li yıllarda geldiği Çorum'da dergâh inşa ettirmiş, onlarca halife yetiştirmiş ve bu talebelerini yine irşat vazifesiyle Anadolu'nun muhtelif yerlerine göndermiştir. Sultan II. Abdülhamit tarafından saraya davet edilmiş, çeşitli ihsan ve iltifatlarla taltif edilmiştir. Altıncı kez yaptığı hac yolculuğu neticesinde, 1317/1899 yılında Medine'de vefat edip, Cennetü'l-Baki kabristanına defnedilmiştir. Hacı Mustafa Efendi âlimlik, müşşitlik, velilik vasıflarının yanında edebiyatla da ilgilenmiştir. Kendisine izafe edilen gazel, rubai ve bazı beyitler bulunmaktadır. Bununla beraber Nakşibendî tarikatının Halidiye koluna ait bir silsile-nâmesi bulunmaktadır. Sözlük anlamı "art arda gelen, birbirinin devamı olan, şecere" olan silsile, tasavvufta bir tarikatın birbirinden icazet alarak devam eden şeyhler listesini ifade eden bir kavramdır. Silsileyi oluşturan isimlerin kaydedildiği belgeye "silsile-nâme" adı verilmiştir. Silsile-nâme yazma geleneği ilk olarak Arap kültüründe ortaya çıkmış, daha sonra Türk kültürüne de geçmiştir. Tasavvuf tarihinde bu türün bilinen ilk örneği Ca'fer el-Huldî'yi (ö. 348/959) Hz. Peygamber'e (sav) bağlayan silsiledir. Kültürümüzde çeşitli tarikatlara ait manzum ve mensur silsile-nâmeler yazılmıştır. Bunlardan biri de Şiranlı Hacı Mustafa Efendi'ye ait Nakşibendî tarikatı şeceresini listeleyen manzum silsile-nâmedir. Çalışmada, Şiranlı Hacı Mustafa Efendi'nin hayatı ve Çorum'daki irşat faaliyetleri hakkında bilgi verildikten sonra onun silsile-nâmesi şekil ve muhteva özellikleri bakımından incelenip silsile-nâmenin çevri yazılı metni

verilecektir.

Anahtar Kelimeler

Tasavvuf, Şiranlı Hacı Mustafa Efendi, Çorum, Silsile-nâme, Manzume.

Atıf Bilgisi

Çelik, Ramazan. "Şiranlı Hacı Mustafa Efendi'nin Manzum Silsile-nâmesi". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2024), 86-106.

Geliş Tarihi	20.04.2024
Kabul Tarihi	11.05.2024
Yayın Tarihi	29.06.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	kider@kocaeli.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Yayıncı	Kocaeli İlahiyat Dergisi, Kocaeli Üniversitesi'nin bir yayınıdır.

Poetic Silsile-nâme of Haji Mustafa Efendi From Şiran

Ramazan ÇELİK | orcid.org/0000-0002-0048-0126 | r.celik@erciyes.edu.tr

Asst. Prof., Erciyes University Faculty of Theology, Department of Islamic History and Arts,
Department of Turkish Islamic Literature, Kayseri, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/047g8vk19>

Abstract

Haji Mustafa Efendi, also known as Şeyh-i Şirani, is a Sufi and scholarly figure. He was born in 1254/1838 in Sarıca village of Şiran district of Gümüşhane province. His father's name was Ömer Efendi and his mother was Havva Hatun. After receiving madrasah education in his hometown for about fifteen years, he continued his education in Trabzon, Tokat and Uşak. While advancing on the path of knowledge, he was inclined towards Sufism and went to Mecca, where he became affiliated with Yahya Dagestani (d. 1319/1899), one of the sheikhs of the Naqshbandi sect. He served his sheikh for seven years and received Sufi training from him. Then, with the sign and permission of his sheikh, he returned to Anatolia and carried out guidance activities first in Niksar and then in Çorum. In Çorum, where he came in the 1870s, he built a lodge, trained dozens of khalifas and sent these students to various parts of Anatolia on a mission of guidance. Sultan II. Abdulhamit wanted to give him a gift, but since he did not accept this offer, he was exiled from Çorum to Afyon. Haji Mustafa Efendi from Şiran, who died in Medina in 1317/1899 as a result of his sixth pilgrimage, was buried in the Cennetü'l-Baki cemetery. In addition to his qualities as a scholar, murshid and guardian, Haji Mustafa Efendi was also interested in literature. There are ghazals, rubai and some couplets attributed to him. However, there is a lineage belonging to the Naqshbandi sect. Silsile, whose dictionary meaning is "succession, continuation of each other, genealogy", is a concept in Sufism that refers to the list of sheikhs of an order who continue by taking the icazet from each other. The document in which the nâmes that make up the lineage are recorded is called silsile-nâme. The tradition of writing silsile-nâme first appeared in Arab culture, and then passed on to Turkish culture. The first known example of this type in the history of Sufism is the silsila linking Ja'far al-Huldî (d. 348/959) to the Prophet (pbuh). In our culture, verse and prose series of orders belonging to various sects have been written. One of these is the verse series listing the genealogy of the Nakşibendî sect belonging to Haji Mustafa Efendi from Şiran. In the paper, after giving information about the life of Haji Mustafa Efendi from Şiran and his

spiritual activities in Çorum, his lineage will be examined in terms of form and content.

Keywords

Sufism, Haji Mustafa Efendi from Shiran, Çorum, Silsile-nâme, Manzume.

Citation

Çelik, Ramazan. Poetic Silsile-nâme of Haji Mustafa Efendi From Şiran". *Kocaeli Theology Journal* 8/1 (June 2024), 86-106.

Date of Submission	20.04.2024
Date of Acceptance	11.05.2024
Date of Publication	29.06.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	kider@kocaeli.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .
Publisher	Kocaeli Theology Journal is a publication of Kocaeli University.

Giriş

Silsile, “altın zincir, pederden evlada sıra ile yazılarak teşkil olunan zürriyet defteri, art arda gelen şeylerin meydana getirdiği sıra, birbirinin devamı olan, soy sop, ocak, şecere”¹ gibi anlamları olan bir kelimedir. İslam kültüründe “silsile” kelimesi ilk olarak hadis ilminde, ravilerin hadisleri Hz. Peygamber’e (sav) dayandırmasını esas alan “sened” kelimesi ile aynı manada kullanılmıştır.² Peygamberler, aynı hanedana mensup ya da belli bir sanatla meşgul olan kişilerin arka arkaya devam eden temsilcileri için de kullanılan “silsile” kelimesinin tasavvufta ayrı bir yeri ve önemi vardır.

Silsile, tasavvufta bir tarikatın birbirinden icazet alarak devam eden şeyhler listesini ifade eden bir kavramdır. “Tasavvuf okullarındaki maneviyat öğretmenleri zinciri”dir.³ Bu zincir halkasının sonu Hz. Peygamber’e (sav) varır. Diğer bir ifadeyle bir tasavvuf önderini önce kendi tarikatının pirine daha sonra Hz. Peygamber’e (sav) bağlayan bir halkadır.⁴ Hz. Muhammed’in (sav) neslinden gelen kişilerin kaydedildiği silsileye “silsiletü’z-zeheb” (altın silsile) denilmiştir.⁵ Tarikat pirleri dışında Hz. Âdem’den başlayarak peygamberler, belli bir hanedan mensubu padişahlar, vezirler, ehl-i beyte mensup kişiler, aynı soydan gelen insanlar, usta-çırak ilişkisi içerisinde yetişen sanat erbabının şeceresi hakkında yazılan metinler de silsile olarak adlandırılmıştır.⁶ Silsileyi oluşturan isimlerin kaydedildiği belgeye *silsile-nâme* adı verilmiştir. Silsile-nâmelere “ensab, tomar, şecere” de denilmektedir.⁷ Silsile-nâme yazma geleneği ilk olarak Arap kültüründe ortaya çıkmış, daha sonra Türk kültürüne de geçmiştir. Tasavvuf tarihinde bu türün bilinen ilk örneği Ca’fer el-Huldî’yi (ö. 348/959) Hz. Peygamber’e (sav) bağlayan silsiledir.⁸

Tarikat silsileleri tasavvuf erbabını, Hz. Muhammed’e (sav) ve onun manevi vekili olarak kabul edilen bir mürşide bağlamaktadır.⁹ Tasavvuf kültüründe, manevi bir zincir olarak görülen silsile yoluyla Hz. Peygamber’e bağlanmayan mürşidin irşada ehliyeti makbul değildir.¹⁰ İcazet-nâmeler, ilim ehlinin güvenilirliği açısından bir vesika teşkil ettiği gibi tarikat ehli açısından silsile-nâmeler de sahih tasavvuf erbabını sahtesinden ayıran bir belge niteliğindedir. Tarikatların İslam dünyasında miladî 8. yüzyıldan itibaren yaygınlık

¹ Şemsettin Sami, *Kâmûs-ı Türkî* (İstanbul: İdeal Kültür-Yayıncılık, 2019), 732; Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat* (Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2001), 953.

² Nihat Öztoprak - Mustafa Özkat, “Cemâlî’nin “Silsilenâme-i Tarikat-ı Aliyye-i Uşşâkî” Adlı Manzumesi”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021), 455.

³ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayınları, 1997), 645.

⁴ Muhiddin Usta, *Zâkir Mehmet Şükrî Efendi ve Silsilenâme-i Süfîyye İsimli Eseri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006), 8.

⁵ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (Ankara: Rehber Yayınları, 1997), 645.

⁶ Mustafa Özkat, “Türk Edebiyatında Manzum Meşâyih Silsile-nâmeleri (Tasavvufî Silsile-nâmeler - Tarikat Silsile-nâmeleri)”, *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 28 (2022), 493.

⁷ Usta, *Zâkir Mehmet Şükrî Efendi ve Silsilenâme-i Süfîyye İsimli Eseri*, 10.

⁸ Necdet Tosun, “Silsile”, *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2009), 37/207.

⁹ Usta, *Zâkir Mehmet Şükrî Efendi ve Silsilenâme-i Süfîyye İsimli Eseri*, 24.

¹⁰ Usta, *Zâkir Mehmet Şükrî Efendi ve Silsilenâme-i Süfîyye İsimli Eseri*, 9.

kazanmasıyla birlikte hemen her şehir, kasaba hatta köylerde dergâhlar açılmış, tasavvufi faaliyetler artmıştır. Bu durumda tasavvuf ehlini belli bir nizam içerisinde tutma, *müteşeyyih* de denilen sahte şeyhlerle gerçek müşitleri birbirinden ayırt etme ihtiyacı doğmuştur.¹¹ Silsile-nâmelerin böyle bir ihtiyaca da cevap verdiği söylenebilir. Manzum, mensur ya da nazım-nesir karışık olarak yazılabilen silsile-nâmelerin manzum olanları daha çok mesnevi ve kaside nazım şekilleri ile yazılmıştır.¹² Mensur silsile-nâmeler ise genellikle icazet-nâme/hilafet-nâme türünde yazılanlar, menakıp-nâme/vefeyat-nâme şeklinde olanlar ya da çeşitli tasavvufi bilgileri ihtiva edenler şeklinde tertip edilmişlerdir.¹³

Türk kültüründe manzum ve mensur çeşitli silsile-nâmeler yazılmıştır. Behcetî Seyyid İbrâhim'in (ö. 1151/1738) Osmanlı'ya hizmet eden Köprülü sülalesinden devlet adamlarını anlattığı *Silsiletü'l-Âsâfiyye*'si, Sarı Abdullah Efendi'nin Bayramî-Melâmî tarikatının müşitlerini sıraladığı *Meslekü'l-Uşşâk*'ı, Hasan Senâî'nin (ö. 1151/1738) *Silsilenâme-i Tarikât-ı Halvetiyye*'si, Kürkçübaşı-zâde Mehmed Kayyîm-zâde Alî'nin (ö. [?]) Sümbüliye tarikatı şeyhlerini anlattığı *Silsiletü'n-Nûr*'u, Tabibzâde Mehmed Şükrü'nün (ö. [?]) *Silsilenâme-i Sûfiyye*'si, Bedevî Mehmed Alî'nin (ö. [?]) *Silsilenâme-i Turuk-ı Aliyye*'si, Seyyid Ahmed Cezbî'nin (ö. 1240/1829) *Câmi'u's-Silsile*'si bunlardan bazılarıdır.¹⁴

Bu türün örneklerinden biri de Şiranlı Hacı Mustafa Efendi'nin kaleme aldığı Nakşibendî tarikatının Halidiye kolunun şeceresini listeleyen manzum silsile-nâmedir. Çalışmada, Şiranlı Hacı Mustafa Efendi'nin hayatı ve Çorum'daki irşat faaliyetleri hakkında bilgi verildikten sonra onun silsile-nâmesi şekil, dil ve muhteva özellikleri bakımından incelenecektir. Çalışmanın sonunda silsile-nâmenin çevri yazılı metni verilecektir.¹⁵

1. Hacı Mustafa Efendi'nin Hayatı

Hacı Mustafa Efendi, Gümüşhane'ye bağlı Şiran ilçesinin Sarıca köyünde 1254/1838 yılında doğmuştur.¹⁶ Ailesi aslen Bayburtlu olup 1829 yılında Rusların Bayburt'u işgal

¹¹ Suat Donuk, "Türk Edebiyatında Silsilenâme ve Seyyid Ahmed Cezbî'nin Câmi'u's-Silsile Adlı Silsilenâmesi", *Journal of Turkish Language and Literature* 6/1 (2020), 20.

¹² Mustafa Özkat, "Türk Edebiyatında Manzum Meşâyih Silsile-nâmeleri (Tasavvufî Silsile-nâmeler - Tarikat Silsile-nâmeleri)", 512.

¹³ Donuk, "Türk Edebiyatında Silsilenâme ve Seyyid Ahmed Cezbî'nin Câmi'u's-Silsile Adlı Silsilenâmesi", 20.

¹⁴ Kimi şairler birden fazla silsile-nâme yazmıştır. Türk edebiyatında manzum tarikat silsile-nâmeleri hakkında en teferruatlı çalışmayı yapan araştırmacı Mustafa Özkat, yazma eser kütüphanelerinde 48 şaire ait 60 Türkçe manzum silsile-nâme örneği tespit etmiş ve bunları kütüphane kayıt numaralarıyla birlikte listelemiştir. Ayrıntı için bk. Mustafa Özkat, "Türk Edebiyatında Manzum Meşâyih Silsile-nâmeleri (Tasavvufî Silsile-nâmeler - Tarikat Silsile-nâmeleri)", 499-503.

¹⁵ Silsile-nâme metni daha önce farklı araştırmacılar tarafından kısmen neşredilmiştir. Fakat farklı ve eksik okumalar görüldüğünden dolayı çalışmada silsile-nâme metni hem manzum hem mensur bölümleriyle bütünlüklü olarak çalışılmış ve çevri yazılı olarak verilen metin, edebî bakımdan incelenmiştir. Diğer neşirler için bk. Halil İbrahim Şimşek, "Şiranlı Mustafa Efendinin Hayatı ve Bazı Tasavvufî Görüşleri" (*Uluslararası Osmanlı'dan Cumhuriyete Sempozyum*, Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2008), 581-585; Kadir Özköse - Halil İbrahim Şimşek, *Altın Silsile'den Altın Halkalar* (Ankara: Poyraz Ofset, 2009), 406-408; Murat Dursun Tosun, *Şeyh-i Şeyrani Hacı Mustafa Faruki Rumi Çorumu: Nam-ı Diğer Kara Şeyh* (İstanbul: Murat Dursun Tosun, 2018), 79-85.

¹⁶ Hamdi Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler" (*Türk Kültüründe İz Birakan İskilipli Alimler*, Ankara: TDV

etmesi üzerine Şiran'a göç etmiştir.¹⁷ Babasının ismi Ömer Efendi annesi ise Babacan köyünden Havva Hatun'dur.¹⁸ Memleketi Şiran'a nispetle *Şeyh-i Şirânî* olarak da bilinen mutasavvıf ve âlim bir şahsiyettir. Anadolu'da irşat vazifesi yaptığı için "Mustafa Rûmî", soyu Hz. Ömer'e dayandığı için "Fârûk-ı Şîrânî" ya da "Kara Şeyh" gibi isim ve sıfatlarıyla da tanınır.¹⁹ Kendisi ise eserinde künyesini *Rumî Mustafa bin Ömerü'ş-Şîrânî* şeklinde yazar.²⁰ Bu ifadeden, dedesinin isminin de Mustafa olduğu anlaşılmaktadır.

Babasının himmet ve gayretiyle dört yaşında iken dinî tedrisata başlamış; yaklaşık on beş yıl kendi memleketinde medrese eğitimi aldıktan sonra Trabzon, Tokat ve Uşak'ta tahsiline devam etmiştir.²¹ İlim tahsilini ikmal ettikten sonra talebe arkadaşlarına "Heybenin bir gözünü doldurduk, diğeri boş kaldı." diyerek tasavvufa meyletmiş, Mekke'ye gidip burada Nakşibendî tarikatı şeyhlerinden Yahya Dağîstânî'ye (ö. 1319/ 1899) intisap etmiştir.²² Mekke'de yedi yıl boyunca çeşitli sıkıntılar çekmiş, Nakşî tarikatı adabına riayetle sıkı riyazet ve seyrisülûk terbiyesi almış, çetin nefis terbiyesine tabi tutulmuştur.²³

Hizmetini ikmal edip icazetini aldıktan sonra irşat hizmetlerine Medine'de devam etmek istemişse de bu arzusu gerçekleşmemiş, şeyhinin işaretleriyle Anadolu'ya avdet edip önce Niksar sonra da Çorum'da irşat faaliyetlerinde bulunmuştur. 1870'li yıllarda geldiği Çorum'da, biri bugünkü Milönü Caddesi'ndeki Kellegöz Camii yakınlarında, diğeri Kulaksız Mahallesi'nde olmak üzere iki dergâh inşa ettirmiştir.²⁴ Her iki dergâhta onlarca halife yetiştirmiş²⁵ ve bu talebelerini yine irşat vazifesiyle Anadolu'nun farklı yerlerine göndermiştir.²⁶ İlimi, irfanı, takvası ve tasavvufi terbiyesiyle Orta Anadolu'dan Afyon'a

Yayınları, 1998), 407; Ahmet Cahid Haksever, "Çorum'da Nakşibendiliğin Tarihi Süreci ve Temsilcileri", *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2008), 70; Ethem Erkoç, *Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Devir Meşayihü* (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2013), 115. Mustafa Efendi'nin doğum yılını 1829 olarak veren kaynaklar da vardır. Bk. Şimşek, "Şiranlı Mustafa Efendinin Hayatı ve Bazı Tasavvufi Görüşleri", 573.

¹⁷ Erkoç, *Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Devir Meşayihü*, 115.

¹⁸ Haksever, "Çorum'da Nakşibendiliğin Tarihi Süreci ve Temsilcileri", 70.

¹⁹ Selami Şimşek, "Şiranlı Hacı Mustafa Efendi", *Gümüşhane'nin Kültür ve Sanat Hayatından 40 Biyografi*, ed. M. Muhsin Kalkışım - Kemal Saylan (İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013), 193.

²⁰ Şirânî, Mustafa Efendi, *Silsile-i Nakşibendiye* (Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A 8473, 297.753).

²¹ Haksever, "Çorum'da Nakşibendiliğin Tarihi Süreci ve Temsilcileri", 70.

²² Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", 407. Başka bir kaynakta Mekke'de ilk olarak Abdullah Mekkî Erzincânî'ye intisap ettiği onun vefatı üzerine Yahya Dağîstanî'nin terbiyesine girdiği yazılıdır. Bk. Ahmet Cahid Haksever, *Çorum Tarihi ve Kültüründe Tasavvuf Geleneği* (Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2009), 138.

²³ Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", 408.

²⁴ Haksever, "Çorum'da Nakşibendiliğin Tarihi Süreci ve Temsilcileri", 70. Çorum'da üç tekkede irşat faaliyetlerine devam ettiğini zikreden kaynaklar da vardır. Bk. Şimşek, "Şiranlı Hacı Mustafa Efendi", 194.

²⁵ Bu halifelerin sayısının 300'ün üzerinde olduğunu yazan kaynaklar da vardır. Bk. Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", 409.

²⁶ Selami Şimşek, "Osmanlı Döneminde Gümüşhane'de Tasavvuf, Sûfiler, Şâirler ve Tekkeler", ed. Bayram Nazır - Kemal Saylan (*Gümüşhane Tarihi*, Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2016), 312.

kadar geniş bir muhitte nüfuzu olan Hacı Mustafa Efendi'nin irşat hizmeti geniş kitlelere yayılmıştır.²⁷

Mekke dönüşü Cidde Limanı'nda gösterdiği bir kerameti insanlar arasında yayılmış, bu haber dönemin padişahı Abdülhamit Han'a da ulaşmıştır.²⁸ Padişah onu sarayında ulema meclisine davet etmiştir. Sultan Abdülhamit, Şeyh Efendi'nin devamlı olarak huzurda kalmalarını teklif etmiş fakat Hacı Mustafa Efendi irşat vazifesini mazeret göstererek padişahın bu teklifini kabul etmemiştir.²⁹ Ayrıca kendisine ihsan edilen altınları tekrar hazineye iade etmiştir. Bir rivayete göre Sultan tarafından kendisine sunulan parayı kabul etmediğinden dolayı Çorum'dan Afyon'a sürgün gönderilmiştir.³⁰

Hacı Mustafa Efendi, toplam dört evlilik yapmıştır. Eşleri Şiranlı Güllü Hanım, İskilipli Emine Hanım, Çorumlu Zeliha Hatun ve ismi tespit edilemeyen Tokatlı zengin bir hanımefendidir. Bu evliliklerinden beş çocuğu dünyaya gelmiştir.³¹ Mustafa Efendi altı kez hacca gitmiştir. Oğulları ve eşiyle birlikte yaptığı son hac yolculuğu neticesinde, 1317/1899 yılında³² Medine'de vefat etmiş, Cennetü'l-Baki kabristanında, Hz. Osman'ın kabri yakınlarına defnedilmiştir.³³ Şiranlı Hacı Mustafa Efendi'nin kerametlerine dair özellikle Çorum civarındaki tasavvuf erbabı arasında birçok menkabe nakledilir.

Âlimlik, mürşitlik, velîlik vasıflarının yanında Hacı Mustafa Efendi edebiyatla da yakından ilgilenmiştir. Bazı kaynaklarda³⁴ *Bedestân*, *Dilistân* ve *Gülistân* adlı üç eserinin varlığından bahsedilirse de bu eserler şu an için elde değildir. Bununla beraber kendisine izafe edilen gazel, rubai, beyit gibi manzumeler mevcuttur. Özellikle Hz. Peygamber aşkı ve Medine'de kalma arzusuyla yazdığı naat türündeki şu gazeli Anadolu coğrafyasında yayılmış, köy odalarında mevlid gibi besteli olarak okunmuştur:³⁵

Mâ'şukumun güldür teni, ben gül-izârî n'eylerem

Aşkın çölü makber bana, başka mezârî n'eylerem

El çekmişem fânîlere menzil olan vîrânededen

Lâhût eli menzil bana, hâkî diyârî n'eylerem

Mecnûn gibi dağdan dağa gezmek ne lâyık âşîka

Gönlümde buldum yârimi geşt ü güzârî n'eylerem

²⁷ Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", 409.

²⁸ Erkoç, *Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Devir Meşayihî*, 116.

²⁹ Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", 408.

³⁰ Haksever, *Çorum Tarihi ve Kültüründe Tasavvuf Geleneği*, 140.

³¹ Haksever, *Çorum Tarihi ve Kültüründe Tasavvuf Geleneği*, 139.

³² Bazı kaynaklarda vefat yılı 1323/1906 olarak verilir. Bk. Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", 409.

³³ Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", 409; Haksever, *Çorum Tarihi ve Kültüründe Tasavvuf Geleneği*, 140; Erkoç, *Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Devir Meşayihî*, 123.

³⁴ İsmail Hayal, *Gümüşhaneli Şâirler Antolojisi* (İstanbul: Gümüşhane Valiliği Yayınları, 2007), 13.

³⁵ Bursa müftüsü Yavuz Selim Karabayır sesinden mevlid gibi besteli okunan şiir için bk. "Mevlid-i Şerifi Güzel Okuma Yarışması", *Diyanet TV* (2022).

Bülbül niçin verdin gönül, rengi solan bir goncaya,
Solmaz benim gonca gülüm, fânî bahârı n'eylerem

Gündüzleri hasret çeker âşık şebi bayram sayar
Her saatim vuslat demi leyl ü nehârı n'eylerem

Ağyâr ile yok ülfetim bigânedir dünyâ bana
Cânân ile vahdet gerek kesrette yâri n'eylerem

Dil mutmain cânân ile havf u recâ bilmem nedir
Cânânımın cânânıyım dilde gubârı n'eylerem

Zâhid bütün olsun senin kevser, behişt, hûrî, melek
Cânânımın cânânıyım başka şikârı n'eylerem

Tek hücreli evdir gönül, sığmaz ona binbir emel
Tek dilbere verdim gönül, başka nigârı n'eylerem

Yandım tecellî nûruna Mûsâ gibi hayretteyim
Tûr-ı dilim sad-pâredir artık şerârı n'eylerem

Göçtüm diyâr-ı Nebî'ye dönmem dahi ben Şîrân'a
Uçtum ezel sahrâsına, yerde karârı n'eylerem³⁶

Bilinen bir diğer şiiri, 11'li hece ölçüsü ile yazılan ve iki dörtlükten oluşan münacatıdır: ³⁷

Seherde kölendir bu dertli ârif
Hâller sana malum, istemez târif
Dertlere dermândır İhlâs-ı şerif
Hürmetine bizi affet Allah'ım.

Günâhım çok durur eyleme tâzir
Şîrânlı Hacı'yım, cevherim hazır
Gam dükkânım açtım, pîrimdir Hızır
Hürmetine bizi affet Allah'ım.³⁸

³⁶ Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", 409-410; Tosun, Şeyh-i Şeyrani Hacı Mustafa Faruki Rumi Çorumu: Nam-ı Diğer Kara Şeyh, 119-120.

³⁷ Yakın zamanda tespit edilen şiirlerinin bir kısmı araştırmacı Murat Dursun Tosun tarafından yayımlanmıştır. Bk. Tosun, Şeyh-i Şeyrani Hacı Mustafa Faruki Rumi Çorumu: Nam-ı Diğer Kara Şeyh, 87-96.

³⁸ Ertekin, "Son Dönem İskilipli Alimler", 410.

2. Silsile-i Nakşibendîye'si

Hacı Mustafa Efendi'nin Nakşibendî tarikatının Halidiye koluna ait manzum bir silsile-nâmesi bulunmaktadır. Tasavvuf tarihinde farklı silsileler bulunmakla beraber esasta Hz. Ebubekir'e dayanan *Siddîkiyye* (*Bekriyye*) ve Hz. Ali'ye dayanan *Alevîyye* olmak üzere iki silsile kabul edilmektedir.³⁹ Hacı Mustafa Efendi'nin silsile-nâmesi Bekriyye silsilesidir. Silsilede Hz. Ebubekir'den başlayarak Hacı Mustafa Efendi'ye kadar 32 isim, sırayla zikredilmiştir. Silsiledeki her bir şahsın namı, ünvanı, en meşhur vasfı, vb. çeşitli özellikleriyle verilmiştir. Manzumenin temel gayesi Nakşibendî tarikatının silsilesini oluşturmaktır. Bunun için her bir beyitte Hz. Ebubekir'den başlayarak Hacı Mustafa'ya kadar olan mürşitlerin ismi zikredilir.

2.1. Nüsha Özellikleri

Manzumenin iki nüshasına ulaşılabilmektedir. Bunlardan birincisi Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu'nda 06 Mil Yz. A 8473 numarada *Silsile-i Nakşibendîye* ismiyle kayıtlıdır. Müellif ismi *Şîrânî, Mustafa Efendi* şeklinde yazılıdır. Lacivert meşin ciltli bir yazmanın 4a-7a varakları arasındadır. 33 cümle ve 33 beyitten oluşan metnin her sayfasında 15 satır bulunmaktadır. Samani ince kâğıda harekeli nesih hatla yazılmış metnin söz başları kırmızı, cetveller mordur. Eser ve yazar adı metnin başında (4a) kayıtlıdır.⁴⁰

İkinci nüsha ise yine Ankara Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu 06 Mil Yz A 8175/1 numarada *Silsile-i Hâlidîye* adıyla kayıtlıdır. 33 beyitlik manzumenin 32 beyti ilk nüsha ile aynı 33. beyit farklıdır.⁴¹ Müellif kaydı yoktur. Diğer nüshadan farklı olan son beyitte *Mustafa-yı Şîrânî* ifadesi yer almaktadır. Ayrıca ilk nüshanın beyit aralarındaki Arapça cümleler bu nüshada bulunmamaktadır. Harekesiz nesih hatla yazılmış manzume, cilt kapakları kahverengi kâğıt kaplı, mukavva bir cilt içerisinde, 1a-3a varaklar arasındadır. Her iki nüshada da müstensih ve istinsah kaydına rastlanmamıştır.

2.2. Şekil, Dil ve Anlatım Özellikleri

Kaside tarzındaki silsile-nâme, 33 beyit ve her beyitten sonra, zikri geçen şahısla ilgili mensur bir cümleden oluşmaktadır. Silsile halkasındaki şahısların vasıflarını ifade eden cümleler Arapçadır. Şiirin dil ve anlatımında da ağırlıklı olarak Arapça-Farsça kelime ve tamlamaların kullanıldığı görülür:

Çü şeyh-i 'Ârif-i dānā sülūkunde olup bīnā

İrişdi kaşr-ı ikāna açılıp bāb-ı 'irfānı

11

Bazı beyitlerde ayetlerden kısmi iktibaslar yapılmıştır:

Hakîkat bahriniñ dürrin deren maḥbūb-ı Sübhānî

³⁹ Tosun, "Silsile", 37/207.

⁴⁰ Çalışmada en mütakâmil ve okunaklı olduğu görülen 06 Mil Yz. A 8473 numarada kayıtlı bu ilk nüsha esas alınmıştır.

⁴¹ Farklı olan bu son beyit, metnin dipnotunda gösterilmiştir.

İrişdi kâbe kavseyne ev ednâda bulup kânî 1

Metinde eski Anadolu Türkçesinin dil özellikleri de görülür: *oluban* (2. beyit), *virüben* (17. beyit), *tutuban* (25. beyit), *olcık* (27. beyit), *düşüpdür* (28. beyit). Az sayıda da olsa bazı arkaik kelimelere yer verilmiştir: *aña* (24. beyit). *çün* (23. beyit). Arapça ve Farsçaya hâkimiyeti dikkat çeken şairin, yer yer memleketi Şiran yöresinin dil özelliklerini kullandığı görülür: *Eşidin* أَشِيدِيْكَ (5b, 19. beyit). Metnin imlasında aynı kelimenin farklı yazıldığı örnekler vardır: *Ziyâ* ضِيَا (7a, 30. beyit), *ziyâ* ظِيَا (7a, 31. beyit).

Kaside nazım şekli ile yazılan manzumede, aruzun hecez bahrinin *mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün/ mefâ'ilün* kalıbı kullanılmıştır. Vezni kolay kullanma adına imale, zihaf gibi yollara başvurulmuştur. Bununla beraber kimi beyitlerde ek fazlalığı görülmektedir. Bu durum, mutasavvif şairin şekilden ziyade muhtevayı önceliğine bir işaret sayılabilir.

Metnin baş tarafında eserin mahiyetini ifade eden bir açıklama cümlesi mevcuttur. Burada eserin müellifi ve muhtevası hakkında bilgi verilir. Sonunda ise yine Arapça bir dua bulunur. Manzumenin son beytinde şair, *Rûmî* mahlasını kullanır. Kimi beyitler dörtlük olarak da okunabilecek şekilde, musammat gazel tarzında iç kafiyeli biçimde yazılmıştır:

Çü anîñ hân-ı bezminde buluban Ca'fer'i zinde

'Acâ'ib oldı ferhunde buluban şıdk-ı haqqânî 5

2.3. Muhteva Özellikleri

Hacı Mustafa Efendi'nin *Silsile-i Nakşibendîye*'si tasavvufi muhtevalı, kısa bir manzumedir. Şiirde Nakşibendî tarikatının Halidiye kolunun Hz. Peygamber'den (sav) başlayıp Hacı Mustafa Şîrânî'ye kadar olan tasavvuf erbabı, temayüz etmiş vasıflarıyla manzum bir şekilde anlatılır. Şiirin başlığı *Hulefâ-yı Nakşîden Şîrânî Reşâdetlü Hacı Mustafa Efendi Selleme'llâhu'aleyh Hazretlerinin Nazm Buyurduğu Silsile-i Müteberrekdir* şeklindedir. Bu başlık şiire müstensih tarafından eklenmiş olmalıdır.

İlk beyit Hz. Peygamber (sav) hakkındadır. Hz. Muhammed Mustafa (sav), *hakikat deryasından inciler deren, Allah'ın en sevgili kulu* olarak tavsif edilir. Beyitte Hz. Peygamber'in (sav) Miraç'ta Cenab-ı Hakk'a "iki yay aralığı kadar yahut daha az" yaklaştığını ifade eden Necm suresinin 9. ayeti kısmen iktibas edilerek zikredilmiştir. Beytin devamında "Günahların şefaâtçisi, efendimiz Hz. Muhammed (Allah onun üzerine salât ve selâm eylesin.) hürmetine" mealinde Arapça bir ifade bulunmaktadır.

İkinci beyitte Hz. Ebû Bekr es-Sıddîk'in (ö. 13/634) ismi zikredilir. Onun Hz. Peygamber'in dostu oluşu, sırlar mahzeni olması, sadakati ve Sevr Mağarası'ndaki arkadaşlığı dile getirilir.

Üçüncü beyit, silsiledeki üçüncü şahıs olan İranlı sahabe Selmân el-Fârisî (ö. 36/656 [?]) ile ilgilidir. Hz. Selmân'ın İslam ile şereflenmesiyle bir hazine ele geçirdiğine, huzura kavuştuğuna değinilir. O nuru elde edenlerin kendilerinden geçip cennetteki huri ve gılmanları bile unuttuğuna dikkat çekilir.

Dördüncü beyitte tarikat silsilesini Hz. Ebubekir'in torunu, Medineli meşhur yedi fakihden biri olan Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr'in (ö. 107/725 [?]) devam ettirdiği zikredilir. Hz. Kâsım'ın çok ibadet edip tasavvuf kapısında kapıcı olduğu, denizde boğulmayıp selamet sahiline ulaştığı ve ruhani bir sofraya döşediği ifade edilir.

Beşinci beyit İmam Ca'fer es-Sâdık (ö. 148/765) hakkındadır. Tasavvuf tarihinde önemli bir yeri olan Ca'fer es-Sâdık hem Nakşibendî hem de Bektaşî tarikat silsilelerinde yer alır. Şiirde İmam Ca'fer'in, Kâsım b. Muhammed'in meclisinde bulunduğu ve ondan feyz aldığı ifade edilir.

Altıncı beyit, daha çok "Bâyezîd-i Bistâmî" adıyla bilinen Tayfûr b. İsâ (ö. 234/848 [?]) hakkındadır. Tasavvuf erbabının önde gelenlerinden Bâyezîd, "Sultânü'l-ârifin" olarak tanınır. Beyitte onun tarikat nesimini İmam Ca'fer'den aldığı dile getirilir.

Yedinci beyitte Bâyezîd'ten tasavvuf terbiyesi alan Ebû'l-Hasen el-Harakânî (ö. 425/1033) vasedilir. Onun boş hayalleri yakıp hakikate ulaştığı belirtilir.

Sekizinci beyitte, Nakşibendî silsilesinde önemli bir yeri olan Ebû Alî el-Fârmedî'nin (ö. 477/1084) ismi zikredilir. Onun el-Harâkânî'nin himmetiyle seyrisülûk yolunda hızlandığı ve yüksek makamlara çıkıp Hakk'a mahrem olduğu anlatılır.

Dokuzuncu beyit, Horasanlı sûfi Ebû Ya'kûb Yûsuf b. Eyyûb el-Hemedânî (ö. 535/1140) hakkındadır. Onun el-Fârmedî'nin eteğine yapışıp takipçisi olduğu ve böylece sırlara vakıf olduğu dile getirilir.

Onuncu beyitte Orta Asya tasavvuf ekollerinden Hâcegân silsilesinin kurucusu olarak kabul edilen Abdülhâlik Gucdüvânî'ye (ö. 575/1179 veya 617/1220) yer verilir. Onun, yardıma muhtaç ve kimsesizlere yardım ettiği, insanlara Rabb'ini tanıttığı belirtilir.

On birinci beyitte Hâcegân silsilesinin önemli mutasavvıflarından Ârif-i Rîvgerî (ö. 634/1236-37) zikredilir. Tasavvuf yolculuğunda kalp gözünün ve irfan kapısının ona açıldığı ve böylece yakîn (şüphesiz olarak tam ve doğru şekilde bilme) kasrına girdiği ifade edilir.

On ikinci beyit Ârif-i Rîvgerî'nin müridi ve ilk halifesi, esas ismi Mahmut olan Buharalı mutasavvıf Fağnevî (ö. 715/1315-16 [?]) hakkındadır. Beyitte onun ilahi aşk muhabbetiyle hayret ve hayranlık makamına ulaştığı dile getirilir.

On üçüncü beyitte Fağnevî'nin yetiştirdiği Ali Râmîtenî'nin (ö. 721/1321), hocasının bereketli sohbet ve himmetiyle yüksek bir makama eriştiği zikredilir.

On dördüncü beyitte, Orta Asyalı şeyh Muhammed Baba Semmâsî'nin (ö. 736/1335-36 [?]) canı yücelerden daha yüce makamlara çıktığı ve onun bir *kutbu'l-evliyâ* olduğu belirtilir.

On beşinci beyitte mutasavvıf Seyyid Emîr Külâl'in (ö. 772/1370) vasıfları dile getirilir. Semmâsî'nin terbiyesinde yetişen Emîr Külâl, gönülleri aydınlatan parlak bir aya benzetilir. Emîr Külâl aynı zamanda Bahâeddin Nakşibend'in mürididir.

On altıncı beyitte, tarikat silsilesinin en mühim siması ve Nakşibendî tarikatının kurucusu olan Hâce Muhammed b. Muhammed el-Buhârî'nin (ö. 791/1389) âleme güneş gibi doğduğu ve onun nurlu feyzinin ufukları kapladığı belirtilir. Şah-ı Nakşibend, *kutbu't-tarâik* (tarikatlara kutbu) ve *gavsu'l-halâiyik* (halkın gavsı) olarak tavsif edilir.

On yedinci beyitte esas ismi Muhammed b. Muhammed el-Buhârî olan Bahâeddin Nakşibend'in halifelerinden Alâeddin Attâr (ö. 802/1400) konu edinir. Onun Şah-ı Nakşibend'in feyiz nurundan istifade edip canlara ıtırılar saçtığı ve manevi dertlere deva sunduğu belirtilir.

On sekizinci beyitte Afganistanlı Şeyh Ya'küb el-Çerhî'nin (ö. 851/1447) Alâeddin Attâr'dan sonra tarikat silsilesini devam ettirdiği anlatılır.

On dokuzuncu beyit Ubeydullah Ahrâr (ö. 895/1490) hakkındadır. Tarikat geleneğinde *Hâce-i Ahrâr* olarak bilinen mutasavvıfın, Allah'ın inayetiyle bütün mahlûkata ihsan saçan bir sığınak olduğu dile getirilir.

Yirminci beyitte tarikat silsilesinin Muhammed Zahid'le (ö. 936/1529) devam ettiği, onun ihsan makamına eriştiği ve Rahman'ı müşahede eylediği belirtilir.

Yirmi birinci beyitte Derviş Muhammed'in (ö. 970/ 1562) nihayetsiz dertlere düştüğü ve deva dilemek maksadıyla feryat figanla hayat geçirdiği anlatılır.

Yirmi ikinci beyitte Hâcegi Muhammed'in (ö. 1008/1599) tasavvuf meclislerinde yapılan sohbette maksadına kavuştuğu, dertlerini kendine deva edindiği, hüküm ve fermanı gözettği anlatılır.

Yirmi üçüncü beyitte Kâbilli Muhammed Bâki Billâh'ın (ö. 1012/1603) kendini fenaya salıp yoklukta bekâyı bulduğu, yokluk yerini kendine mekân edindiği, böylece nurani bir makam kazandığı belirtilir.

Yirmi dördüncü beyit, daha çok *İmâm-ı Rabbânî* adıyla maruf olan Ahmed el-Fârûkî es-Sirhindî (ö. 1034/1624) hakkındadır. *Ahmed-i Sâni* olarak da bilinen mutasavvıf, Nakşibendî tarikatının Müceddidiye kolunun kurucusudur. Beyitte onun çok büyük bir makamı olduğu, Buhara ve Horasan'da bir benzerinin bulunmadığı söylenir.

Yirmi beşinci beyitte Muhammed Ma'sûm b. Ahmed Sirhindî'nin (ö. 1079/1668) İmâm-ı Rabbânî'nin terbiyesinde ve mübarek meclisinde yetiştiği, Kur'an'ın ipine sınıksız sarıldığı dile getirilir.

Yirmi altıncı beyitte Seyfeddîn-i Fârûkî'nin (ö. 1096/1684) tasavvuf bağıyla bağlanıp yüksek derecelere çıktığı, mekânsızlığı kendine mekân edindiği ve nurlu bir makamda görüldüğü belirtilir.

Yirmi yedinci beyitte Muhammed Bedvânî'nin (ö. 1135/1722) gayb-ı mutlakta nurani bir kapı açtığı ve nur üstüne nur olduğu dile getirilir.

Yirmi sekizinci beyitte Şemseddîn Habîbullah'ın (ö. 1195/ 1781) gönül ehli bir müşşid ile tanıştıktan sonra canlara canan olduğu söylenir.

Yirmi dokuzuncu beyitte Abdullâh b. Abdillatîf ed-Dihlevî'nin (ö. 1240/1824) adı zikredilir. Onun tasavvuf yolunda *hablullah* (Allah'ın ipi) olduğu, Allah sevgisinde fani olduğu ve tasavvufi bir mertebe olan *bekâbillah* makamına ulaştığı ifade edilir.

Otuzuncu beyit Nakşibendîliğin Halidiye kolunun kurucusu Hâlid el-Bağdâdî (ö. 1242/1827) hakkındadır. Onun dinin ışığı olduğu, tasavvuf yolunda mümtaz bir şahsiyet kazandığı, tarikatta öne geçip akranlarını geride bıraktığı belirtilir.

Otuz birinci beyitte Abdullah Mekkî Erzincânî'nin (ö. ?) Anadolu'dan Bağdat'a gelip Hâlid el-Bağdâdî'ye mürid olduğu, gözü ve gönlünün nurlandığı, artık başka bir yere girmeye ihtiyacı kalmadığı söylenir.

Otuz ikinci beyit Hacı Mustafa Şîrânî nin de şeyhi olan Yahya Dağstânî (ö. 1319/ 1899) hakkındadır. Yahya Dağstânî'nin, şeyhi Abdullah Mekkî'yi gördükten sonra onun güzellik mumuna pervane olduğu, irfan kasrını yüceltip Dağıstan sofralarını terk ettiğı belirtilir. Şeyh Dağstânî *gavsul-vasılîn* (hakikate, marifete ermişlerin başı) olarak tasvir edilir.

Otuz üçüncü ve son beyit Hacı Mustafa Efendi hakkındadır. Mustafa Efendi kendini *kemter* (çok değersiz, çok aşağı), kapıda *kıtmir* (Ashâb-ı Kehf'in köpeğı) gibi tevazu ifadeleri ile tavsif eder. Şeyhini gördüğünde bütün manevi kapıların kendisine açılacağını dile getirir.

Sonuç

Şiranlı Hacı Mustafa Efendi 19. yüzyılda yaşamış bir mutasavvıftır. Memleketi Şiran'da ilk eğitimini aldıktan sonra babasının teşvikiyle Trabzon, Tokat ve Uşak'ta ilim tahsiline devam etmiştir. Hac ziyareti için gittiğı Mekke'de Yahya Dağıstani adlı Nakşî şeyhine intisap etmiş, yedi yıl onun terbiyesinde yetişmiştir. Hem ilim tahsiliyle hem de tasavvuf terbiyesiyle yetişen Şîrânî, icazetini aldıktan sonra Mekke'den Anadolu'ya dönmüştür. Önce kendi memleketinde ve Niksar'da irşat faaliyetlerinde bulunmuş, daha sonra gittiğı Çorum'da iki ya da üç tekkede uzun yıllar hizmet etmiş, onlarca talebe yetiştirmiştir. Halifelerini Anadolu'nun muhtelif yerlerine gönderen Hacı Mustafa Efendi'nin Çorum'dan Afyon'a, Tokat'tan Gümüşhane'ye geniş bir nüfuz sahası olmuştur. Tasavvufi muhtevalı bazı şiirler de yazan Mustafa Efendi'nin bir de silsile-nâmesi mevcuttur. Nakşî tarikatının Halidiye koluna ait olan silsile-nâmenin ilk beytinde Hz. Peygamber (sav), sonunda ise Şiranlı Hacı Mustafa Efendi bulunmaktadır. Manzum olarak aruz ölçüsü ve kaside nazım şekliyle yazılan şiir 33 beyittir. Her beytin sonunda silsilede ismi zikredilen kişi hakkında Arapça mensur bir ifadeye yer verilmiştir. Bu çalışmada Hacı Mustafa Efendi'nin hayatı ve irşat faaliyetleri anlatılmış ardından onun silsile-nâmesi incelenmeye çalışılmıştır. Arapça ve Farsçaya vakıf olduğu görülen mutasavvıf şairin, şiirinde eski Anadolu Türkçesi dil özelliklerini de kullanması dikkat çekmektedir.

Silsile-nâmeler tasavvuf tarihi açısından önemli vesikalardır. Tasavvuf edebiyatının önemli bir türü olan bu türde tarikat pirlerinin, isimleri, lakap ve ünvanları, hocaları, talebeleri ve faaliyetleri hakkında bilgi elde edilebilir. Hacı Mustafa Efendi'nin silsile-nâmesi bu Nakşibendî tarikatının Halidiye koluna bağlı şeyhler halkasını anlatır. Manzumenin bu türdeki diğer bazı eserlerden önemli bir farkı, eserin müellifi olan Mustafa Efendi'nin de silsile halkasındaki mürşitlerden biri oluşudur. Manzum olmakla birlikte edebî sanatlara çok az yer verilmesi ve aruz kusurları bulunması açısından şiirin edebî değeri azdır, denilebilir. *Silsile-i Nakşibendîye* hakkındaki bu çalışma vesilesiyle dinî-tasavvufi edebiyat türlerinden olan bir silsile-nâme örneği incelenmeye çalışılmıştır.

3. Metin

[4a] Hûlefâ-yı Nakşîden Şîrânî Reşâdetlü Hacı Muştafâ Efendi
Selleme'llâhu'aleyh Hâzretleriniñ Nazm Buyurduğu Silsile-i
Müteberrekdir

[Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün]

Hakîkat bahriniñ dürrin deren maḥbûb-ı Sübhânî
İrişdi kâbe kavseyne ev ednâda⁴² bulup kânı

1. İleyhi bi-hürmeti şeff'îl-müznibîn Seyyidinâ Muḥammed
şalla'llâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem⁴³

O dürri derc idüp Şiddîk oluban maḥzen-i esrâr
Zehî sidqında şâdiqdur o yârîñ gârda yârânı

2. Ve bi-hürmeti Ebûbekir eş-Şiddîk raḍıya'llâhu te'âlâ 'anh⁴⁴

O genci fetḥ idüp Selmân şaçıldı revḥ ile reyḥân
Nice cânlar olup mestân unutdı hür u ğılmânı

3. Ve bi-hürmeti Seyyidinâ Selmânu'l-Fârsî raḍıya'llâhu 'anh⁴⁵

İrişdi Kâsım-ı evvâb o bâbda oldı çün bevḩâb
İrüp tâ sâhile ğark-âb döşedi ḥâ'n-ı rûḥânî

⁴² “İki yay aralığı kadar yahut daha az.” Kur'ân-ı Kerîm Meâli, çev. Halil Altuntaş – Muzaffer Şahin (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2011), en-Necm 53/9.

⁴³ Günahların şefaâtçisi, efendimiz Hz. Muhammed (Allah onun üzerine salât ve selâm eylesin.) hürmetine.

⁴⁴ Ebû Bekr es-Siddîk (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁴⁵ Efendimiz Selmân-ı Fârisî (Allah ondan razı olsun) hürmetine.

4. **Ve bi-hürmeti Seyyidinā el-Ḳāsım bin Muḥammed bin Ebūbekir eş-Şıddık raḍıya'llāhu te'ālā 'anh⁴⁶**

[4b] Çü anıñ ḥā'n-ı bezminde buluban Ca'fer'i zinde
'Acā'ib oldı ferḥunde buluban şıdık-ı ḥaḳḳānī

5. **Ve bi-hürmeti Seyyidinā el-İmām Cā'fer eş-Şādık raḍıya'llāhu te'ālā 'anh⁴⁷**

Anıñ şıdık-ı şafāsınñ nesīmiñ buldı çün Tayfūr
Şabāsınñ şafāsından nice görürdi Sübhān'ı

6. **Ve bi-hürmeti Seyyid Tayfūr bin 'İsā el-Bestāmī raḍıya'llāhu 'anh⁴⁸**

Çü ol büydan alup şämme geçürdi seyr-i imkândan
Ki ḥarḳ itdi ḥayālātı Ebū'l-Ḥasen el-Ḥarāḳānī⁴⁹

7. **Ve bi-hürmeti Seyyidinā Eş-şeyḫ Ebū'l-Ḥasen el-Ḥarāḳānī raḍıya'llāhu 'anh⁵⁰**

Anıñ ol himmetin görüp Ebū 'Alī olup çālāk
'Urūc itdi 'ulāya tā ola maḥrem-i Yezdānī

8. **Ve bi-hürmeti Seyyidinā Ebī 'Alī el-Fārmedī raḍıya'llāhu te'ālā 'anh⁵¹**

Anıñ dāmānını tutup aña der-pey revān oldı
Çü vāḳıf oldı sırrına Şeyḫ Yūsūf el-Hemedānī

9. **Ve bi-hürmeti Seyyidinā Ebī Ya'ḳūb Yūsūf el-Hemedānī raḍıya'llāhu te'ālā 'anh⁵²**

[5a] Gelüp Ğavṣu'l-ḥalāyık çün aña dil-bend idüp her dem

⁴⁶ Efendimiz Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁴⁷ Efendimiz İmam Ca'fer es-Sâdık (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁴⁸ Efendi Tayfūr b. İsâ el-Bestâmî (Allah ondan razı olsun) hürmetine.

⁴⁹ Mısrada vezin uyumsuzluğu görülmektedir.

⁵⁰ Efendimiz Şeyḫ Ebū Ḥasen el-Ḥarāḳānî (Allah ondan razı olsun) hürmetine.

⁵¹ Efendimiz Ebî 'Ali el-Fârmedî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁵² Efendimiz Ebî Ya'ḳūb Yūsūf el-Hemedānî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

Bulup bilüp görüp Rabbiñ ‘Abdü’l-ḥālîk el-Ġucdüvânî⁵³

10. **Ve bi-ḥürmeti Seyyidinā ‘Abdü’l-ḥālîk el-Ġucdüvânî
rağıya’llāhu te‘ālā ‘anh⁵⁴**

Çü şeyḥ-i ‘Ārif-i dānā sülükunde olup bīnā
İrişdi kaşr-ı îkâna açılıp bāb-ı ‘irfānı

11. **Ve bi-ḥürmeti Seyyidinā ‘Ārif er-Rîvgerî rağıya’llāhu te‘ālā
‘anh⁵⁵**

Şenā kıldı aña Maḥmūd ki nezdinde olup maḥbûb
Muhabbetde olup mağlûb bulup ḥayretde ḥayrānî

12. **Ve bi-ḥürmeti Seyyidinā Maḥmūd el-Encîr el-Fağnevî
rağıya’llāhu te‘ālā ‘anh⁵⁶**

‘Alî a‘lā maḥām buldı anıñ şohbet-i yümnünden
Çünān himmetle kim ola ‘Ali-yi Aḥmed-i Şānî

13. **Ve bi-ḥürmeti Seyyidinā ‘Alî er-Rāmîtenî rağıya’llāhu te‘ālā
‘anh⁵⁷**

Didiler kuṭbu’l-evliyā Muḥammed Baba Semmāsî
Geçüp a‘lâdan a‘lāya ‘urûc itdi anıñ cānı

14. **Ve bi-ḥürmeti Seyyidinā Muḥammed Baba es-Semmāsî
rağıya’llāhu te‘ālā ‘anh⁵⁸**

[5b]

‘Urûcınıñ bürücından ṭulû‘ eyledi bir mâh-tâb
Aña Seyyid Külâl dindi göniller kıldı nūrānî

15. **Ve bi-ḥürmeti Seyyidü’s-Sādât Seyyidinā Emîr Külâl
rağıya’llāhu te‘ālā ‘anh⁵⁹**

⁵³ Mısrada vezin uyumsuzluğu görülmektedir.

⁵⁴ Efendimiz ‘Abdü’l-ḥālîk el-Ġucdüvânî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁵⁵ Efendimiz ‘Ārif er-Rîvgerî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁵⁶ Efendimiz Maḥmūd el-Encîr el-Fağnevî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁵⁷ Efendimiz ‘Ali er-Rāmîtenî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁵⁸ Efendimiz Muhammed Baba es-Semmāsî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁵⁹ Seyyidlerin efendisi, efendimiz Emîr Külâl (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

Muhammed Şâh-ı Nakşibend tülû^c eyledi çün hürşid
İhâta itdi âfâkı anıñ nür-ı feyezâni

16. **Ve bi-hürmeti Seyyidinâ Kuţbu't-ţarâ'ik ve Ğavsu'l-halâyık Şâh-ı Nakşibendî rağıya'llâhu 'anh⁶⁰**

Muhammed 'Alâü'd-dîn anıñ ol nür-ı feyzinden
İtirlar şaçdı cânlara virüben derde dermâni

17. **Ve bi-hürmeti Seyyidinâ 'Alâü'd-dîn Muhammed el-'Atţâr rağıya'llâhu 'anh⁶¹**

Anıñ ol 'ıtrı büyundan çü buldı cezbe'î **Ya'küb**
Çıkup cevlan idüp çarhı güzâr eyledi imkâni

18. **Ve bi-hürmeti Seyyidinâ Ya'küb el-Cerhî rağıya'llâhu 'anh⁶²**

Eşidiñ **Hâ'ce-i Ahrâr** Hakk'ıñ bahş u kirâmından
Nice kehf-i enâm oldı şaçup in'âm u ihsâni

19. **Ve bi-hürmeti Seyyidinâ 'Ubeydu'llâh el-Ahrâr es-Semerķandî rağıya'llâhu te'âlâ 'anh⁶³**

[6a]

Muhammed Zâhidî câna irişdi çün o ihsâna
İrüp maķâm-ı ihsâna şuhûd eyledi Raħmân'ı

20. **Ve bi-hürmeti Seyyidinâ Muhammed ez-Zâhid rağıya'llâhu te'âlâ 'anh⁶⁴**

Muhammed Derviş-i derd-nâk düşüpdür derde bî-pâyân
Ki tâ bir gün devâ irer diyü iderdi efgâni

21. **Ve bi-hürmeti Seyyidinâ Derviş Muhammed rağıya'llâhu te'âlâ 'anh⁶⁵**

---

⁶⁰ Efendimiz, tarikatların kutbu ve halkın gavsu Şâh-ı Nakşibendî (Allah ondan razı olsun) hürmetine.

⁶¹ Efendimiz 'Alâü'ddîn Muhammed el-'Attâr (Allah ondan razı olsun) hürmetine.

⁶² Efendimiz Ya'küb el-Cerhî (Allah ondan razı olsun) hürmetine.

⁶³ Efendimiz 'Ubeydu'llâh el-Ahrâr es-Semerķandî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁶⁴ Efendimiz Muhammed ez-Zâhid (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁶⁵ Efendimiz Derviş Muhammed (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

Çü **Hâ'cegi Semerķandî** bu şoĥbetde bulup ķandı
Aña derdler devā oldu gözetdi ĥükm ü fermānı

22. **Ve bi-ĥürmeti Seyyidinā Muĥammed Hâ'cegi es-Semerķandî rağıya'llāhu te'ālā 'anh**⁶⁶

Fenāya şaldı çün özün beķāyı buldı pes **Bākî**
Mekānı lā-mekān şehrini idindi cāy-ı nūrānı

23. **Ve bi-ĥürmeti Seyyidinā Muĥammed el-Bākî Bi'llāh el-Kābilî rağıya'llāhu te'ālā 'anh**⁶⁷

Müceddîd Aĥmed-i Şānî 'aceb keşf-i maķāmâtıda
Bulunur mı aña şānî Buĥārî ya Ĥorasānî

24. **Ve bi-ĥürmeti Seyyidinā Şeyĥ Aĥmed el-Fārūķî es-Sirhindî rađıya'llāhu te'ālā 'anh**⁶⁸

[6b]

Anıñ ferĥunde bezminde **Muĥammed** oldu çün **Ma'süm**
Pes oldu 'urvetü'l-vüşkâ⁶⁹ tutuban ĥabl-i Ĥur'an'ı

25. **Ve bi-ĥürmeti Seyyidinā Muĥammed el-Ma'süm rağıya'llāhu te'ālā 'anh**⁷⁰

Vişkâk idindi **Seyfe'd-dîn** 'urüc itdi ĥurüc itdi
Mekānı lā-mekān oldu göründi cāy-ı nūrānı

26. **Ve bi-ĥürmeti Seyyidinā Seyfe'd-dîn rağıya'llāhu te'ālā 'anh**⁷¹

Nihānî ĥayb-ı muĥlaķdan olıcak fetĥ-i nūrānı
Olup nūrun 'alā nūr⁷² **Seyyid Muĥammed el-Bedvānî**

⁶⁶ Efendimiz Muhammed Hâcegi es-Semerķandî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) ĥürmetine.

⁶⁷ Efendimiz Muhammed el-Bākî Bi'llāh el-Kābilî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) ĥürmetine.

⁶⁸ Efendimiz Şeyh Ahmed el-Fārūķî es-Sirhindî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) ĥürmetine.

⁶⁹ "Kopmak bilmeyen sapasaĥlam bir kulp." El-Bakara 2/256

⁷⁰ Efendimiz Muhammed el-Ma'süm (Allah Teâlâ ondan razı olsun) ĥürmetine.

⁷¹ Efendimiz Seyfe'ddîn (Allah Teâlâ ondan razı olsun) ĥürmetine.

⁷² "Nur üstüne nur." en-Nûr 24/35.

27. **Ve bi-ḥürmeti Seyyidü's-Sādāt Seyyidinā Nūr Seyyid
Muḥammed el-Bedvānī raḍıya'llāhu te'ālā 'anh⁷³**

Çü Şemsü'd-dīn Ḥabību'llāh düşüpdür maẓhar-ı cānān

Pes oldı cānlara cānān o cānlar cānınıñ cānı

28. **Ve bi-ḥürmeti Seyyidinā Şemsü'd-dīn Ḥabību'llāh Cān-ı Cānān
raḍıya'llāhu 'anh⁷⁴**

Çü geldi Şāh 'Abdu'llāh bu yolda oldı ḥablu'llāh⁷⁵

Fenā-fi'llāh beḳā-bi'llāh anıñ da oldı seyrānı

29. **Ve bi-ḥürmeti cāmi'ü'l-kemālāt-ı şūrī ve ma'nevī 'Abdu'llāh ed-
Dihlevī raḍıya'llāhu 'anh⁷⁶**

[7a]

Ẓiyā'ü'd-dīn Şeyḫ Ḥālid bu yolda ser-firāz oldı

Geçüp şadra ẓarīkatda tefevvuḳ itdi akrānı

30. **Ve bi-ḥürmeti Ẓiyā'ü'd-dīn el-Bağdādī Seyyidinā Ḥālid
raḍıya'llāhu te'ālā 'anh⁷⁷**

Çü 'Abdu'llāh gelüp Rüm'dan aña cān ile rām oldı

Ẓiyālandı gözi göñli n'ider bes Rüm u Revān'ı

31. **Ve bi-ḥürmeti Seyyidinā 'Abdu'llāh er-Rümī raḍıya'llāhu te'ālā
'anh⁷⁸**

Cemāli şem'ine pervān iden Yahya ki bir-i mā

Yüceltdi kaşr-ı 'ırfānı koyup ḥā'n-ı Dağistānı

⁷³ Seyyidlerin efendisi, efendimiz Nūr Seyyid Muhammed el-Bedvānī (Allah Teâlâ ondan razı olsun) ḥürmetine.

⁷⁴ Efendimiz, canların canı Şemsü'd-dīn Ḥabību'llāh (Allah ondan razı olsun) ḥürmetine.

⁷⁵ Mısrada vezin uyumsuzluğu görülmektedir.

⁷⁶ Efendimiz görünen ve görünmeyen kemalatı şahsında toplayan 'Abdullah ed-Dihlevī (Allah ondan razı olsun) ḥürmetine.

⁷⁷ Efendimiz Ziyā'ü'd-dīn el-Bağdādī Ḥālid (Allah Teâlâ ondan razı olsun) ḥürmetine.

⁷⁸ Efendimiz 'Abdullāh er-Rümī (Allah Teâlâ ondan razı olsun) ḥürmetine.

32. **Ve bi-ḥürmeti Seyyidinā Ğavṣu'l-vāşılîn Seyyidinā Yahyâ ed-
Dağüstânî raḍıya'llāhu te'ālâ 'anh⁷⁹**

Bu kemter **Rûmî**'ye yâ Râb n'ola kıtmır ola der-bâb

Ki tâ fetḥ olıcak evvâb göre bir kez o sen Hâ'n⁸⁰

33. **Ve bi-ḥürmeti Seyyidinā ve Seyyidü'r-Rûm Muştafâ bin 'Ömer
eş-Şîrânî raḍıya'llāhu 'anh⁸¹**

Nevvir kılubenâ bi-ḥürmetihim ve enzil 'aleynâ feyzehüm
v'enfa'nâ bi'l-bereketi fi'd-dünyâ ve'l-âhireti yâ erḥame'r-
râḥîmîn şallî ve sellim 'alâ eşref-i nûri'l-enbiyâ ve'l-murselîn ve
'alâ 'âlihîm ve ezvâcîhim ecma'in âmîn yâ Mu'in⁸²

⁷⁹ Hakikate, marifete ermişlerin efendisi, efendimiz Yahyâ ed-Dağüstânî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁸⁰ Eserin Ankara Milli Kütüphane 06 Mil Yz A 8175/1 numarada *Silsile-i Hâlidîye* adıyla kayıtlı nüshasında sadece son beyit farklıdır. Bu beyit şöyledir:

Muḥallağ oldu aḥlâk-ı Ḥabîbu'llâh ile her ân
Muḥabbetden dili püryân Muştafâ-yı Şîrânî

⁸¹ Efendimiz Rûm'un (Anadolu'nun) efendisi, Mustafâ bin 'Ömer eş-Şîrânî (Allah Teâlâ ondan razı olsun) hürmetine.

⁸² “Onların hürmetine kalplerimizi nurlandır, onların feyizlerini üzerimize indir, dünyada ve ahirette bizi bereketle faydalandır ey merhametlilerin en merhametlisi (olan Allah'ım!). Nebiler ve resullerin nurlarının en şerefli olan peygamberimizin (sav), onun ailesinin ve eşlerinin cümlesinin üzerine salatuselem eyle (Esenlik, güvenlik indir.). Âmin. Ey herkesin yardımcısı olan (Allah'ım!).”

Kaynakça | References

- Ayçiçeği, Bünyamin. "Sarı Abdullah Efendi (ö. 1661)'nin Meslekü'l-Uşşâk Kasîdesi ve La'li-zâde Abdülbâkî (ö. 1716)'nin Zeyli". *Turkish Studies*, 9/3, (2014), 189-211.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. Ankara: Rehber Yayınları, 1997.
- Devellioğlu, Ferit. *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*. Ankara: Aydın Kitabevi Yayınları, 2001.
- Donuk, Suat. "Türk Edebiyatında Silsilenâme ve Seyyid Ahmed Cezbî'nin Câmî'u's-Silsile Adlı Silsilenâmesi". *Journal of Turkish Language and Literature* 6/1 (2020), 16-36.
- Erkoç, Ethem. *Tasavvuf Geleneği ve Çorum'da Son Devir Meşâyih*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2013.
- Ertekin, Hamdi. "Son Dönem İskilipli Alimler". Ankara: TDV Yayınları, 1998.
- Haksever, Ahmet Cahid. *Çorum Tarihi ve Kültüründe Tasavvuf Geleneği*. Çorum: Çorum Belediyesi Kültür Yayını, 2009.
- Haksever, Ahmet Cahid. "Çorum'da Nakşibendiliğin Tarihi Süreci ve Temsilcileri". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 7/13 (2008), 61-82.
- Hayal, İsmail. *Gümüşhaneli Şâirler Antolojisi*. İstanbul: Gümüşhane Valiliği Yayınları, 2007.
- Kur'ân-ı Kerîm Meâlî*. çev. Halil Altuntaş - Muzaffer Şahin. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 12. Basım, 2011.
- Özkat, Mustafa, "Türk Edebiyatında Manzum Meşâyih Silsile-nâmeleri ve Tasavvufî Silsile-nâmeler - Tarikat Silsile-nâmeleri", *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 28 (2022), 491-555.
- Özköse, Kadir - Şimşek, Halil İbrahim. *Altın Silsile'den Altın Halkalar*. Ankara: Poyraz Ofset, 2009.
- Öztoprak, Nihat - Özkat, Mustafa. "Cemâlî'nin "Silsilenâme-i Tarikat-ı Aliyye-i Uşşâkî" Adlı Manzumesi". *Divan Edebiyatı Araştırmaları Dergisi* 26 (2021), 448-490.
- Şemsettin Sami. *Kâmûs-ı Türki*. İstanbul: İdeal Kültür-Yayıncılık, 2019.
- Şimşek, Halil İbrahim. "Şıranlı Mustafa Efendinin Hayatı ve Bazı Tasavvufî Görüşleri". 573-588. Çorum: Çorum Belediyesi Yayınları, 2008.
- Şimşek, Selami. "Osmanlı Döneminde Gümüşhane'de Tasavvuf, Sûfiler, Şâirler ve Tekkeler". ed. Bayram Nazır - Kemal Saylan. 303-339. Gümüşhane: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2016.
- Şimşek, Selami. "Şıranlı Hacı Mustafa Efendi". *Gümüşhane'nin Kültür ve Sanat Hayatından 40 Biyografi*. ed. M. Muhsin Kalkışım - Kemal Saylan. 193. İstanbul: Gümüşhane Üniversitesi Yayınları, 2013.
- Şirânî, Mustafa Efendî. *Silsile-i Nakşibendiye*. Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu, 06 Mil Yz. A 8473, 297.753.
- Tosun, Murat Dursun. *Şeyh-i Şeyrani Hacı Mustafa Faruki Rumi Çorumu: Nam-ı Diğer Kara Şeyh*. İstanbul: Murat Dursun Tosun, 2018.
- Tosun, Necdet. "Silsile". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 37/206-207. İstanbul: TDV Yayınları, 2009.
- Usta, Muhiddin. *Zâkir Mehmet Şükrî Efendi ve Silsilenâme-i Sûfiyye İsimli Eseri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2006.
- "Mevlid-i Şerif'i Güzel Okuma Yarışması". *Diyanet TV*. Yayın Tarihi 2022. <https://www.youtube.com/watch?v=RpH8Pp2TDjc>

Türk Akademisinde Said Nursi Başlıklı Makalelerin Betimsel Bibliyometrik Analizi

Adnan ARSLAN | orcid.org/0000-0002-3989-6612 | adnan.arслан@bilecik.edu.tr

Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi, Temel İslam Bilimleri,
Bilecik/Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00dzfx204>

Öz

Herhangi bir bilim dalında yapılan akademik araştırmalar nicelik bakımından belirli bir sayıya ulaştığında bu çalışmalar üzerinde analizler yapılmaktadır. Bu analizler sayesinde alan araştırmalarının hangi yöne doğru genişlediği, bilimsel ilgi trendinin ne tarafa ilerlediği panoramik bir bakışla görünür. Bu bakımdan bu tür analizlerle genç kuşak araştırmacılara bir nevi öneriler de sunulmuş olur. Türk akademisinde üzerinde en çok durulan isimlerden birisi de Said Nursi'dir. Özellikle ilahiyat fakültelerinde muhtelif anabilim dallarında pek çok akademisyenin Nursi özelinde makaleler kaleme aldığı görülmektedir. Anlaşılan Nursi ve eserlerine gösterilen entelektüel ilgi belirli bir düzeyde devam edecektir. Bu çalışmada işbu akademik makalelerin betimsel bir analizi amaçlanmıştır. Nursi hakkında kaleme alınan makaleler; yazarları, yazar sayıları, yayımlandığı yıl ve dergileri, konuları vb. parametreler özelinde analize tabi tutulmuştur. Yöntem olarak İsam ve Dergipark veri tabanlarından belirli anahtar kelimelerle yapılan taramada elde edilen 210 makaleye ait nicel veriler yorumlanmıştır. Bu bakımdan araştırmada karma bir yöntem uygulanmıştır. Sonuç olarak Nursi konulu makalelerin 2016 ve 2017 yıllarında nicelik bakımından zirve yaptığı, Nursi konusunda uzmanlaşacak derecede makale sayısı fazla olan tek bir araştırmacı olduğu, yazarların Nursi konusunda eleştirel olmaktan çok uzak bir şekilde betimleyici bir yöntemi benimsedikleri, toplam yayın sayısına oranla çok az makalenin ilahiyat fakültesi dergilerinde yayımlandığı ve en önemlisi de yayınların oldukça belirgin bir şekilde birkaç dergide yoğunlaştığı görülmüştür.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Din sosyolojisi, Said Nursi, Bediüzzaman, Betimsel Bibliyometrik Analiz.

Atıf Bilgisi

Arslan, Adnan. "Türk Akademisinde Said Nursi Başlıklı Makalelerin Betimsel Bibliyometrik

Analizi". *Kocaeli İlahiyat Dergisi* 8/1 (Haziran 2024), 107-128.

Geliş Tarihi	11.03.2024
Kabul Tarihi	02.04.2024
Yayın Tarihi	29.06.2024
Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur.
Etik Bildirim	kider@kocaeli.edu.tr
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Finansman	Bu araştırmayı desteklemek için dış fon kullanılmamıştır.
Telif Hakkı & Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmaları CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır.
Yayıncı	Kocaeli İlahiyat Dergisi, Kocaeli Üniversitesi'nin bir yayınıdır.

Descriptive Bibliometric Analysis of Said Nursi Articles in Turkish Academy

Adnan ARSLAN | orcid.org/0000-0002-3989-6612 | adnan.arслан@bilecik.edu.tr

Assoc. Prof. Dr., Bilecik Şeyh Edebali University, Faculty of Islamic Sciences, Basic Islamic Sciences, Bilecik, Türkiye

ROR ID: <https://ror.org/00dzfx204>

Abstract

When academic research in any branch of science reaches a certain number in terms of quantity, analyzes are made on these studies. Thanks to these analyses, it is visible with a panoramic view in which direction field research is expanding and in which direction the trend of scientific interest is moving. In this respect, such analyzes also provide some suggestions to the younger generation of researchers. One of the most emphasized names in Turkish academia is Said Nursi. It is seen that many academics, especially in various departments of theology faculties, have written articles specifically about Nursi. Apparently, intellectual interest in Nursi and his works will continue at a certain level. This study aims to conduct a descriptive analysis of these academic articles. Articles written about Nursi; authors, number of authors, year and journal published, subjects, etc. It was analyzed according to the parameters. As a method, quantitative data of 210 articles obtained from the scanning of Isam and Dergipark databases with certain keywords were interpreted. In this regard, a mixed method was applied in the research. As a result, it was observed that articles on Nursi peaked in terms of quantity in 2016 and 2017, there was only one researcher with a large number of articles specializing in Nursi, the authors adopted a descriptive method far from being critical about Nursi, very few articles were published in theology faculty journals compared to the total number of publications and most importantly, the publications were quite clearly concentrated in a few journals.

Keywords

Tafsir, Sociology of religion, Said Nursi, Bediuzzaman, Descriptive Bibliometric Analysis.

Citation

Arslan, Adnan. "Descriptive Bibliometric Analysis of Said Nursi Articles in Turkish Academy". *Kocaeli Theology Journal* 8/1 (June 2024), 107-128.

Date of Submission	11.03.2024
Date of Acceptance	02.04.2024
Date of Publication	29.06.2024
Peer-Review	Double anonymized - Two External
Ethical Statement	It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.
Plagiarism Checks	Yes - Turnitin
Conflicts of Interest	The author(s) has no conflict of interest to declare.
Complaints	kider@kocaeli.edu.tr
Grant Support	The author(s) acknowledge that they received no external funding in support of this research.
Copyright & License	Authors publishing with the journal retain the copyright to their work licensed under the CC BY-NC 4.0 .
Publisher	Kocaeli Theology Journal is a publication of Kocaeli University.

Giriş

Cumhuriyet tarihi İslam âlimleri içerisinde en çok tartışmalı isimlerden birisi kuşkusuz Said Nursi'dir (ö. 1960). Mutlak monarşi, meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemlerine tanıklık eden Nursi'nin 1925'li yıllardan sonra kaleme aldığı eserlerin tanınırlığı Türkiye ile sınırlı kalmamış yurt dışında da bilinir olmuştur. Nursi'nin özellikle 1925-1950 arası süren muhakeme ve sürgünleri kendisine olan halk ilgisini sürekli canlı tutmuş ve yıllar içerisinde geniş kitlelere yayılmıştır. Kaleme aldığı Risâle-i Nur eserleri, dilinin sadeliğine rağmen ilerleyen yıllarda toplumun aydın kesiminde de karşılık bulmuştur.¹

Risale-i Nur eserlerine sadece toplumun genel okuyucu kitlesi değil, aynı zamanda akademik araştırma yapanlar da ilgi göstermiştir. Eserler sadece cami köşelerinde, sohbet evlerinde okunmakla kalmamış, diğer taraftan konferans ve sempozyum gibi bilimsel toplantıların da konusunu teşkil etmiştir. Başta din bilimciler olmak üzere sosyoloji, psikoloji, siyaset bilimi ve benzeri birçok disiplinden gelen araştırmacı, Said Nursi ve eserlerini bilimsel çalışmalarına konu edinmiştir. Bundan dolayı akademik çatı altında Nursi başlıklı pek çok çalışma kaleme alınmıştır. *Ulusal tez merkezi* veri tabanında yapılan "Said Nursi" aramasıyla 5 doktora, 30 da yüksek lisans tezine ulaşılmaktadır. *İsam ve Dergipark* gibi akademik veri tabanlarına bakıldığında sayısı 200'ü bulan akademik makalenin de bilimsel dergilerde Said Nursi ve eserlerini ele aldığı görülür. Said Nursi'ye gösterilen akademik ilgi Türk sınırlarını aşmıştır. Arap dünyasında saygın bir veri tabanı olan Suudi Arabistan merkezli *Dâru'l-Manzûme* platformu üzerinde yapılan bir *سعيد النورسي* aramasında, Tüm Arap dünyasından tez, makale, bildiri, kitap incelemesi, kitap vb. toplam 422 çalışma künyesine ulaşılmaktadır. Diğer taraftan başta Avrupa Birliği üyesi ve dışındaki Avrupa üniversiteleri tezleri veri tabanlarının kataloglarında yapılan aramalarda da çok sayıda Said Nursi konulu tez bilgilerine erişim mümkündür. Örneğin; *Open Access Theses And Dissertations* veri tabanında onlarca Said Nursi başlıklı tezin bilgisine ulaşılmaktadır.²

Said Nursi hakkında yapılan akademik çalışmaların yurt içi ve dışında bu denli yoğun olduğunu gördükten sonra doğal olarak akla şöyle bir soru gelmektedir: Said Nursi hakkında yapılan çalışmalar nelere odaklanmaktadır? Açıkçası bu soruya cevap vermek oldukça zor görünmektedir. Zira Türk, Arap ve Batı üniversiteleri olmak üzere dünyanın bütün üniversitelerinde yapılmış Said Nursi konulu akademik araştırmaların tamamına erişim sağlamak ve bunları dizinleyerek içerik analizi yapmak ancak kapsamlı bir proje çalışmasının altından kalkabileceği bir yükür. Bu durumda araştırma sahasını bir takım

¹ Said Nursi'nin hayatı, entelektüel kişiliği ve eserleri hakkında pek çok çalışma mevcuttur. Sözü uzatmamak adına burada biyografisine dair birkaç temel esere atıfta bulunmak yeterli olacaktır: Said Nursi, *Tarihçe-i Hayat* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2023); Necmettin Şahiner, *Bilinmeyen Taraflarıyla Bediüzzaman Said Nursi* (İstanbul: Nesil Yayınları, 2013).

² Bu tezlerin künye bilgileri ilgili veri tabanından kolaylıkla test edilebileceği için burada atıfta bulunmaya ihtiyaç görülmemiştir.

çizgiler çekerek daraltmak gerekli olmuştur. Bu araştırmanın amacı, yöntem ve kapsamı aşağıda daha detaylı olarak takdim edilecektir.

1. Araştırmanın Önemi ve Amacı

Belirli bir bilim dalında akademik çalışmalar yürüten araştırmacılar alanda yapılan bilimsel çalışmaları takip ederek yeni hipotezler üretmekte, güncel soru ve sorunlara vakıf olabilmektedir. Bu ihtiyaca binaen akademik çalışmaların girişinde literatür taramaları yapılır. Literatür taramalarında, alan araştırmalarına dair yapılmış bibliyometrik analizlerin araştırmacılara büyük bir kolaylık sağladığı açıktır. Belirli bir alanda yapılmış çalışmaların salt listelenmesinden ibaret olan biyografik çalışmaların yerini son yıllarda bibliyometrik analizler almıştır.³ Bibliyometrik analizler araştırmacılara, alanında çalışan diğer bilim insanlarının ürettiği veriler aracılığıyla görüşlerini ifade etme imkânı sunmaktadır.⁴ Bu tür analizler belirli bir konu alanı içindeki literatürün, yani en geniş anlamıyla yayınların tanımlanmasına dayanmaktadır.⁵ Bibliyometrik taramalar farklı disiplin türlerine göre doğal olarak çeşitlilik arz edebilir.⁶ Ancak her hâlükârda belirli bir alandaki bilimsel çıktılarının verimliliğini değerlendirebilmek bu tür analizlerle mümkün olur.⁷ Bu türden taramalarla bir taraftan çalışma alanının geçmişini gözlemlemek mümkün olduğu gibi diğer taraftan belki de daha önemlisi, göstergeleri aracılığıyla gelecekteki araştırma alanlarının geliştirilmesine olanak tanır.⁸ Araştırma alanları içerisindeki bilimsel çıktılarının ve teknolojinin izlenmesi için bir referans noktası teşkil eder.⁹ Kısacası bibliyometri, üretilen bilimsel yayınların yayılımını ölçmek ve niceliksel bir analizini ortaya koymak için başvurulan bir yöntemdir.¹⁰ Buna göre herhangi bir bilim dalı yahut akademik yayın platformunda teraküm etmiş yayınların tamamı bir vücut farz edilirse bibliyometri bu vücudun fiziki yapısının tümüne dair tomografik bir görüntü sunmayı amaçlar. Çeşitli alanlardaki uygulamalarıyla meşru bir bilimsel araç olarak son zamanlarda ün kazanmıştır.¹¹ Öyle ki son yıllarda belirli bir bilim dalında hazırlanmış tezler, kaleme alınmış makale ve kitaplara dair bibliyometrik analiz çalışmalarında gözle görülür derecede

³ Danica Zeleznik vd. "a Bibliometric Analysis of the Journal of Advanced Nursing 1976-2015", *Journal of Advanced Nursing* 73/10 (2017), 2409. (2407-2419).

⁴ Ivan Zupic, Tomaž Čater, "Bibliometric Methods in Management and Organization", *Organizational Research Methods* 18/3 (2015), 429. (429- 472).

⁵ Ole Ellegaard, Johan A. Wallin, "the Bibliometric Analysis of Scholarly Production: How Great is the Impact?", *Scientometrics* 105 (2015), 1810. 1809-1831.

⁶ Ole Ellegaard, "The Application of Bibliometric Analysis: Disciplinary and User Aspects", *Scientometrics* 116 (2018), 182. (181-202).

⁷ Hamit Derviş, "Bibliometric Analysis using Bibliometrix an R Package", *Journal of Scientometric Res.* 8/3 (2019), 157. (156-160)

⁸ Magaly Gaviria-Marin vd. "Twenty Years of the Journal of Knowledge Management: a Bibliometric Analysis", *Journal of Knowledge Management* 22/8 (2018), 1657. (1655-1687)

⁹ Éline Gauthier, *Bibliometric Analysis of Scientific and Technological Research: a User's Guide to the Methodology* (Kanada: Science and Technology Redesign Project, 1998) 9.

¹⁰ Éric Archambault, Étienne Vignola Gagné, *The Use of Bibliometrics in the Social Sciences and Humanities*, (Montreal: Social Sciences and Humanities Research Council of Canada (SSHRC), 2004), 1-2.

¹¹ Ole Ellegaard, Johan A. Wallin, "the Bibliometric Analysis of Scholarly Production: How Great is the Impact?", 1810.

artış söz konusudur.¹² Bunun örneklerini hemen her bilim dalında görmek mümkündür. Dergipark veri tabanında yapılacak bir bibliyometrik analiz aramasında onlarca makalenin bu konuya tahsis edildiği görülmektedir. Bazı çalışmalar belirli bir konuda yapılan makalelerin analizini sunmaktadır. Örneğin; Deniz Zeren ve Nagihan Kaya dijital pazarlama konusunda kaleme alınmış makalelerin bibliyometrik analizini çıkarmışlardır.¹³ Diğer taraftan bazı çalışmalarda ise belirli bir derginin yayınlarına yönelik analiz yapılmaktadır. Örneğin; Emel Demir Askeroğlu, uluslararası bir derginin tüm sayılarının bibliyometrik analizini ortaya koymuştur.¹⁴ Açıkçası bu tür çalışmalara Batı üniversitelerinde daha erken başlandığı bilinmektedir. *Web of Science*, *Scopus* gibi saygın veri tabanlarında “bibliometric analysis” şeklindeki bir arama sonucunda farklı bilim dallarına ait yüzlerce makalenin listelendiği görülecektir.

Son yılların rağbet gören bibliyometrik analiz çalışmalarından ilahiyat fakülteleri de kismetine düşen payı az da olsa almıştır denilebilir. Adem Güneş, İlahiyat/İslami İlimler fakültelerindeki din eğitimi anabilim dalında 1925-2020 arası kaleme alınmış makalelerin bibliyometrik analizini yapmıştır.¹⁵ Diğer bir ortak yazarlı çalışmada, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi'nin bibliyometrik analizi ortaya konulmuştur.¹⁶ Yine diğer bir ilahiyat dergisinde, bir fıkıh konusu olan İslami sigortacılık üzerine WOS veritabanından alınmış makaleler aynı bağlamda incelenmiştir.¹⁷ Bu çalışmalardan başka daha önce de ilahiyat fakültelerinin dergilerinde bibliyometrik olmayan, sadece tez künyelerini dizinleyerek onlar üzerinden alan taraması yapan makaleler yayımlanmıştır. Örneğin; Kenan Sevinç, din psikolojisi¹⁸, Faruk Tuncer ise tefsir alanındaki tezler üzerine nicel verilere dayalı incelemeler yapmışlardır.¹⁹

Bu çalışmada Said Nursi hakkında yapılmış akademik çalışmalara dair betimsel bir bibliyometrik analiz sunulmuştur. Said Nursi, Osmanlı Devleti'nin son ve Türkiye Cumhuriyeti'nin de kuruluş dönemlerine tanıklık etmiş ve her iki dönemin çalkantıları içerisinde sesini duyurmaya çalışmış bir İslam âlimi olarak öne çıkmaktadır. Girişte

¹² Naveen Donthu vd. “How to Conduct a Bibliometric Analysis: an Overview and Guidelines”, *Journal of Business Research*, 133 (2021), 285. (285-296)

¹³ Deniz Zeren, Nagihan Kaya, “Dijital Pazarlama: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi”, *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/1 (2020), 1-35.

¹⁴ Emel Demir Askeroğlu, “Uluslararası Tojdac Dergisinin Bibliyometrik Analizi”, *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 8/2 (2018), 190-202.

¹⁵ Adem Güneş, “Akademik Dergilerde Yayımlanan Din Eğitimi Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi (1925-2020)”, *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (2021), 199-223.

¹⁶ Ahmet Koç, Umut Kaya, Elif Sena Gelgör, “Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/57 (Aralık 2019): 1-24. <https://doi.org/10.15370/maruihd.679169>.

¹⁷ Fatih Konak, Yasemin Demir, “İslami Sigortacılık (Tekafül) Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz”, *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/1 (June 2023), 11-46. <https://doi.org/10.14395/hid.1232415>.

¹⁸ Kenan Sevinç, “Türkiye’de Din Psikolojisi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/28 (2013/2), 243-269.

¹⁹ Faruk Tuncer, “Tefsir Alanında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme”, *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/26 (2012/2), 149-177.

bahsedildiği gibi ardında epey hacimli kabul edilebilecek bir külliyat bırakmıştır. Bu bakımdan Nursi, eylem ve düşünceleriyle yaşadığı zamanı etkilediği gibi eserleriyle de kendinden halen bahsettirmektedir. Bu etkinin akademik çalışmalarda makes bulunduğu görülmektedir. Nursi hakkında sadece Türkiye’de 35 civarında lisansüstü tez kaleme alınmıştır. Nursi hakkında sadece ülkemizde değil, Arap üniversitelerinde onlarca akademik tez hazırlanmıştır. Aynı şekilde Batı üniversitelerinde de Nursi konulu tez ve makaleler dikkat çekecek derecede sayıdadır. Bu denli akademik ilgiye mazhar Said Nursi hakkında Türk akademisindeki makale çalışmalarının betimsel bibliyometrik fotoğrafını çekip alan araştırmacılarıyla paylaşmak bu çalışmanın amacını teşkil etmektedir. Bu çalışmanın cevabını aradığı sorular şunlardır:

- a) Türk akademisinde Said Nursi konulu makaleler toplamda nicelik bakımından ne durumdadır?
- b) Bu makaleler hangi dergilerde yayımlanmıştır?
- c) Bu dergiler hangi dizinler tarafından taranmaktadır?
- d) Nursi konulu makale kaleme alan araştırmacılar kimlerdir?
- e) Makale yazarlarının ne kadarı Türk’tür/değildir?
- f) Yıllara göre Nursi konulu makalelerin dağılımı nasıldır?
- g) Bu makaleler hangi dillerde kaleme alınmıştır ve oranları nelerdir?
- h) Makalelerde genel olarak hangi konulara odaklanılmışlardır?

2. Veri Toplama ve Yöntem

Bu çalışmada esas olarak sayısal verilerin analizine dayalı bir nitel araştırma yöntemi takip edilmiştir. Bu bakımdan çalışmanın nicel-nitel karma bir yöntemeye dayalı olduğu söylenebilir. Bu yöntemeye bağlı olarak şunlar yapılmıştır: *Dergipark* ve *İsam* (İslam Araştırmalar Merkezi) makale veri tabanı üzerinden “Said Nursi” filtreli aramalar yapılmıştır. *Dergipark* veri tabanının sunduğu çıktılarını liste haline dökümü sağlanmıştır. Bu veri tabanlarından alınan liste incelenmiş ve makalenin amacı doğrultusunda ilgili makalelerden kategoriler oluşturulmuştur. Yazar, dergi, konu, tarih vb. ayrı olacak şekilde tasnifler yapılmıştır. Verilerin görsel hale getirilmesi için tablo ve grafikler kullanılmıştır. Bu çalışmanın WOS veri tabanlı bibliyometrik analiz çalışmalarıyla kıyaslandığında daha az nitelikli olduğunu itiraf etmek zorundayız. Zira bu çalışmada yöntem olarak veri tarama ve girişleri manuel yapılmıştır. Yazarlara ait bilimsel performansın ölçüleceği H-İndeks, atıf sayısı vb. ölçütler işletilememiştir. Yazarların çalıştıkları üniversite bilgileri, akademik unvan ve makale sayıları gibi bilgilerin tüm yazarlar için aynı düzeyde elde edilememesinden dolayı makale yazarlarına ait performans ve etki bilgileri incelenememiştir.

3. Kapsam ve Sınırlılıklar

Web of Science veri tabanına bakıldığında Said Nursi ile ilgili pek çok makale kaleme alındığı görülür. Yaptığımız taramada 1999-2023 yılları arasında 45 ayrı yazarın Said Nursi başlıklı 50 akademik makale telif ettiği görülmüştür. Said Nursi başlıklı en çok makale kaleme alan 10 yazar ve makale sayıları *Web of Science* çıktısına göre şöyledir:

Authors	Articles	Articles Fractionalized
ABU-RABI IM	10	10.00
SARITOPRAK Z	3	3.00
YAZICIOGLU I	3	3.00
ALBAYRAK I	2	2.00
CORUH H	2	2.00
MARKHAM IS	2	2.00
TURNER C	2	2.00
VAHIDE S	2	2.00
ABDULLAH B	1	0.20
AKHMETOVA E	1	1.00

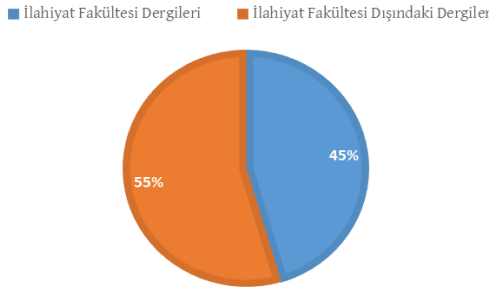
Burada sadece bir örneği verilen *Web of Science* akademik veri tabanında yukarıdaki bilgilerden başka pek çok parametrelerle taramalar yapılabilmektedir. Bu çalışmada ise araştırma alanı sadece *Dergipark* ve *İsam* makale veri tabanları ile sınırlı tutulmuştur. Bu iki veri tabanında tutulan veriler doğrultusunda bir tarama gerçekleştirilmiştir. Zamansal olarak da ilk akademik makalenin kaleme alındığı 2009 yılı başlangıç olarak referans alınmıştır. 2009-2023 yılları arası çalışmalar taranmıştır. Diğer taraftan *Köprü Dergisi* gibi Said Nursi ve Risale-i Nur konulu periyodik yayınlar yapan dergiler de bulunmaktadır. Ancak bu tür dergiler çalışma kapsamı dışında tutulmuştur. Çalışmada görüleceği üzere Said Nursi konulu en çok yayın yapan dergilerden birisi de *AL-NUR* dergisidir. Bu derginin yayınları 2010-2020 arası *Dergipark* arşivinde yer almıştır. Bu itibarla söz konusu derginin “Said Nursi” başlıklı makaleleri çalışmanın kapsamına alınmıştır.

4. Bulgular

4.1 Makalelerin Yayımlandığı Dergilerin Profili

Türk akademisinde 20 yıllık bir mazisi olan Said Nursi araştırmalarının pek çok derginin kapsamına girdiği görülmektedir. Çalışmanın ilerleyen kısımlarında detaylı olarak işleneceği gibi Said Nursi'nin kaleme aldığı risalelerde İslam tarihinden ekonomiye, tıptan astronomiye kadar onlarca bilim dalına ait konular yer almaktadır. Ancak doğal olarak risalelerin ana omurgasını oluşturan konular Temel İslam Bilimleri kapsamı içerisinde yer alır. Bu açıdan bakıldığında Said Nursi konulu makalelerin ağırlıklı olarak ilahiyat fakültelerinin dergilerinde yayımlanmış olması beklenir. Peki, öyle midir? Aşağıda verilen tabloda bu sorunun cevabı kısmen hayır şeklindedir. Zira aşağıdaki tabloya göre Nursi konulu makalelerin yayımlandığı dergilerin yarısından fazlası ilahiyat fakültesi dergisi değildir.

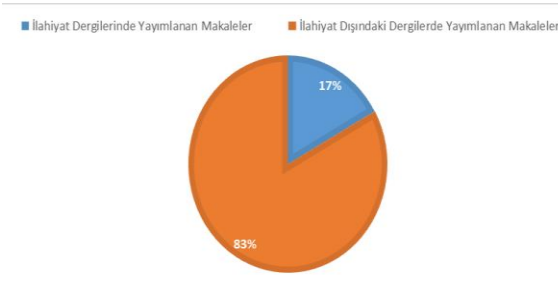
Şekil 1:

Mecazi bir anlatımla ifade edecek olursak bu tablonun söylemek istediği serzenişe kulak vermek gerekmektedir. Said Nursi kimdir diye sorulduğunda verilecek ilk cevap büyük olasılıkla İslami ilimlerle ilgili olacaktır. Küçüklüğünden itibaren Doğu medreselerinde yetişmiş ve bu medreselerin asrın ihtiyaçlarına göre islah edilmesine yönelik düşünceler geliştirmiş bir şahsiyet olan Nursi'nin²⁰ hayatı, İslami ilimlerin talim ve tedrisiyle geçmiştir. Onun tüm yaşamında İslami ilimler hayatının odak noktasını teşkil etmiştir.²¹ O halde Nursi konulu çalışmaların yayımlanacağı makalelerin mercii de büyük oranda ilahiyat/İslami ilimler fakülteleri dergileri olması beklenirken hâlihazır tablo bu beklentiye karşılaktan uzaktır denilebilir. Nursi hakkında makalelerin yayımlandığı İlahiyat Fakültesi dışındaki dergilerin neredeyse tamamının sosyal bilimler, insan ve toplum bilimleri ve Nur talebelerinin teşkil ettiği dernek ve vakıflarının yayımladığı dergiler olduğu gözlemlenmiştir.

Said Nursi konulu makalelerin yarısından fazlasının ilahiyat/İslami ilimler fakülte dergileri dışındaki dergilerde yayımlanmış olmasından daha büyük bir sorun da makale sayıları açısından göze çarpmaktadır. Zira Said Nursi ve eserleriyle ilgili olan akademik çalışmaların sadece 35'i ilahiyat dergilerinde, geriye kalan 172 makale ise diğer dergilerde yayımlanmıştır. Buna göre yüzdelik oranlama şu şekildedir:

Şekil 2:

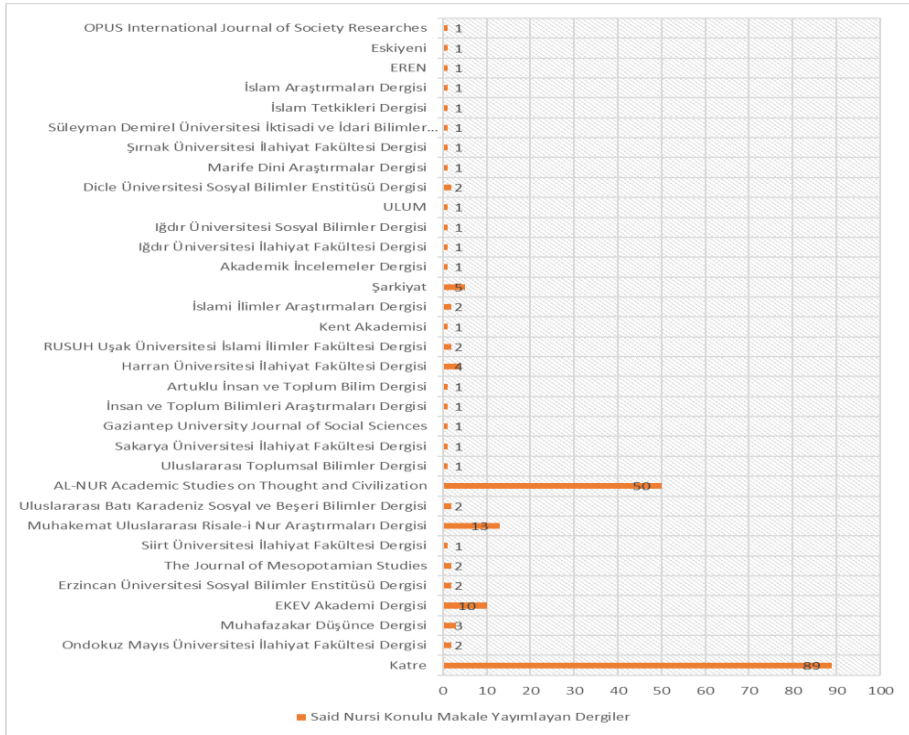

²⁰ Mohamed Mohamed Tolba Said, "Islamic Education on Science, Peace, and Developmentin Thought of Said Nursi", *Jurnal Studi Al-Qur'an* 14/2 (2018), 110. (109-122).

²¹ Nitekim Nursi'nin kendi ifadesiyle o, yazdığı risaleleri; *ehl-i medresenin ve hocaların hakiki malı* olarak görmüştür. Said Nursi, *Âsa-yı Mûsa* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2012), 6.

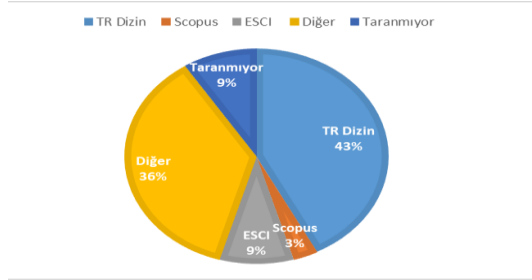
Burada mevcut verilere dayanarak şöyle bir sorgulama yapmak gerekmektedir? Said Nursi'nin kendi ifadesiyle medrese mahsulü olan risalelerinin ilmi açıdan araştırılması için asıl uygun akademik zeminin ilahiyat fakülteleri dergileri olması beklenirken kahir ekseriyetin ilahiyat dışı dergileri tercih etmesi nedendir? Said Nursi ve eserleri üzerine bilimsel çalışmalar yürüten akademisyenlerin elde ettikleri bulguları ilahiyat dergilerinin editoryal ekip ve hakemleriyle paylaşmayı çoğunlukla uygun görmeyişlerinin arka planında yatan etkenler neler olabilir? Kanaatimizce bu soruların ayrı bir makalede tartışılması yerinde olacaktır. Aşağıdaki tabloda Said Nursi konulu makalelerin yayımladığı dergilerin dökümü yansıtılmıştır:

Şekil 3:

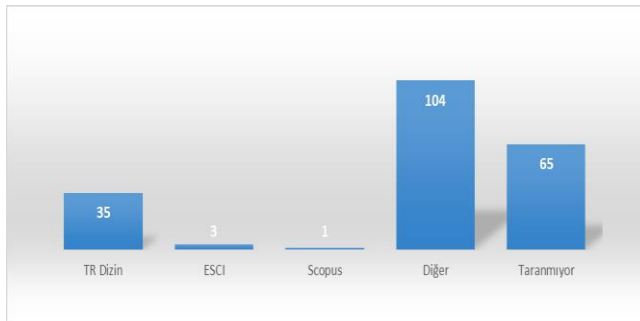
Şekil 3'e bakıldığında *Katre* ve kısaca *AL-NUR* ve *Muhakemat Uluslararası Risale-i Nur Araştırmaları Dergisi* dergilerinin Said Nursi konulu makalelere adanmış bir özel nitelikli dergi olduğu anlaşılmaktadır. Açıkçası bu üç dergi Said Nursi hakkında yapılacak çalışmalar için özellikle kurgulanmış olduğu da dergi kapsamlarında net bir şekilde ifade edilmiştir. Bu üç dergi dışındaki diğer dergilerin genel anlamda böyle bir niyetlerinin olmadığı açıktır. 33'e ulaşan dergi sayılarının ise tarandığı dizinler bakımından geniş bir yelpaze arz eder. Her bir derginin tarandığı tüm dizinleri burada vermek gerekli görülmediği için dizinler içerisinde en saygın olan TR Dizin, ESCI, Scopus ve diğer olmak üzere verilecektir. Aşağıda toplama göre oranları verilen dergi dizin oranlarının sayı bakımından durumu ise şöyledir: *TR Dizin: 14; Scopus: 1; ESCI: 3; Diğer:12; Taranmıyor: 3*

Şekil 4:

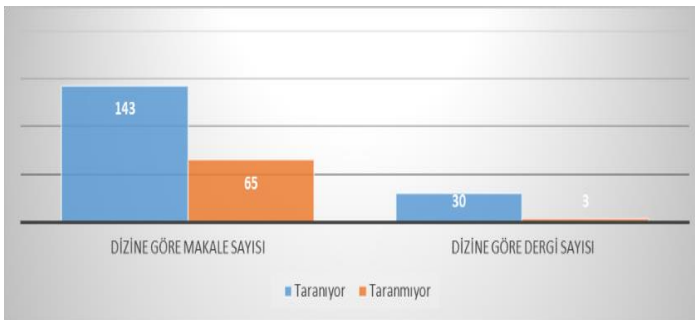
Yukarıdaki grafikte Said Nursi konulu makalelerin yayımlandığı dergilerin tarandıkları indeksler bakımından bir görüntüsü sunulmuştur. Burada ayrıca gözlemlenmesi gereken diğer bir husus da bu dergilerdeki makale sayısına göre dizin grafiğine bakılmasıdır. Aşağıdaki grafikte dizinlere göre makale sayısı verilmiştir:

Şekil 5:

Aşağıdaki grafikte ayrıca makale ve dergi sayısına göre iki grup halinde dizin bilgileri daha net bir şekilde görülecektir.

Şekil 6:

33 dergi içerisinde en az 2 Nursi konulu makale yayımlayan dergilere ait yayın sıklığı, hakemli olup olmadıkları, kaç yıldır yayın yaptıklarına dair bilgiler aşağıdaki yer almaktadır:

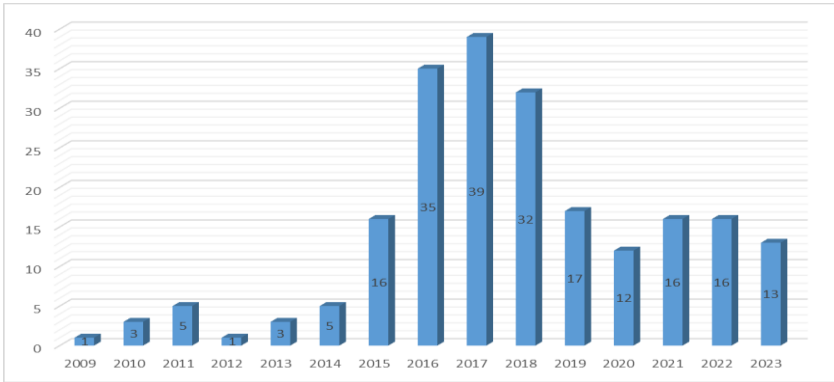
Şekil 7:

Dergi	Yayın Sıklığı (Yılda)	Hakem Durumu	İlk Yayın Tarihi
Katre Uluslararası İnsan Araştırmaları Dergisi	2	Hakemli	2016-Mart
AL-NUR Academic Studies on Thought and Civilization	2 (2019-2020'de yılda bir sayı) 2020'den sonra yayın yapmamıştır.	Hakemsiz	2010-Haziran
Muhakemat Uluslararası Risale-i Nur Araştırmaları Dergisi	1	Hakemli	2021 Aralık
EKEV Akademi Dergisi	4	Hakemli	2013'te 56. Sayı
Şarkiyat Dergisi	2	Hakemli	2009-Nisan
Harran İlahiyat Dergisi	2	Hakemli	1995-Haziran
Muhafazakar Düşünce Dergisi	2	Hakemli	2004-Haziran

4.2. Said Nursi Konulu Makalelerin Yıllara Göre Durumu

Dergipark ve İsam verilerine göre Nursi başlıklı ilk makalenin 2009 yılında kaleme alındığı görülmektedir. Bundan sonra her yıl aralıksız olmak üzere 2023 yılına kadar dergilerde söz konusu başlıkla yayın yapıldığı görülür. Aşağıdaki tabloda yıl-makale sayısı tabanlı durum görünecektir.

Şekil 8:

4.3. Makalelerin Konu Dağılımı

Said Nursi'nin Nur Risalelerini kaleme almadan önce I. Dünya savaşının başlarında 70 ciltlik bir Kur'an tefsiri kaleme almak istediği bilinir.²² Bu maksada matuf olarak *İşârâtü'l-İcâz* adlı eserinin ilk cildini telif etmiş; fakat Rusların eline esir düştüğü için devam edememiştir. Dolayısıyla bir tefsir yazma niyeti onun içinde derin bir ukde olarak kalmıştır. Bu yüzden olmalı ki daha sonra kaleme aldığı eserler her ne kadar geleneksel tefsir yöntemlerine uymasa da o, eserlerini *Kur'an'ın gayet hakikatli bir tefsiri* olarak görmüş²³ ve eserlerinin *Kur'an'ın imani olan hakikatlarını kuvvetli hüccetlerle beyan ve ispat ve izah eden manevi bir tefsir* olduğunda ısrar etmiştir.²⁴ Nur risalelerindeki konu çeşitliliği de bu bağlamda anlamlıdır. Zira Nursi, Kur'an'ın özellikle tartışmalara konu olan âyetler hakkındaki iddiaları, *-bulantı vermemek için-* zikretmeden cevap verme metodunu benimsemiştir.²⁵ Bu bağlamda tefsirlerde dağınık bir surette işlenen konular yine nur risalelerinde mevcuttur. Fıkıh, hadis, kelam, İslam felsefesi, İslam tarihi, modernite eleştirisi, sosyoloji hatta matematik ve biyoloji gibi pek çok bilim dalına ait konular nur risalelerinde ele alınmıştır. Risalelerdeki bu pek geniş konu yelpazesi Said Nursi ve eserleri hakkında kaleme alınan makalelere de yansımıştır. Aşağıdaki tabloda konu-makale sayısı yansıtılmıştır. Burada şunu hatırlatmak gerekir ki makalelerin konularına göre tasnifi yapılırken kimi çalışmalarda yazarların çok spesifik konuları ele aldığı görülmüştür. Öyle ki birçok makalede yazarların birden fazla konuyu tek bir makalede incelemeye çalıştığı gözlemlenmiştir. Buna binaen bu tabloda konusu ve çerçevesi net bir şekilde çizilmiş makaleler verilmiştir.

Şekil 9:

Konu	Makale Sayısı	Konu	Makale Sayısı
Tefsir	23	Din Psikolojisi	2
Kelam/Felsefe	19	Din Eğitimi	4
Hadis	7	Cihat	3
İktisat/Ekonomi	9	Belagat	5
Fıkıh	5	Batı Eleştirisi	2
FETÖ	2	Ahlak	6
Hz. Muhammed (s.a.s.)	3	Adalet	5

²² Said Nursi, *Emirdağ Lahikası II* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 85.

²³ Said Nursi, *Şualar* (İstanbul: Envar Neşriyat, 2004), 396.

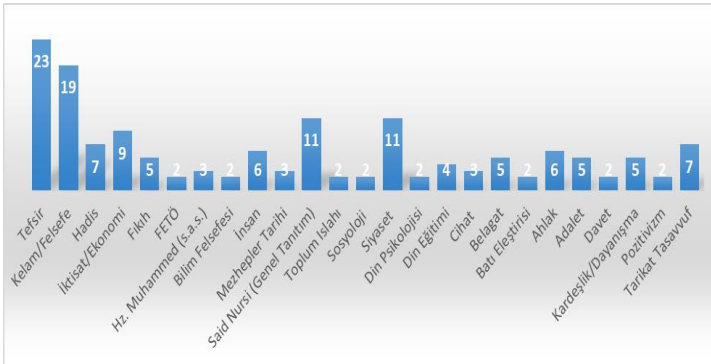
²⁴ Said Nursi, *Şualar*, 515.

²⁵ Said Nursi, *Sözler* (İstanbul: Envar Neşriyat, 1996), 365.

Bilim Felsefesi	2	Davet	2
İnsan	6	Kardeşlik/Dayanışma	5
Mezhepler Tarihi	3	Pozitivizm	2
Said Nursi (Genel Tanıtım)	11	Tarikat Tasavvuf	7
Siyaset	11		

Yukarıdaki rakamlar Nursi ve risaleleri hakkında kaleme alınan makale yazarlarının çalışma alanları hakkında bilgi vermektedir. Daha ziyade tefsir, tasavvuf, kelim ve hadis konuları bağlamında makale yazıldığı görülmekle birlikte siyaset ve yönetimle ilgili meselelerin de ilgi gördüğü dikkat çekmektedir. Aşağıdaki grafikte makale sayısına göre konu dağılımı görsel hale getirilmiştir.

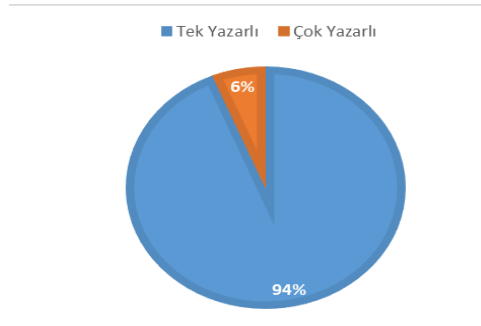
Şekil 10:

4.4. Makalelerin Yazar Sayıları

211 makaleden 13'ünün çift yazarlı olduğu görülmektedir. Aşağıdaki tabloda yazar sayısına göre makalelere bakılabilir:

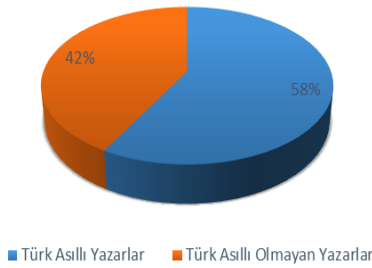
Şekil 11:

4.5. Yazarının Uyuşu Bakımından Makale Sayıları

Nursi'nin eserlerinin yaklaşık 50 dile tercüme edildiği görülmektedir. Bu diller içerisinde en erken tercüme edilen dil Arapçadır. Nursi henüz hayatta iken bazı risalelerini Arapçaya çevrildiği hatta kendisinin ilk eserlerinin Arapça olduğu göz önünde bulununca makale yazarlarının da Arap olması gayet beklenir bir durum olmuştur. Aşağıdaki grafikte Nursi konulu makale yazarlarının uyruklarına göre tasnifi yapılmıştır. Her bir yazarın uyruğunu tespit etmenin zorluğundan dolayı Türk olan ve olmayan şekilde iki ayrılması uygun görülmüştür.

Şekil 12:

4.6. Makale Yazarları

Nursi konulu makale yazarlarına tablo halinde bakmak faydalı olacaktır.

BAKKAL, Ali	11
YILDIZ, Ahmet	3
ÇELİKEL, Fatih	3
ÇETİN, Maksut	3
YAGIR, Mehmet Yusuf	3
GÖRDÜK, Yunus Emre	3
SALMAZZEM, Mehmet	2
BEKİ, Melahat	2
EREN, Şadi	2
SHEİKH, Javaid Ayub	2
GÜLERCE, Hakan	2
KAHVECİ, Küçük Ali	2
DURAN, Bünyamin	2

ADAK, Reşat	2
MAHMUD, Md Abdullah Al.	2
İBRAHİM MAHAMAT Yassine	2
SIRIM, Veli	2
ZUHRÎ, Hâlid	2
EFE, Ahmet	2
BEKİ Niyazi	2
Maqbul, Idris	2
MAHMUD, Md. Abdullah Al Mahmud	1
TURAN, Ahmet	1
KUTLUAY, Yaşar	1
TARHAN, Tubanur	1
ŞAHİNÖZ, Cemil	1

ŞENTÜRK, Recep	1
ALKAN, Yaşar	1
MÜRSEL, Safa	1
ÖZKAN YESİLHARK, Tubanur	1
KUYAKSİL, Ali	1
TÜRKOĞLU, Tuğba	1
ALTINTAŞ, İhsan.	1
ŞEKER, Necmettin	1
MAJEED, Shumeila	1
TAŞKIN, Celil.	1
TEPE, Muhammed İbrahim	1
YILMAZ, Yasin	1
DURAN, Nizameddin	1
MUSTAFA, Dr. Ali	1
ÖZER, Nurettin.	1
SOYLU, Rasim- KAHRAMAN, Mehmet Emin	1
ERİN, Abdulvehap	1
DEMİR, Bayram	1
DURAN, Bünyamin - SÜLÜKÇÜLER, Sevgi	1
PASLI, Cemil.	1
AYDIN, Erdal - ATMACA CAN, Aynur	1
YALÇINTAŞ, Nevzat.	1
BAKRO, Khalid	1
SHAKİRAB, Asya	1
KAYA, Hakan	1
DİLEK, Şener.	1
İBRAHİM MAHAMAT Yassine - DALKIRAN, Sayın	1
EKİNCİ, Mustafa	1

MAHMUT, Hasan Halit	1
AYDIN, Hayati	1
GÜLLÜCE, Veysel	1
ABU ZAYD, Habiba	1
DAGAMİN, Ziyad Halil	1
KORKUSUZ, Refik	1
EMİN, Osman Aras	1
AKKİWİ, Abdülkerîm.	1
QUAZ, Majid	1
ÇAKI, Fahri	1
SHOUSH, Mahmoud Abdelnabi Mohamed	1
GECİT, Mehmet Salih	1
ÖZTOPRAK, Mustafa.	1
İSMAİL, Muhammed Hânî	1
GÖRMEZ, İdris	1
ADMÂN, Azîz Muhammed	1
OFLAZ, Abdulhalim	1
BİLEN, Mehmet	1
ABDULLAH, Da'ud Salih - HASAN, Ahmad Mar'î	1
ALSODİ, Dr. Najib Ali Abdullah	1
MEMUN, Ferîz Cerrâr	1
KANIK, Cengiz	1
Aslan, Recep.	1
LAKHSASİ, Benomar	1
DAVUD, Ümmügülüm	1
KARA, Vehbi	1
FEVZİ, Yusuf	1
ALICI, Mustafa	1
VAHİDE, Şükran	1

YILDIZ, Abdülvahap	1
ALİ, Mustafa	1
CEYDEL, Ammar	1
SULAYMAN, Ahmad 'ali.	1
YILMAZ, Musa Kazım	1
KANDİL, Muhammed	1
MAZOURİ, Arduan Mustafa İsmail	1
KOCAÇALIŞKAN, İsmail	1
MAHJUB, Khalid	1
EKER, Zeki	1
ÇELİK, Ahmet	1
SULAIMAN, Ashrati	1
DEMİRER, Funda	1
KHALİL, İmaduddin	1
AL-ZOGHOUL, Arif - JARADAT, Abdul Karim Ali	1
AL-NASİR, Suad	1
NARİN, İsmail.	1
IZRAL, Hasan	1
ÖZGEL, İshak	1
YALÇIN, Hamdi	1

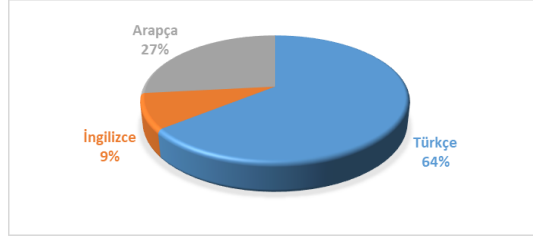
KORKMAZ, Sıddık	1
IDMAN, Aziz Muhammad	1
DEMİR, Habip	1
SALİHİ, İhsan Kasım	1
DEHANI, Abdülhadi	1
GÜLEÇYÜZ, Kâzım	1
AZZAVI, Abubekir	1
FETTAH, İhsan Abdülhamit	1
KORKUT, Abdullah Usame	1
BARGHUTH, Abd Al-'Aziz	1
TERKAVI, İdris	1
HAMMADA, Faruq	1
BUYUZAN, Binısa Ahmad	1
REZWAN, Hadi	1
GECİT, Mehmet Seyid	1
NAJİB, 'Ali 'Abdullah Al-Sudi	1
KURT, İsmail	1
SAMİR, Hamid	1
NADWİ, Abu'l-Hasan 'Ali Al-Hasani	1
Al-Salami, Ja'far.	1
ARSLAN, Adnan.	1

Tabloya bakıldığında Nursi özelinde en çok yayın yapan yazarın 11 makaleyle İslam hukukçusu Ali Bakkal olduğu görülmektedir. Bu çalışmanın 4.3. başlığında işlendiği gibi Nursi konulu makalelerde en çok tefsir konuları ele alınmıştır. Ancak burada tartışılması gereken önemli bir husus dikkat çekmektedir. Nursi özelinde makale yayımlayan yazarların mutlak çoğunluğu neden sadece tek bir makale ile yetinmiştir? Neden Nursi konusunda yayın yoğunluğu bakımından ismi öne çıkmış Ali Bakkal gibi başka akademisyenler bulunmamaktadır. Evet, tablo bize yerli-yabancı çok sayıda akademisyenin Nursi hakkında duyarlı olduğunu göstermektedir. Ancak bu duyarlılık neden bir makale ile sınırlı kalmıştır? Bu sorulara cevap vermek nicel verileri bibliyometrik analize tabi tutmayı amaçlayan bir çalışmanın kapsamı dışında olduğu için konunun derinlikli tartışılması başka çalışmalara bırakılmıştır.

4.7. Kaleme Alındığı Dil Bakımından Makalelerin Durumu

Said Nursi konulu makalelerin kaleme alındığı dilin üç dilden ibaret olduğu görülmektedir. Bunlar içerisinde Arapça makalelerin beklenenin üzerinde olduğu görülür. 135 makale Türkçe, 56 makale Arapça, 19 makale de İngilizce telif edilmişti. Aşağıdaki tabloda oranlar şu şekilde yansıtılmıştır:

Şekil 14:

Sonuç ve Değerlendirme

Akademik makalelerin sonuç kısmını bir nevi özet gibi görmek şeklinde hatalı bir algı vardır. Bu çalışmanın sonucunda böyle bir hataya düşmemek adına sayısal ve oransal veriler tekrar edilmeyecek, nicel verilerden yola çıkarak bir takım değerlendirme ve sorgulamalar yapılacaktır. Öncelikli olarak Nursi'nin Türk akademisinde büyük bir ilgiye mazhar olduğu ortadadır. Hakkında en az iki yüz akademik makalenin kaleme alınmış olması bu ilgiyi tek başına göstermeye yeterlidir. Ancak bu ilginin bilimselliğine gölge düşüren bazı karanlık noktalar bulunmaktadır. İlk olarak; Nursi konulu makalelerin sadece %17'si İlahiyat fakültelerinin dergilerinde yayımlanmıştır. Oldukça düşük olduğunu söyleyebileceğimiz bu oranın bir anlamı olmalıdır. Nursi araştırmacıları çalışmalarını neden İlahiyat Fakültesi dergilerine göndermek yerine çoğunlukla *Katre*, *AL-NUR*, *Muhakemat* gibi Risale-i Nur okuyucularının kurduğu vakıf ve dernek dergilerinde yayımlamayı tercih etmişlerdir? Bazı tahminler yürütülebilir; fakat bu sorunun Nursi konulu makale yazan araştırmacılara sorulması ve belki de müstakil bir nitel çalışmada incelenmesi yerinde olacaktır. İkinci olarak; Nursi konulu makale yazarlarının biri dışında tamamının en fazla 3 makale yazdığı görülmüştür. Hatta kahir ekseriyeti tek makale ile yetinmiştir. Sayısal veriler, Nursi çalışmalarında ihtisas düzeyine ulaşacak akademisyen yetişme olasılığını düşük göstermektedir. Anladığımız kadarıyla Nursi konulu makale kaleme alan yazarların çoğunluğunda, Said Nursi'ye karşı vefa borcunu ifa etmek gibi bir motivasyon söz konusudur. Görünen o ki, bu motivasyonun saikiyle bir yahut iki makale telif eden araştırmacı, vefa duygusunu tatmin ettiğini düşünmüş ve gerisini getirme ihtiyacı hissetmemiştir. Diğer taraftan bu çalışmada Nursi konulu makale oranlarının, diğer yıllara göre 2016-2017 ve 2018'de zirvede seyrettiği görülmektedir. Kanaatimizce özellikle bu üç yıldaki artış üzerine bir etki analizi çalışması yapılmalıdır. Son olarak; bu konu çerçevesinde bir araştırmanın WOS veri tabanına dayalı bir analiz çalışmasıyla ileride daha sağlıklı ve verimli bulgulara ulaştıracağı muhakkaktır. Zira yazarlara ait performans

analizleri, anahtar kelime ve kaynak taraması vb. parametreler bu çalışmada kullanılamamıştır. İleride şeklinde bir kayıt düşülmesinin sebebi, araştırmaya kaynaklık teşkil eden bibliyografik verilerin sadece Dergipark ve İsam'dan temin edilmiş olmasıdır. Söz konusu veri tabanlarının içerik ve işleyiş bakımından iyileştirilmesinin daha nitelikli çalışmalara katkı sunacağı kanaatimizdir.

Kaynakça | References

- Archambault, Éric. Gagné, Étienne Vignola. *The Use of Bibliometrics in the Social Sciences and Humanities*. Montreal: Social Sciences and Humanities Research Council of Canada (SSHRC), 2004.
- Askeroglu, Emel Demir. "Uluslararası Tojdac Dergisinin Bibliyometrik Analizi", *Turkish Online Journal of Design Art and Communication* 8/2 (2018), 190-202.
- Derviş, Hamit. "Bibliometric Analysis using Bibliometrix an R Package", *Journal of Scientometric Res.* 8/3 (2019), 156-160.
- Donthu, Naveen, vd. "How to Conduct a Bibliometric Analysis: an Overview and Guidelines", *Journal of Business Research.* 133 (2021), 285-296.
- Ellegaard, Ole. "The Application of Bibliometric Analysis: Disciplinary and User Aspects". *Scientometrics* 116 (2018), 181-202.
- Ellegaard, Ole. Wallin, Johan A. "the Bibliometric Analysis of Scholarly Production: How Great is the Impact?". *Scientometrics* 105 (2015, 1809-1831.
- Gauthier, Éline. *Bibliometric Analysis of Scientific and Technological Research: a User's Guide to the Methodology*. Kanada: Science and Technology Redesign Project, 1998.
- Gaviria, Magaly, vd. "Twenty Years of the Journal of Knowledge Management: a Bibliometric Analysis". *Journal of Knowledge Management* 22/8 (2018), 1655-1687.
- Güneş, Adem. "Akademik Dergilerde Yayınlanan Din Eğitimi Konulu Makalelerin Bibliyometrik Analizi (1925-2020)". *Türkiye Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi* 12 (2021), 199-223.
- Koç, Ahmet - Kaya, Umut - Gelgör, Elif Sena. "Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz", *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 57/57 (Aralık 2019), 1-24. <https://doi.org/10.15370/maruifd.679169>.
- Konak, Yasemin - Demir, Fatih. "İslami Sigortacılık (Tekafül) Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz". *Hitit İlahiyat Dergisi* 22/1 (June 2023), 11-46. <https://doi.org/10.14395/hid.1232415>.
- Nursi, Said. *Tarihçe-i Hayat*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2023.
- Nursi, Said. *Âsa-yı Mûsa*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2012.
- Nursi, Said. *Emirdağ Lahikası*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.
- Nursi, Said. *Sözler*. İstanbul: Envar Neşriyat, 1996.
- Nursi, Said. *Şualar*. İstanbul: Envar Neşriyat, 2004.
- Said, Mohamed Mohamed Tolba. "Islamic Education on Science, Peace, and Developmentin Thought of Said Nursi", *Jurnal Studi Al-Qur'an* 14/2 (2018), 109-122.
- Sevinç, Kenan. "Türkiye'de Din Psikolojisi Alanında Yapılan Lisansüstü Tezler Üzerine Bir İnceleme". *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 15/28 (2013/2), 243-269.
- Şahiner, Necmettin. *Bilinmeyen Taraflarıyla Bedüzzaman Said Nursi*. İstanbul: Nesil Yayınları, 2013.
- Tuncer, Faruk. "Tefsir Alanında Yapılan Çalışmalar Üzerine Bir Değerlendirme". *Sakarya*

- Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/26 (2012/2), 149-177.
- Zelevnik, Danica vd. "a Bibliometric Analysis of the Journal of Advanced Nursing 1976-2015".
Journal of Advanced Nursing 73/10 (2017), 2407-2419.
- Zeren, Deniz – Kaya, Nagihan. "Dijital Pazarlama: Ulusal Yazının Bibliyometrik Analizi". *Çağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 17/1 (2020), 1-35.
- Zupic, Ivan. Čater, Tomaž. "Bibliometric Methods in Management and Organization".
Organizational Research Methods 18/3 (2015), 429- 472.